

MONITORISH

XVII/1 • 2015

Revija za humanistične in družbene vede

Journal for the Humanities and Social Sciences

IZDAJA:

Alma Mater Europaea – Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

PUBLISHED BY:

Alma Mater Europaea – Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana Graduate School of the Humanities

Monitor ISH

Revija za humanistične in družbene vede / *Journal for the Humanities and Social Sciences*
ISSN 1580-688X, e-ISSN 1580-7118, številka vpisa v razvid medijev: 272

Uredniški odbor / *Editorial Board*

NADA GROŠELJ (jezikoslovje), MATEJ HRIBERŠEK (antični študiji),
KARMEN MEDICA (socialna antropologija), JURE MIKUŽ (zgodovinska antropologija),
TADEJ PRAPROTNIK (teorija družbene komunikacije), TONE SMOLEJ (primerjalna književnost),
JOŽE VOGRINC (medijski študiji), GITA ZADNIKAR (kulturologija)

Mednarodni uredniški svet / *International Advisory Board*

ROSI BRAIDOTTI (University Utrecht), MARIA-CECILIA D'ERCOLE (Université de Paris I - Sorbonne, Pariz), MARIE-ÉLIZABETH DUCROUX (EHESS, Pariz), DAŠA DUHAČEK (Centar za ženske studije, FPN, Beograd), FRANÇOIS LISSARRAGUE (EHESS, Centre Louis Gernet, Pariz), LISA PARKS (UC Santa Barbara)

Revija je vključena v bazo dLib.si - Digitalna knjižnica Slovenije.

Revija je vključena v mednarodni bazi / *Abstracting and indexing*

ANTHROPOLOGY PLUS, IBZ - INTERNATIONALE BIBLIOGRAPHIE DER ZEITSCHRIFTENLITERATUR

Glavna urednica / *Editor-in-Chief*

MAJA SUNČIČ

Lektorja za slovenščino / *Readers for Slovene*

MILAN ŽLOF, GREGA RIHTAR

Lektorica za angleščino / *Reader for English*

NADA GROŠELJ

Lektorica za ruščino / *Reader for Russian*

TJAŠA RANT

Oblikovanje in stavek / *Design and Typeset*

MARJAN BOŽIČ

Tisk / *Printed by*

Littera picta d. o. o., Ljubljana

Naslov uredništva / *Editorial Office Address*

MONITOR ISH, Kardeljeva ploščad 1, 1000 Ljubljana, Tel.: + 386 5 933 30 70

Založnik / *Publisher*

Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana / Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana Graduate School of the Humanities

Za založbo / *For publisher*

LUDVIK TOPLAK

Korespondenco, rokopise in recenzentske izvode knjig pošiljajte na naslov uredništva. / *Editorial correspondence, enquiries and books for review should be addressed to Editorial Office.*

Revija izhaja dvakrat letno. / *The journal is published twice annually.*

Naročanje / *Ordering*

AMEU-ISH, Kardeljeva ploščad 1, 1000 Ljubljana, tel. 0593333070

E-naslov / *E-mail*: maja.suncic@gmail.com

Cena posamezne številke / *Single issue price*: 6,30 EUR

Letna naročnina / *Annual Subscription*: 12,50 EUR

Naklada: 200

http://www.ish.si/?page_id=25

© Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

Revija je izšla s podporo Javne agencije za knjigo RS.

JAVNA AGENCIJA ZA KNJIGO REPUBLIKE SLOVENIJE
SLOVENIAN BOOK AGENCY

RUSI V SLOVENIJI: OD VOJSKE DO ZNANOSTI / RUSSIANS IN SLOVENIJA: FROM MILITARY TO SCIENCE

- JURIJ PEROVŠEK 7-20
Odpoklic Wranglovcev iz obmejne službe in njegov odmev na Slovenskem leta 1922 / *The Recall of Wrangel's Troops from the Border Service and Its Implications in Slovenia in 1922*
- MATEJA RATEJ 21-38
Aleksander Lebedev: mlinar, oljar, Wranglov oficir, graditelj jugoslovanskih železnic / *Alexander Lebedev: Miller, Oil Manufacturer, Wrangel's Officer, Builder of Yugoslav Railways*
- PETRA TESTEN 39-78
Peter Gresserov-Golovin (1894-1981), *Moja ljuba Slovenija* / *Peter Gresserov-Golovin (1894-1981), My Beloved Slovenia*
- TJAŠA RANT 79-101
Slovenska igralka ruskega rodu – Marija Nablocka / *A Slovenian Actress of Russian Origin – Maria Nablotskaya*
- GITA ZADNIKAR 103-120
Ruski znanstveniki na ljubljanski univerzi, ruski umetniki v našem gledališču: kulturno in znanstveno življenje v emigraciji / *Russian Scholars at the University of Ljubljana, Russian Artists in Ljubljana's Theatre: Cultural and Academic Life in Emigration*
- ŽELJKO OSET 121-150
Akademska kariera Nikolaja Fedoroviča Preobraženskega (1893-1970) / *The Academic Career of Nikolai Fedorovich Preobrazhensky (1893-1970)*
- ALJA BRGLEZ 151-176
Ruski znanstveniki v Kraljevini Jugoslaviji / *Russian Scholars in the Kingdom of Yugoslavia*
- NEVEN BORAK 177-193
Rusi iz mojih študijskih let / *The Russians of My Student Years*

RUSI V
SLOVENIJI:
OD
VOJSKE
DO
ZNANOSTI

JURIJ PEROVŠEK¹

Odpoklic wranglovcev iz obmejne službe in njegov odmev na Slovenskem leta 1922

Izvleček: Del poražene protirevolucionarne vojske generala Petra Nikolajeviča Wrangla, ki se je konec leta 1920 umaknila iz Rusije, se je junija 1921 nastanil v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. T. i. wranglovci so opravljali službo v jugoslovanski obmejni straži. Na Slovenskem niso bili na dobrem glasu, saj so surovo in v več primerih tudi zločinsko ravnali z obmejnimi prebivalstvom. Nezadovoljstvo so vzbujala tudi gmotna sredstva, ki jih je država namenjala za wranglovce. Ljudi in politiko je prav tako motilo, da so nosili ruske uniforme, vojaška znamenja in caristična odlikovanja ter da so bili v javnosti oboroženi. V slovenskem prostoru so se stopnjevano pojavljali poudarki, da predstavljajo državo v državi, zato jih je treba odpustiti iz obmejne službe, razorožiti in izgnati iz države. To so izrekli v vseh političnih taborih. Ko so v Narodni skupščini Kraljevine SHS konec aprila 1922 sprejeli sklep o odpoklicu wranglovcev iz jugoslovanskih obmejnih enot, so na Slovenskem, kjer je bila zaradi mejne lege ozemlja njihova prisotnost občutnejša, njihov odhod sprejeli z olajšanjem. Wranglovci so s svojim zastrašujočim vedenjem vznemirjali prebivalstvo in predstavljali motnjo v rasti mirnodobskega duha, ki so ga po svetovni vojni obnovili v slovenski družbi.

Ključne besede: Peter Nikolajevič Wrangel, wranglovci, nasilje, obmejna straža, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Slovenija

UDK: 929Wrangel P.N.

¹ Dr. Jurij Perovšek, znanstveni svetnik, je raziskovalec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. E-naslov: jurij.perovsek@inz.si.

The Recall of Wrangel's Troops from the Border Service and Its Implications in Slovenia in 1922

Abstract: A part of the defeated anti revolutionary army of General Pyotr Nikolaevich Wrangel, which retreated from Russia in 1920, settled in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in June 1921. These so called Wrangel's troops served in the Yugoslav border guard. In Slovenia they had a poor reputation, as they treated the border population roughly and in several cases even criminally. Another source of discontent was the monetary resources allocated to these troops by the state, while both the populace and politicians resented the troops wearing Russian uniforms, military insignia and tsarist decorations, as well as carrying weapons in public. Therefore the Slovenian territory witnessed increasing complaints that Wrangel's troops represented a state within a state, and that they should be recalled from the border service, disarmed and exiled from the state. This standpoint was shared by all political camps. When the National Assembly of the Kingdom of SCS decided to recall Wrangel's troops from the Yugoslav border units, the Slovenian territory, where the presence of those units was more pronounced due to its frontier location, welcomed their departure with relief. With their intimidating behaviour, Wrangel's troops had harassed the population and disturbed the development of the peace-time spirit restored in the Slovenian society after World War I.

Key words: Pyotr Nikolaevich Wrangel, Wrangel's troops, violence, border guard, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Slovenia

Uvod

Po revolucionarni spremembi v Rusiji in državljanski vojni ter intervenciji, ki je sledila, so se konec leta 1920 iz domovine umaknili številni pripadniki protirevolucionarnega tabora. Med njimi je s svojo na Krimu poraženo vojsko sredi novembra 1920 Rusijo zapustil tudi general baron Peter Nikolajevič Wrangel.

Wrangel se je s približno 57.000 vojaki najprej ustavil v Carigradu, kjer so jih po nekaj tednih vojaški predstavniki zahodnih sil, tedaj okupatoric tega dela Turčije, razorožili in razporedili na Galipoli in na otok Limnos. 4870 kozakov Wranglove vojske z Limnosa (v glavnem pripadnikov Kubanskega in delno Donskega korpusa) ter 191 žensk in 39 otrok je nato sredi junija 1921 sprejela Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS).² Kozake, ki so že pred tem v okviru civilne evakuacije prispeli v državo, so uporabili za gradnjo cest,³ tiste, ki so prispeli junija 1921, pa so dva meseca pozneje vzeli v obmejno stražo kraljevine. Vanjo so sprejeli 4600 vojakov in podčastnikov ter 64 častnikov iz Wranglove prve konjeniške divizije. Pri izbiri kandidatov za jugoslovansko službo je odločal Wrangelov generalštab. Ruski vojaki so lahko nosili ruske uniforme in vojaška znamenja. Organizirani so bili v posebne ruske čete, ki so bile razporejene vzdolž jugoslovanske meje z Avstrijo, Italijo (vključno s posameznimi otoki), Albanijo, Grčijo, Madžarsko in Romunijo. Čeprav so ruske čete postale del Vojske Kraljevine SHS, so kljub temu zadržale svoje, sicer poluradno, osrednje poveljstvo v Pančevu. To je imelo koordinacijsko-zvezno vlogo v odnosu do jugoslovanske vojske.⁴

² Kačaki, 2004, 50. O mednarodnih političnih razmerah in pogledih jugoslovanskega državnega vrha, ki so vodili k sprejemu pripadnikov Wranglove vojske v Kraljevino SHS glej 53–61.

³ O tem glej podrobneje Kačaki, 2004, 61.

⁴ Prav tam, 62, 63.

Wranglovci v očeh slovenske politike in javnega mnenja v letih 1921–1922

Wranglovci, kot so jim rekli v jugoslovanskem in širšem prostoru, na Slovenskem niso bili na dobrem glasu. Edini tedanji množični medij – časopisje – je ne glede na medsebojne ideološke in politične razlike soglasno poročalo o njihovem surovem in v več primerih zločinskem ravnanju z obmejnimi prebivalstvom v Sloveniji in Jugoslaviji.⁵ Med zločini, ki so jih storili wranglovci na Slovenskem, velja posebej omeniti posilstvo osemletne dekllice pri Zgornjem Sv. Duhu, ki ga je 15. oktobra 1922 storil pripadnik 2. voda 11. obmejne čete Safran Kraljevecky.⁶ Ravnanje wranglovcev se ni skladalo s trditvijo obrambnega ministra generala Stevana Hadžića, ki je julija 1921 jugoslovanski vladi poročal, da so Wranglove enote izjemno disciplinirane, saj so sestavljene iz najboljših delov ruske vojske.⁷ Tako je med slovenskimi socialisti veljalo, da je Wrangel ruski krvnik in caristična propalica, njegovi vojaki pa lopovi in pritepenci,⁸ za katoli-

⁵ "Tedenske novice", *E*, 27. 10. 1921, 1; "Ne odnehamo", *KL*, 5. 1. 1922, 1, "Delo naših poslancev", *KL*, 9. 2. 1922, 1, "Ne trpimo krivic nad ljudstvom!", *KL*, 16. 3. 1922, 1, "Klerikalna politika", *KL*, 4. 5. 1922, 1, "Pokrajinske vesti", *KL*, 2. 11. 1922, 2–3; "Dnevne vesti", *N*, 25. 2. 1922, 2, "Dnevne vesti", *N*, 30. 4. 1922, 8, "Obmejni in upravni aparat Mežiške doline", *N*, 4. 8. 1922, 3–4, "Wranglova soldateska v Jugoslaviji", *N*, 26. 8. 1922, 3, "Maribor", *N*, 24. 9. 1922, 3; "Demokratje za Vranglovce", *S*, 23. 3. 1922, 1, "Žrtev bestialnosti Wranglovcev", *S*, 3. 6. 1922, 4; "Dopisi", *DN*, 23. 3. 1922, 4, "Tedenske novice", *DN*, 10. 6. 1922, 4; "Poročila z dežele", *NP*, 25. 3. 1922, 3.

⁶ SI-PAM/0645, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, t. e. 95, Kzp Vr X 1358/22. – Na omenjeno dejanje je na simpoziju *Slovenci in Rusi*, ki je bil 4. 3. 2015 v Ruskem centru znanosti in kulture v Ljubljani, opozorila kolegica dr. Mateja Ratej. Ljubeznivo mi je posredovala tudi podatke o gradivu, ki ga o tem dogodku hrani Pokrajinski arhiv Maribor, za kar se ji prisrčno zahvaljujem.

⁷ Kačaki, 2004, 62.

⁸ "Politične vesti", *N*, 21. 5. 1922, 2, "Politične vesti", *N*, 19. 3. 1922, 2, "Politične vesti", *N*, 23. 5. 1922, 2.

ško Slovensko ljudsko stranko so bili wranglovci zveri v človeški podobi, komunisti so jih imeli za caristične batinaše, liberalna Narodno socialistična stranka pa je v njih videla caristično sodrgo in zalego.⁹

Na Slovenskem so negodovali tudi zaradi gmotnih sredstev, ki jih je država izdajala za wranglovce. Ljudi in politiko je prav tako motilo, da so nosili ruske uniforme, vojaška znamenja in caristična odlikovanja ter da so bili v javnosti oboroženi. V slovenskem prostoru so se stopnjevano pojavljali poudarki, da predstavljajo državo v državi, zato jih je treba odpustiti iz obmejne službe, razorožiti in izgnati iz države. To je bilo mnenje vseh političnih taborov.¹⁰ Kato-liški *Slovenec* je ob tem še izjavil, da wranglovci "rujejo ne le samo zoper svobodo ruskega naroda, marveč tudi proti naši svobodi in svobodi vseh po vojni nastalih držav ter demokracije".¹¹ V liberal-

⁹ "Žrtev bestialnosti Wranglovcev", *S*, 3. 6. 1922, 4; "Dopisi", *DN*, 27. 6. 1922, 4; "Politične vesti", *NP*, 15. 4. 1922, 2, "Tedenske novice", *NP*, 30. 9. 1922, 6.

¹⁰ "Ne odnehamo", *KL*, 5. 1. 1922, 1, "Obrtnik", *KL*, 19. 1. 1922, 6, "Obrtnik", *KL*, 2. 2. 1922, 4, "Delo naših poslancev", "Politične vesti", *KL*, 9. 2. 1922, 1, 4-5, "Ne trpimo krivic nad ljudstvom!", *KL*, 16. 3. 1922, 1, "Politične vesti", *KL*, 4. 5. 1922, 2, "Pokrajinske vesti", *KL*, 2. 11. 1922, 2-3; "Wranglovci", *DL*, 23. 2. 1922, 2, "Dnevne vesti", *DN*, 25. 5. 1922, 4; "Dnevne vesti", *A*, 11. marec 1922, 2-3, "General Wrangel", *A*, 8. 4. 1922, 3; "Wrangel organizira novo rusko armado?", *T*, 15. 3. 1922, 1; "Politične vesti", *N*, 19. 3. 1922, 2, "Politične vesti", *N*, 14. 4. 1922, 2, "Čičerin o zloglasnem generalu Wranglu", *N*, 20. 5. 1922, 2, "Politične vesti", *N*, 21. 5. 1922, 2, "Politične vesti", *N*, 4. 10. 1922, 2, "Politične vesti", *N*, 12. 10. 1922, 4; "Ruska emigracija v Jugoslaviji in današnji radikalno-demokr. režim", *J*, 23. 3. 1922, 2, "Dr. Ninčič o naši politiki napram Rusiji", *J*, 24. 3. 1922, 1, "Wrangel grozi svojim beguncem z odtegnitvijo naše državne podpore", *J*, 13. 4. 1922, 1, "Odprto pismo jugoslovan. akademikov na Gradu naši javnosti", *J*, 20. 5. 1922, 2, "Politični položaj v Bolgariji", *J*, 20. 6. 1922, 2, "Politične vesti", *J*, 26. 9. 1922, 2; "Politične novice", *S*, 31. 3. 1922, 2; "Politične vesti", *NP*, 15. 4. 1922, 2, "Politične vesti", *NP*, 24. 6. 1922, 3, "Tedenske novice", *NP*, 2. 9. 1922, 3-4, "Tedenske novice", *NP*, 30. 9. 1922, 6.

¹¹ "Politične novice", *S*, 31. 3. 1922, 2.

nem taboru so dodali, da wranglovci ne spoštujejo jugoslovanskega gostoljubja, medtem ko vlada v njih vidi svojo telesno stražo.¹² Sicer pa se je med liberalci uveljavilo mnenje, da Kraljevina SHS ne potrebuje tujega vojaštva, saj se bo pred zunanjim in notranjim sovražnikom branila s svojo vojsko. "Mi nismo nobene kukavice," je zapisalo glasilo liberalne Samostojne kmetijske stranke (SKS) *Kmetijski list*, "da bi nas morali stražiti begunci, in če so stokrat Slovani".¹³ Po njegovi oceni se je jugoslovanska država z razporeditvijo Rusov na severno mejo osmešila, saj jih avstrijski stražniki v vsakem pogledu prekašajo. In če to rečemo, "nismo nobeni nasprotniki Rusov, temveč le dobri državljani".¹⁴

Pri wranglovcih so se posebej ustavili tudi v marksističnem taboru. Komunistične *Delavske novice* so opozorile na primer, ko so imeli prednost pri zaposlitvi v javno službo pred domačimi vojnimi invalidi.¹⁵ Poleg tega so objavile še članek *Wranglovci*, ki so ga podpisali slovenski *Dobrovoljci*. Nekdanji ujeti avstrijsko-ogrski vojaki v Rusiji, ki so se priključili srbski vojski, so v njem predstavili svoje izkušnje "o teh modrokrvnih, delamržnih vlastelinih".¹⁶

"Znano je, kako se je nabiralo pod varstvom teh vlastelinov (wranglovcev – op. J. P.), dobrovoljce' v Odesi", so zapisali Dobrovoljci. "Sprva so te z lepa nagovarjali k pristopu v divizijo (prva srbska dobrovoljska divizija – op. J. P.); ako je bilo to brez uspeha, so takemu slekli hlače in še kaj drugega, če je imel na sebi, ter ga bili po golem telesu do nezavesti. Ne vem[o], koliko je bilo takih, ki so vztrajali in tudi to prenesli. Te so potem žive zašili v vreče in jih

¹² "Pokrajinske vesti", *KL*, 2. 11. 1922, 2–3; "Tedenske novice", *NP*, 2. 9. 1922, 4.

¹³ "Tedenske novice", *NP*, 2. 9. 1922, 4; "Ne trpimo krivic nad ljudstvom!", *KL*, 16. 3. 1922, 1.

¹⁴ "Politične vesti", *KL*, 9. 2. 1922, 5.

¹⁵ "Dopisi", *DN*, 27. 7. 1922, 4.

¹⁶ "Wranglovci", *DN*, 23. 2. 1922, 2.

določili za pičo ribam ...” – “Tisti jugoslovenski fantje, ki so dobivali na trdih rabotah poleg slabe hrane še krepke udarce na zadnji del života, da so se 14 dni bolešno tipali tam na mestu, da se uverijo, koliko klobas je že izginilo, vedo bolje povedati, kako revanšo jim dolgujemo.”¹⁷

Najgorkejši pa so bili wranglovcem v Samostojni kmetijski stranki. Odločno so zahtevali, da se odpokličejo iz obmejne službe, saj je bila stranka “načelno proti temu, da bi smel biti tujec na tako važnem mestu, kakor je državna meja”.¹⁸

“Predpravica državljana je,” je že na začetku leta 1922 poudaril *Kmetijski list*, “da sme nositi orožje. Država, ki se temu načelu izneveri, je obsojena na smrt. Vse države, ki so se vzdrževale z najemniki, so propadle in vselej so zmagale tiste države, ki so jih varovali bajoneti državljanov. Popolnoma naravno je to, zakaj samo državljan ljubi domovino in samo državljan bo storil za zmago domovine vse, kar bo v njegovi moči. Vranglovci niso naši državljanji, spričo česar nimajo interesa do naše domovine, pa naj bi bili stokrat Slovani. Samo prisiljeni bivajo v naši državi in samo prisiljeni vrše to službo. Izgnani iz domovine, izpostavljeni vsem nesrečam pregnanstva, morejo soditi vse dežele razen Rusije samo po geslu: kjer je dobro, tam je domovina. Zategadelj ponavljamo: Slab patriot je tisti, ki daje tujcu orožje, slab državljan oni, ki išče varstva pri najemnikih! Naravnost zločin pa je, če se poverja tujcu najvažnejša služba – obramba državne meje. In to v časih, ko so meje komaj določene, in v krajih, kjer mejimo na silne in lokave nasprotnike. Brez ozira na vse to se nastavljajo na mejo ljudje, ki ne razumejo jezika obmejnega prebivalstva, ki se ne morejo sporazumevati z nobenim človekom, ki ne poznajo ne šeg ne običajev ljudi, ki nikdar ne morejo presoditi, ali prehaja

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ “Ne odnehamo”, *KL*, 5. 1. 1922, 1.

mejo sovražnik ali naš človek. Toda ne samo to! Vranglovci so čutili potrebo, pridati k vsem tem nedostatom še druge stvari ter se diskvalificirati kot Slovani, kot vojaki in kot ljudje.” Zagrešili so zločine in nasilstva, oblast pa se ob tem ne zgane.

“Velik del vranglovcev je germanofilski”, je opozarjal *Kmetijski list*. In “ob severni meji imamo germanofile za stražarje! Daleč smo prišli!”

A tudi kot vojaki “niso na svojem mestu. Krivda zadeva pred vsem njih komandante, ki smatrajo svoje službe le za sinekure, ne pa za dolžnost. /.../ Kakor so slabi komandanti, tako so slabi tudi vojaki. Brez obzira na prisotnost vranglovca more pod gotovimi pogoji preiti vsakdo mejo. Njih vojaška nesposobnost se vidi in občuti najbolj ob severni meji /.../. Kaj to pomeni, ve vsakdo, ki je bil kako uro med ljudstvom na /.../ meji. Vse polno avstrijakantov in nemčurjev je tam in naša vlada ni mogla bolje propagirati nemške misli, kakor da je poslala na severno mejo vranglovce. Obmejni vojak je reprezentant države, po njem sodi vsak tujec našo državo. /.../ Na meji pa predstavljajo našo vojsko vranglovci! Tudi zadnji košček ugleda moramo na ta način zaigrati. Ubogi srbski junak, ki si dobil take reprezentante! /.../ Nikakor nočemo reči, da so vsi vranglovci brez izjeme /.../ slabi ljudje, toda zaradi samoobrambe ne moremo storiti nič drugega kakor spričo dokazanih grehov posameznikov nastopiti proti vsem. Sicer ne gojimo prav nikakega sovraštva do vranglovcev in smo nasprotno pripravljeni, jih kot Ruse podpirati. Toda za boga, kje je zapisano, da morajo biti ravno vojaki. Saj je toliko dela med nami in zakaj se ne bi preživljali rajši s koristnim in poštenim, čeprav malce napornim delom, kakor pa da škodujejo s svojo slabo obmejno službo vsemu ljudstvu. Pri osuševanju Ljubljanskega barja, pri gradnji železnic in cest in sploh povsod bi mogli vranglovci na najboljši način služiti samim sebi in nam. Toda proč z njimi kot z obmejnimi četami!”

Samostojna kmetijska stranka je zato zahtevala, da mora država “z železno roko” narediti red, in napovedala: “Ne bomo prej odnehali, dokler ne bo zmagalo naše stališče in ne bodo vranglovci odpoklicani. /.../ Ljudski glas je treba vpoštevati!”¹⁹

Odločitev o odpoklicu wranglovcev iz obmejne službe v Narodni skupščini Kraljevine SHS

Vprašanje Wranglovih čet, ki je vznemirjalo javnost na Slovenskem in širše v državi (na Slovenskem je bila zaradi mejne lege ozemlja njihova prisotnost občutnejša), so spomladi 1922 obravnavali v Narodni skupščini Kraljevine SHS. Do tega je prišlo v okviru prve, skoraj dva mesece trajajoče proračunske razprave v novi državi.²⁰ Predlog zakona o proračunskih dvanajstinah za maj in junij 1922, ki ga je 31. marca 1922 narodni skupščini predložil njen finančni odbor,²¹ je namreč v 86. členu vseboval določilo o ukinitvi obmejnih čet. Temu so se z utemeljitvami, da sodi njihova ukinitve v okvir posebnega zakonskega načrta, v razpravi o omenjenem členu uprli nekateri poslanci vladnih strank. Vendar je bil predlog zakona, ob pojasnilu poročevalca odbora dr. Slavka Šećerova, da po oceni vojnega ministra obmejne straže niso več potrebne, njihova ukinitve pa bi državo razbremenila za 100.000.000 dinarjev, 29. aprila 1922 sprejet. Od slovenskih strank so za predlog zakona o proračunskih dvanajstinah za maj in junij 1922 glasovali poslanci vladne Samostojne kmetijske in poslanec vladne liberalne Jugoslovanske demokratske stranke, opozicijski poslanci iz Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanske socialnode-

¹⁹ Prav tam.

²⁰ O prvi proračunski razpravi v Kraljevini SHS glej Ribar, 1948, 47–52.

²¹ Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca : redovan saziv za 1921.–1922. god.: II. knjiga : od XXXIX.–LXIII. redovnog sastanka, 1922, 225–226 (dalje: SB NS 1921–1922, II).

mokratske stranke ter opozicijski poslanec iz Narodno socialistične stranke pa so bili proti.²²

Tako je prišlo do odpoklica wranglovcev iz obmejne službe. Njihove enote so po finančnem zakonu za proračunsko leto 1922 do 1. oktobra 1922 morali zamenjati s finančno stražo. O tem je pisal *Kmetijski list*, ki je že februarja 1922 poudaril, da bi bilo z odpustitvijo wranglovcev "našemu obmejnemu prebivalstvu silno pomagano".²³ Avgusta 1922 je nato z zadovoljstvom ugotovil, da je v Mariboru "za obmejno službo priglašanih dovolj domačih fantov in je tako preskrbljeno, da bodo vršili obmejno službo v bodoče le domači ljudje. Toliko v pojasnilo vsem, ki že nestrpno čakajo na izmenjavo in katerim so wranglovci trn v peti. Delo za izmenjavo je v teku in bo tudi v kratkem izmenjava izvršena."²⁴

Odpoklic wranglovcev z meje so na Slovenskem vsekakor sprejeli z olajšanjem. Wranglovci so s svojim zastrašujočim vedenjem vznemirjali prebivalstvo in predstavljali motnjo v rasti mirnodobskega duha v slovenski družbi. Posebna značilnost v odzivu slovenske politike na njihov odpoklic pa je bila, da ga je javno pozdravila samo Samostojna kmetijska stranka. Druge stranke je – izjemo JDS – preveč zaposlila njihova opozicijska drža. Pri SKS lahko opozorimo, da gre njeno podporo odpoklicu iskati tudi v dejstvu, da je več njenih poslancev prihajalo s Štajerskega in so očitno prisluhnili nejevolji med obmejnim prebivalstvom. Poleg tega stranka wranglovcem ni bila naklonjena tudi zaradi delovanja njihovih pripadnikov v Bolgariji, kjer so rovarili proti predsedniku vlade in načelniku sorodne Bolgarske kmetijske ljudske zveze Aleksandru Stambolijskemu. Ustavimo se lahko še pri Jugoslovanski demokrat-

²² SB NS 1921-1922, II, 307-315.

²³ "Delo poslancev SKS", *KL*, 23. 2. 1922, 2.

²⁴ "Vprašanje obmejnih straž", *KL*, 16. 8. 1922, 2.

ski stranki. Njen poslanec, ki je glasoval za predlagani zakon o proračunskih dvanajstinah, dr. Vekoslav Kukovec je bil izvoljen v obmejnem mariborskem volilnem okrožju. Sicer pa je bil vsem političnim strankam, vsaj kar je zadevalo wranglovce, zakon o proračunskih dvanajstinah, ki so ga zaradi prilagajanja zasebnim interesom in nekaj sto členov imenovali "omnibus",²⁵ verjetno pogodju. Tako se je zgodba o Wranglovih obmejnih četah v slovenski politiki končala.

Zaključek

In na koncu še beseda o nadaljnji usodi pripadnikov t. i. Wranglove vojske v Kraljevini SHS. Novembra 1922 so obmejno stražo preoblikovali v finančno stražo, ki je imela številčno precej manjše moštvo. Od Rusov je v njej ostalo 1700 vojakov. Vendar so kmalu ugotovili, da je obmejna straža vseeno potrebna, zato so od maja 1923 do januarja 1924 vanjo ponovno sprejeli 1000 ruskih vojakov. Očitno pa ne v Sloveniji, saj jih v tem času slovenska politika in časopisje nista več omenjala. Sicer pa so pogoste spremembe in negotova služba vodile k stalnemu zmanjševanju števila ruskih vojakov v Vojski Kraljevine SHS. A tudi v tem delu jugoslovanske družbe z njimi niso bili povsem zadovoljni. Kot je poročal socialistični *Naprej*, je zaradi njihovega neznanja "državnega" (srbskega) jezika vojni minister 31. julija 1922 ukazal, da se morajo "naučiti v najkrajšem času srbsko govoriti in brati in pisati cirilico", drugače bodo odpuščeni iz državne službe. Po januarju 1924 je del wranglovcev še ostal v jugoslovanski vojaški službi, vendar niso bili več vključeni v posebne ruske enote.²⁶

Wranglovi vojaki, ki so se po svojem prepričanju med rusko državljansko vojno borili proti splošnemu sovražniku civilizacije,

²⁵ Ribar, 1948, 48.

²⁶ Kačaki, 2004, 63; "Wranglovci v naši armadi", *N*, 3. 9. 1922, 1-2.

so dali monoliten protiboljševiški in protiliberalni pečat politiki ruske emigracije v Jugoslaviji. Tega v drugih evropskih državah ni bilo. Sovraštvo do boljševizma in nasploh levičarskih gibanj je bilo ob že obstoječem protisemitizmu v tridesetih in štiridesetih letih prikladna podlaga za razvoj profašističnega in pronacističnega čustva med vojaško organiziranimi ruskimi emigranti v Kraljevini SHS (od 1929 Kraljevina Jugoslavija). Nekateri med njimi so v poznih tridesetih letih postali Francovi prostovoljci v Španiji, nekaj tisoč pa se jih je pridružilo nacistični vojaški organizaciji v okupirani Jugoslaviji v okviru Ruskega varnostnega korpusa (Russische Schutzkorps) pod poveljstvom Wehrmachta. Ruski emigrantski častniki – člani častniških organizacij – so se pridružili tudi vojaškim enotam generala Vlasova in kozaškim enotam v sestavi Wehrmachta.²⁷

Bibliografija

KAČAKI, J. (2004): "Plan generala Vrangela o spasavanju jezgra armije juga Rusije (bele) u Kraljevini Srba, Hrvata i Sloveneca", *Vojno-istorijski glasnik*, št. 1-2, 48-70.

Pokrajinski arhiv Maribor, SI-PAM/0645, t. e. 95.

RIBAR, I. (1948): *Politički zapisi*, Prosveta.

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: redovan saziv za 1921.-1922. god. : II. knjiga : od XXXIX.-LXIII. redovnog sastanka, Beograd 1922.

Avtonomist (A) (1922), glasilo Združenja slovenskih avtonomistov, Ljubljana, Albin Prepeluh.

Delavske novice (D) (1922), Ljubljana, Emil D. Stefanović.

²⁷ Kačaki, 2004, 56-57.

Enakost (E) (1921), politični vestnik delavskega ljudstva, Maribor, Ivan Mlinar.

Jugoslavija (J) (1922), Ljubljana, konzorcij dnevnika "Jugoslavija".

Kmetijski list (KL) (1922), glasilo "Samostojne kmetijske stranke za Slovenijo", Ljubljana, Jakob Kušar.

Naprej (N) (1922), glasilo Socialistične stranke Jugoslavije, Ljubljana, Zvonimir Bernot.

Nova pravda (NP) (1922), Ljubljana, konzorcij Nove Pravde.

Slovenec (S) (1922), političen list za slovenski narod, Ljubljana, konzorcij Slovenca.

Tabor (T) (1922), Maribor, konzorcij Tabor.

Юрий Перовшек

Отозвание войск Врангеля из пограничной службы и его последствия в Словении в 1922 году

Резюме: В ноябре 1920 года Гражданская война на юге России была закончена. В течение нескольких дней русская армия под командованием генерала Петра Врангеля была почти целиком переброшена на Балканы. К июню 1921 года часть армии нашла временное убежище в Королевстве сербов, хорватов и словенцев. Офицеры русского корпуса были зачислены на службу в пограничную стражу, однако приобрели там скверную репутацию, так как они часто вели себя нечеловечески в отношении к населению местожителей на границе. Недовольство коренных жителей также вызывал тот факт, что средства на содержание армии выделялись из государственной казны. Внешний вид офицеров, которые продолжали носить российскую военную форму и царские медали, стараясь тем самым подчеркнуть

своё особое положение, стал ещё одним раздражителем. Всё это вместе переполнило чашу терпения народа. Редкие и завуалированные протесты против пребывания русских военных частей на территории Королевства превратились в открытые и громкие. Всё чаще начали звучать призывы снять военных Врангеля с пограничной службы, перевести их на положение гражданских беженцев, а в конечном итоге, выслать русских солдат и офицеров из страны. Это решение проблемы устроило все политические лагеря, и в 1922-ом Национальное собрание Королевства СХС приняло решение отозвать войску Врангеля из югославских пограничных подразделений. Последовавший отъезд военных вызвал нескрываемое облегчение местных жителей, и, наконец, принёс мир и без того тяжело восстанавливающемуся после Первой мировой войны словенскому обществу.

Ключевые слова: Петр Николаевич Врангель, войска Врангеля, Королевство сербов, хорватов и словенцев, пограничная охрана, Словения, насилие

MATEJA RATEJ¹

Aleksander Lebedjev: mlinar, oljar, Wranglov oficir, graditelj jugoslovanskih železnic

Izvleček: Avtorica se v prispevku ukvarja z življenjsko zgodbo ruskega emigranta Aleksandra Lebedjeva, ki je v letih 1923 in 1924 sodeloval pri gradnji železniške proge Ormož–Ljutomer–Murska Sobota. Ker se je pri tem kot nadrejeni zapletal v konflikte z nekaterimi bivšimi oficirji Wranglove vojske, tedaj zaposlenimi na trasi železniške proge, so ga ti ovadili jugoslovanskim oblastem zaradi suma komunistične propagande. V etabliranem jugoslovanskem in ruskocarističnem političnem imaginariju je predstavljal komunizem skrajno zavrženo delovanje, a je bil hkrati točka poenotenja med dvema kulturnima entitetama, s pomočjo katere je lahko Lebedjev stkal mentalno vez z novo domovino. Kazenski spis Okrožnega sodišča v Mariboru ob tem razkriva težavno vživljanje ruskih emigrantov v spremenjeni socialni položaj in nove kulturne razmere, pri čemer jim je intimno največ težav povzročalo izničenje nekdanih položajev vojaške hierarhije.

Ključne besede: Aleksander Lebedjev, ruska emigracija, železnice, komunizem, Kraljevina SHS

UDK 929Lebedev A.

**Alexander Lebedev: Miller, Oil Manufacturer, Wrangel's Officer,
Builder of Yugoslav Railways**

Abstract: The article outlines the life story of a Russian emigrant, Alexander Lebedev, who participated in the construction of the rail-

¹ Dr. Mateja Ratej, znanstvena sodelavka, je raziskovalka na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU. E-naslov: mratej@zrc-sazu.si.

way line Ormož – Ljutomer – Murska Sobota in the years 1923–1924. As a senior worker, Lebedev was often in conflict with some of the former officers of Wrangel's army, then employees on the railway line, who therefore filed a criminal complaint against him with Yugoslav authorities on suspicion of communist propaganda. In the established Yugoslav and Russian-Tsarist political imaginary, communist activity was considered a heinous crime, but at the same time it served to unify the two cultural entities, enabling Lebedev to forge a mental bond with his new homeland. The criminal file of the District Court in Maribor reveals the difficulties experienced by Russian emigrants in adjusting to their changed social position and new cultural situation, the most pressing problem being the cancellation of the former military hierarchy.

Key words: Alexander Lebedev, Russian emigration, railways, communism, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

Rahlo osiveli 48-letni Aleksander Lebedjev je bil 17. decembra 1924 pridržan na Žandarmerijski postaji v Ormožu, nato pa prepeljan v celico številka dve v zapore Okrajnega sodišča v Ormožu, v mestu, kjer je nazadnje živel. Rus pravoslavne veroizpovedi in "oficirskega značaja" je bil osumljen komunistične propagande in vohunjenja za sovjetsko Rusijo. Sodni sluga Feiertag je v prevzemnem zapisniku navedel še, da je pridržani – pokončne drže in rjavih oči – govoril samo rusko.²

Samo nekaj tednov prej, 22. novembra 1924, je bila po težavnih

² Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr 1517/24, Prevzemno poročilo, 17. 12. 1924.

zaključnih delih, opravljenih v veliki naglici, slovesno odprta železniška proga Ormož-Ljutomer-Murska Sobota, pri kateri je Lebedjev kakor mnogi drugi ruski emigranti, nekdanji vojaki armade generala Wrangla, sodeloval kot vodja strojne delavnice; pod njegovim vodstvom je delalo od 300 do 400 delavcev. Vzpostavitev železniškega omrežja v Pomurju je bila v jeziku vladajoče demokratske stranke interpretirana kot velik korak h gospodarski, kulturni, politični, predvsem pa simbolni povezanosti tega obmejnega območja z državno matico.³

To je bilo res, saj je bilo Pomurje po prvi svetovni vojni prometno osamljeno. Železniške proge niso bile povezane med seboj in so vodile do nekdanjih gospodarskih in političnih centrov – Budimpešte in Gradca. Iz Ljutomera v Maribor je bilo denimo možno potovati z vlakom na relaciji Ljutomer-Radgona, kjer je bila pot prekinjena, saj je železniška proga Radgona-Špilje-Šentilj po saintgermainskem sporazumu pripadala Republiki Avstriji; jugoslovanski državljani so lahko sicer progo na podlagi istega sporazuma uporabljali, a so bili na potovanju množično deležni provokacij. Iz Šentilja v Maribor je bilo nato spet mogoče potovati z vlakom jugoslovanskih železnic. Druga možnost za potovanje iz Ljutomera v Maribor pa je bila pot v lastni organizaciji do Ormoža, od tam pa z vlakom preko Pragerskega v Maribor.⁴

Vlak, ki je konec novembra 1924 prvič zapeljal proti Murski Soboti, so med številnimi zbranimi pozdravljali tudi ruski begunci, ki so gradili progo, sedaj pa so zbranim delili kruh in sol ter jih pozdravljali z “otožnimi ruskimi, na stepe spominjajočimi vzkliki:

³ “Slovesna otvoritev proge Ljutomer-Ormož-Murska Sobota”, *J*, 22. 11. 1924, 3; “Prometni minister Stanić izročil progo Ormož-Murska Sobota prometu”, *J*, 23. 11. 1924, 9; “Prometno gospodarski pomen nove železnice”, *J*, 23. 11. 1924, 10.

⁴ Rustja, 2002, 28.

hura, hura!“. Številnim govorcem se je v velikem metu pridružil minister za gozdove in rude Gregor Žerjav: “Če danes grmi mimo Ljutomera železni stroj, je to samo odmev železnega koraka, s katerim maršira mogočna Jugoslavija k svoji prelepi bodočnosti.”⁵ Na banketu, ki je sledil v Ljutomeru, se je jugoslovanski prometni minister Andra Stanić zahvalil ruskim beguncem za njihov prispevek k izgradnji proge.⁶ Večina ruskih beguncev je po končanem delu odšla v Francijo, kjer so podobno kot na slovenskih tleh sodelovali pri izgradnji železniškega omrežja.⁷

Odnos lokalnega prebivalstva do 250 Rusov, ki so opravljali zemeljska dela na trasi železniške proge Ormož-Ljutomer-Murska Sobota, je bil poln odkritega nezaupanja in slabo prikritega odpora. Maja 1924 je mariborski časnik *Tabor* pisal o bestialnem umoru dveh Rusov v Ljutomeru, ko je skupina moških in žensk do smrti kamenjala ruska begunca, ki da sta domačinom odžirala delo na železnici. Nič ni pomagalo, da sta moška prosila za milost. Ena od napadalk naj bi bila moškega, ki je do smrti pretepen ležal na tleh, brcnila v glavo, rekoč: “To imaš zdaj, prokleti Rus!”⁸

Med 1200 zaposlenimi delavci na 38 kilometrov dolgi trasi železniške proge je nekaj časa delalo tudi 100 Bolgarov, 50 delavcev iz Bosne, preostali pa so bili domačini in delavci iz sosednjega Medmurja; 21 mesecev trajajoča dela na železniški progi Ormož-Ljutomer-Murska Sobota so se začela s pripravami septembra 1922.⁹ Leto dni pozneje so gradbena dela že bliskovito napredovala, k

⁵ “Zaključek slavnostne otvoritve prekmurske železnice”, *J*, 25. 11. 1924, 3.

⁶ “K otvoritvi proge Ormož-Murska Sobota”, *SN*, 25. 11. 1924, 3.

⁷ “Novozgrajena železniška proga Ormož-Ljutomer-Murska Sobota”, *Straža*, 14. 11. 1924, 2.

⁸ “Uboj dveh Rusov v Ljutomeru”, *T*, 5. 5. 1924, 2.

⁹ “Slovesna otvoritev proge Ljutomer-Ormož-Murska Sobota”, *J*, 22. 11. 1924, 3.

čemur je pripomoglo toplo jesensko vreme. Rasle so čuvajnice in kolodvori, betonske konstrukcije in mostovi. Načrtovali so, da bodo do konca leta 1923 zemeljska dela na trasi končana.¹⁰

* * *

Po oktobrski revoluciji v carski Rusiji leta 1917 je poveljstvo nad prostovoljsko armado, ki so jo boljševiki poimenovali bela garda, in južnimi oboroženimi silami ter nadzor nad velikim delom južne Rusije od Lavra Kornilova prevzel general Anton Denikin. Maja 1919 je napadel Moskvo, a ga je Rdeča armada odbila. Umaknil se je na Kavkaz, kjer je bila leta 1920 njegova armada razpuščena, sam pa je pobegnil v Francijo. S tem je postal vrhovni poveljnik vojaških sil bele garde general Peter Nikolajevič Wrangel, ki je na Kavkazu ohranil oporišče kot predsednik začasne vlade, a so boljševiki novembra 1920 prebili njegovo obrambo, Wrangel pa se je z nekaterimi poveljniki in delom vojske po dogovoru in ob pomoči francoskih in angleških zaveznikov s Krima preko Carigrada umaknil na turški Galipoli ter nato preko Soluna in Gevgelije v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (dalje SHS).¹¹

Med umikajočo vojsko je bil tudi podporočnik (na nekaterih mestih kazenskega spisa poročnik) Aleksander Lebedjev, ki se je konec leta 1918 pridružil Denikinovi vojski. Potem ko je po rusko-japonski vojni v letih 1904 in 1905 zapustil vojsko kot invalid, se je posvečal gospodarstvu, zlasti vodenju svoje oljarne in mlina, kar mu je kot nekdanjemu dijaku srednje tehniške šole ustrezalo. V njegovo rodno voroneško gubernijo boljševiška revolucija zaradi prisotnosti nemške vojske dolgo ni prodrla, ko pa se je to po nemški evakuaciji ven-

¹⁰ "Železnica Ormož-Murska Sobota", *MS*, 2. 11. 1923, 3.

¹¹ Blake (ur.), 1993, 60, 302.

darle zgodilo, se je Lebedjev pridružil protiboljševiški vojski, v okviru katere je nadzoroval odsek železniške proge v okolici Rostova.¹²

Po razpadu Wranglove armade in prihodu v Kraljevino SHS se je skupaj z ženo Lidijo in najstniškim sinom Vladimirjem naselil v Beogradu, kjer se je zaposlil v tamkajšnji železniški kurilnici kot strojevodja. Kmalu se je izkazal za zanesljivega delavca, ki je na progi Beograd–Niš večkrat vozil tudi vlak s kraljem Aleksandrom Karađorđevićem, zato je bil januarja 1923 iz strojevodje povišan v strojnega nadzornika. Na popoldanskem zaslišanju na ormoškem okrožnem sodišču 18. decembra 1924 je Lebedjev povedal, da je bil aprila 1923 z dekretom jugoslovanskega ministra za promet Svetislava Popovića premeščen na traso železniške proge Ormož–Ljutomer–Murska Sobota, kjer je bil do 16. decembra 1924 zaposlen kot vodja strojne delavnice. V tem času je leto dni bival v Ljutomeru, nato v Ormožu.¹³

Ko je jugoslovanska država po koncu ruske državljanske vojne zaradi tradicionalnih navezav med rusko in srbsko (oz. jugoslovansko) kraljevo družino ter strahu pred širjenjem boljševizma sprejela ruske begunce in v tem okviru zlasti armado generala Petra Nikolajeviča Wrangla, je bilo jasno, da bo morala izdatno podpreti postopke za integracijo beguncev v jugoslovansko družbo. Eden od državnih mehanizmov je bilo zaposlovanje ruskih vojakov v orožniških in vojaških vrstah, kot kaže ta primer, pa so bili množično vpeti tudi v graditev jugoslovanskega železniškega omrežja.

V zgodnjih dvajsetih letih 20. stoletja so bili *wranglovci* pogosto predmet parlamentarnih razprav, ki so jih spodbujale v javnosti krožeče fame o urjenju Wranglovih vojaških sil na jugoslovanskem

¹² PAM, Vr 1517/24, Okrajno sodišče Ormož, Zaslišba obdolženca – Aleksander Lebedjev, 18. 12. 1924.

¹³ Prav tam.

ozemlju z namenom zrušenja komunističnega režima v Zvezi sovjetskih socialističnih republik.¹⁴ Kazenski primer Aleksandra Lebedjeva je bil v tem pogledu protisloven, saj je bil nekdanji Wranglov vojak osumljen komunistične propagande oz. sodelovanja z boljše-viško Rusijo. Komandir ormoške žandarmerijske postaje Anton Filipčič je v svojem poročilu tamkajšnjemu okrajnemu sodišču 18. decembra 1924 med drugim zapisal, da je prav on prek "konfidentov", ki jih ni bil pripravljen izdati, izvedel za domnevno vohunsko dejavnost Lebedjeva in njegovega sina Vladimirja. Oče in sin naj bi bila v stalnih korespondenčnih stikih z ruskimi komunisti. Sum komandirja Filipčiča je dodatno utrdilo pismo iz Rusije, napisano v "komunističnem duhu", ki ga je prejel mladi Vladimir poleti 1924, ko je preživel počitnice na očetovem domu v Ormožu.¹⁵

Da je bil komunizem v Filipčičevem času orjaška fama, ki je ormoškemu komandirju zdivjala domišljijo, priča nadaljevanje njegovega poročila. Zaseženo pismo je namreč po komandirjevih trditvah vsebovalo informacije o načrtovani ruski vojaški invaziji na slovan-ske države v letu 1926 z uporabo strupenih plinov za popolno uničenje "človeškega življa". Ker sta se oče in sin pogosto srečevala v Beogradu in Ormožu, v policijski preiskavi na Aleksandrovem domu v Ormožu pa so ob tem našli več knjig in korespondence z neznano vsebino, je dal Filipčič osumljenega aretirati takoj, ko so bila dela na pomurski železniški progi zaključena.¹⁶

Aleksander Lebedjev je odločno zanikal, da bi imel stike z ruskimi komunisti, vendar ga ovadba ni presenetila, saj je imel v odnosih s podrejenimi v preteklih mesecih veliko težav. Spomladi 1923 je tako po izbruhu stavke med delavci na trasi železniške proge

¹⁴ Mikuž, 1965, 222, 234.

¹⁵ PAM, Vr 1517/24, poročilo komandirja Žandarmerijske stanice Ormož Okrajnemu sodišču v Ormožu, 18. 12. 1924.

¹⁶ Prav tam.

odpusstil dva komunista, ki sta mu zaradi tega grozila s smrtjo. Jugoslovanske oblasti, ki so bile s tem seznanjene, so Lebedjevu odobrile nošnjo orožja. Ob tem je bil vodja strojne delavnice neprestano tarča tistih podrejenih delavcev, ki so bili nekdanji Wranglovi oficirji in so zato pričakovali posebno obravnavo. Ker Lebedjev na to ni želel pristati, so mu nagajali tako, da so ignorirali njegova navodila za delo ali delali v nasprotju z njimi. Nekdanji oficirji so mu očitali, da ravna z njimi kot boljševik, in ga dražili, da se glede na svoje obnašanje gotovo ne namerava vrniti v domovino. Odnosi med njim in ruskimi ter drugimi delavci v delavnici so bili po besedah Lebedjeva zmeraj na meji fizičnega nasilja.¹⁷

Da so ruski delavci nezadovoljni z njim, ga je opozoril tudi vodja (inšpektor) sekcije Ormož-Ljutomer Aleksander Velicki, ki je prejel pismo, v katerem sta delavca Golubjev in (nekdanji polkovnik) Ivanov obtožila svojega nadrejenega boljševizma. O svoji nameri, da mu bosta pred odhodom v Francijo zagrenila življenje na jugoslovanskih tleh, sta obvestila tudi Lebedjeva, vendar sta bila oba po pogovoru Lebedjeva in Velickega odpuščena. Odnose med ruskimi delavci in Lebedjevom je močno zaostrilo še dejstvo, da je Lebedjev po opisanem incidentu kaznoval delavca, nekdanjega generala Ivanova (očeta omenjenega polkovnika Ivanova), ker je ponoči slabo varoval zaupani mu stroj na trasi železniške proge.¹⁸ Nazadnje je Lebedjev pristojne zaprosil za premestitev v Beograd, a je na priporočanje, da je v Ormožu potreben, vendarle ostal do zaključka del na železniški progi.¹⁹

Aleksander je na zaslišanju povedal, da od leta 1922 ni imel več

¹⁷ PAM, Vr 1517/24, Okrajno sodišče Ormož, Zaslišba obdolženca – Aleksander Lebedjev, 18. 12. 1924.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ PAM, Vr 1517/24, prepis prostovoljne izjave Aleksandra Lebedjeva na oddelku za Državno zaščito Ministrstva za notranje zadeve, 2. 3. 1925.

stikov s sorodniki v Rusiji, kamor se je dotlej oglašal materi in bratu. Ker je bil brat zaradi Aleksandrovih pisem domačim aretiran, je Aleksander na njihovo prošnjo prekinil stike. Ni bilo težko opaziti Aleksandrove prizadetosti ob koncu zaslišanja, ko je vzel na znanje, da ostaja v preiskovalnem zaporu in po navedbi olajševalnih prič zaključil: "Služil sem Kraljevini SHS, odkar sem prišel semkaj, ves čas zvesto in nesebično ter nepristransko."²⁰

Mnogi ruski prišleki so podobno kot Lebedjevu podrejeni nekdanji oficirji bolešno negovali nostalgijo za nekdanjo domovino.²¹ Begunci, ki so morali na hitro zapustiti svoje domove in si iztrgani iz svojih socialnih omrežij ustvarjati nova v beguncem nenaklonjenem okolju, so bili v velikih osebnih stiskah, ki so mnogokrat prerasle v tragedije.²² Iz dokumentov kazenskega spisa Aleksandra Lebedjeva je medtem razvidno, da sam drugače od mnogih Wranglovih vojakov, ki so prišli v Kraljevino SHS brez družin, nove domovine ni razumel zgolj kot začasno pribežališče pred skorajšnjim odhodom v zahodno Evropo ali Ameriko oz. vrnitvijo v Rusijo. Ker sta skupaj z njim pripotovala tudi žena in sin, ki sta oba začela študij medicine na beograjski univerzi, in ker se je Lebedjev hkrati s tem kmalu po prihodu v kraljevino začel poklicno vzpenjati, je bil njegov osebni položaj med ugodnejšimi v okviru skupine ruskih beguncev.

Lebedjev je bil 18. decembra 1924 zaslišan na Okrajnem sodišču v Ormožu, še isti dan pa je bil predan mariborskemu preiskovalnemu sodniku, s čimer je njegova kazenska zadeva prešla na mariborsko okrožno sodišče. Prošnjo za premestitev osumljenca je podalo ormoško okrajno sodišče v bojazni pred pobegom Lebedjeva iz slabo varovanega ormoškega zapora in velike verjetnosti, da

²⁰ PAM, Vr 1517/24, Okrajno sodišče Ormož, Zaslišba obdolženca – Aleksander Lebedjev, 18. 12. 1924.

²¹ Dolar, 1995, 89.

²² "V obrambo ruskih beguncev", *T*, 25. 3. 1922, 3; glej tudi: Ratej, 2014.

bi se osumljenec v Ormožu dogovarjal z rojaki v ruskem jeziku, ki je bil ormoškimi uradnim organom nerazumljiv. Strah pred Lebedjevom je očitno še dodatno zrasel, ko tudi za razvozlanje njegove zasežene pisne korespondence niso našli ustreznega prevajalca.²³ Ker je ormoški komandir Anton Filipčič v svojem poročilu 18. decembra 1924 vendarle navedel nekatere strašljive podrobnosti o komunistični dejavnosti Lebedjeva in se pri tem celo skliceval na neimenovane zaupne vire,²⁴ lahko sklepamo, da je pod vtisom splošne protikomunistične dikcije jugoslovanskih oblasti bržkone nekritično zaupal slabonamernim prevodom pisem, ki so mu jih posredovali podrejeni Aleksandra Lebedjeva.

Lebedjev je bil 20. decembra 1924 zaslišan tudi v Mariboru, kjer je na sodnikovo vprašanje, zakaj je zaprt, na kratko povzel: "Zaprli so me radi suma propagiranja komunizma. Nisem kriv, ovaden sem bil le iz sovraštva od strani Rusov – delavcev, ki so bili pri delu na železniški progi Ormož–Ljutomer meni podrejeni. Večinoma so to bili bivši višji oficirji. Na to se pa jaz nisem oziral, ampak sem zahteval od njih ravno isto in toliko dela kakor od drugih navadnih delavcev. Zato so me isti iz maščevanja ovadili orožnikom, češ da imam zveze z boljševiki."²⁵ Čeprav je bila oznaka 'komunist' tudi v jugoslovanskem političnem imaginariju po prepovedi komunistične stranke pripraven argument za diskvalifikacijo človeka, je omemba komunizma/boljševizma pri ruskih emigrantih, nekdanjih Wranglovih vojaki, zaradi izkušnje fizičnega spopada vsebovala drugačen pomenski kapital – vsebovala je strah, obsedenost in si-

²³ PAM, Vr 1517/24, uradni zaznamek, 23. 5. 1925; dopis Okrajnega sodišča v Ormožu mariborskemu državnemu tožilcu, 18. 12. 1924.

²⁴ PAM, Vr 1517/24, poročilo komandirja Žandarmerijske stanice Ormož Okrajnemu sodišču v Ormožu, 18. 12. 1924.

²⁵ PAM, Vr 1517/24, Okrožno sodišče Maribor, Zaslišba obdolženca – Aleksander Lebedjev, 20. 12. 1924.

lovito zavrnitev.

Ker se je Lebedjev na zaslišanju v Ormožu in Mariboru skliceval na šefa sekcije na trasi pomurske železniške proge, je bil 43-letni Aleksander Velicki 27. decembra 1924 opoldne zaslišan na mariborskem okrožnem sodišču. Velicki je bil inšpektor ministrstva za promet, ki je stalno živel v Beogradu, kjer je bil tudi rojen. Na sodišču je povedal, da pozna Lebedjeva že dve leti kot dobrega in poštenega delavca, ki se ni zanimal za politiko. Da je bil aretiran, je Velicki izvedel 20. decembra 1924, ko mu je novico v Beogradu sporočil Aleksandrov sin Vladimir Lebedjev. Inšpektor Velicki se je takoj podal na ministrstvo za notranje zadeve na oddelek za zaščito države, kjer se je prepričal, da niti v odprtem niti v tajnem arhivu ne obstajajo nikakršne obremenilne informacije o Lebedjevu. Velicki je svojo izpoved na sodišču podkrepil z izjavo o osebnem jamčenju za očeta in sina Lebedjev.²⁶

Nekaj ur po zaslišanju Velickega je Aleksander Lebedjev odšel iz mariborskega zapora prost vseh obtožb. Skupaj z Velickim sta odpotovala v Beograd, kjer je bil Lebedjev še zmeraj močno pod vtisom obtožb in zaskrbljen za prihodnost sebe in družine. V začetku marca 1925 je na oddelku za državno zaščito podal prostovoljno izjavo o svoji življenjski poti po prihodu v Kraljevino SHS in v sklepu izjave zaprosil za državljanstvo kraljevine zase, za ženo Lidijo in sina Vladimirja.²⁷

Mariborskemu okrožnemu sodišču kljub večkratnim prizadevanjem ni uspelo vzpostaviti komunikacije z beograjsko policijo v zvezi z morebitno evidenco o političnem delovanju Lebedjeva,²⁸ 18.

²⁶ PAM, Vr 1517/24, Okrožno sodišče Maribor, Zaslišba priče – Aleksander Velicki, 27. 12. 1924.

²⁷ PAM, Vr 1517/24, prepis prostovoljne izjave Aleksandra Lebedjeva na oddelku za Državno zaščito Ministrstva za notranje zadeve, 2. 3. 1925.

marca 1925 pa je le prispela brzojavka beograjske policije, ki je sporočala, da proti Aleksandru in Vladimirju Lebedjevu v Beogradu ne potekajo nobeni postopki v zvezi s komunistično dejavnostjo. Potem ko je Aleksandrovi zgodbi, da je bil žrtev neurejenih odnosov med ruskimi delavci v Ljutomeru in Ormožu, dan poprej pritrdilo tudi ministrstvo za notranje zadeve,²⁹ mariborskemu državnemu tožilcu ni preostalo drugega kot 20. marca 1925 sporočiti preiskovalnemu sodniku tamkajšnjega okrožnega sodišča, da zaradi pomanjkanja dokazov odstopa od kazenskega pregona Aleksandra Lebedjeva.³⁰

Notranje ministrstvo v Beogradu je mariborskemu okrožnemu sodišču ob tem posredovalo tudi zelo naklonjeno mnenje nekaterih visokih uradnikov z ministrstva za promet, ki so Lebedjeva označili kot vestnega in samoiniciativnega delavca ter v vseh pogledih izvrstnega človeka, še zlasti v političnem smislu.³¹ A kot kaže, slovenski organi pregona niso bili prepričani, da je nekdanji Wranglov podporočnik sodišču povedal vse o sebi in svoji preteklosti, najbrž še toliko manj, ker je odšel iz zapora po posredovanju iz Beograda. Lebedjev je na zaslišanjih disciplinirano razlagal strnjeno različico svoje zgodbe, kar mu je omogočilo, da se pri ponovitvah ni zapletal v neskladja, zato lahko sklepamo, da je imel pravnega svetovalca, četudi ni najel uradnega pravnega zastopnika.

Da je dobro argumentirana interpretacija Aleksandra Lebedjeva

²⁸ PAM, Vr 1517/24, delovodnik Okrožnega sodišča v Mariboru, uradni znamenki s 27. 12. 1924, 29. 1. 1925, 21. 2. 1925, 11. 3. 1925; dopis Okrožnega sodišča Maribor Odelenju opšte policije uprave grada Beograd, 11. 3. 1925.

²⁹ PAM, Vr 1517/24, dopis načelnika Ministrstva za notranje zadeve okrožnemu sodišču Maribor, 17. 3. 1925.

³⁰ PAM, Vr 1517/24, Okrožno sodišče Maribor, dopis državnega tožilca preiskovalnemu sodniku, 20. 3. 1925.

³¹ PAM, Vr 1517/24, dopis Ministrstva za notranje zadeve Okrožnemu sodišču Maribor, 17. 3. 1925.

vzbujala sume pri slovenskih oblasteh, je bilo bržkone v prvi vrsti povezano s prizadevanji ormoškega komandirja Antona Filipčiča, ki je ormoškemu okrajnemu sodišču že 22. decembra 1924 postregel z dodatnimi obremenilnimi informacijami za Lebedjeva. Temeljila so na zaslišanjih ruskih oficirjev Tarasova in bratov Barkov. Še pred zaslišanjem Lebedjeva v Mariboru 27. decembra je s komandirjevim poročilom razpolagalo tudi državno tožilstvo v Mariboru. Filipčič je navedel mnenja več bivših ruskih oficirjev, ki so zatrjevali, da jih je Lebedjev na delu zatiral, kljub temu da so se trudili storiti vse, da bi zadovoljili njegove zahteve. Mnogi med njimi so morali zato zapustiti delo na železnici, kar je bila po mnenju komandirja posledica načrta Lebedjeva, da oslabi nekdanjo Wranglovo armado, ki se razpršena in sprta ne bo sposobna upreti komunizmu na ruskih tleh: "Sumljivo je tudi, da ravno Lebedjev ni mogel trpeti Rusov, ko so ostali Rusi lepo v slogi živeli."³²

Ni znano, kako je Filipčič navezal stike z nezadovoljnimi mladeniči, nekdanjimi ruskimi oficirji, ki so bili ob koncu leta 1924 zaposleni v žrebčarni Moste pri Ljubljani, kjer so bili 24. decembra tudi zaslišani. Pavel Barkov, star 26 let in rojen v Odesi, je povedal, da je bil med majem 1923 in avgustom 1924 zaposlen na trasi pomurske železniške proge. Čeprav Aleksander Lebedjev ni bil nikoli njegov nadrejeni, ga je Barkov poznal in vedel, da namerno povzroča težave Rusom, ki so zato velikokrat ostali brez dela. Kar bi se današnjemu očesu zdelo kot vneto prizadevanje Aleksandra Lebedjeva po sprejetosti v novi domovini, je Barkov pripisal njegovi dvolednosti, saj se je v komunikaciji z delavci obnašal kot eden od njih, medtem ko je menda nadrejenim zmeraj skušal prikazati svojo strogost do delavcev.³³

Pavel Barkov ni maral Lebedjeva tudi zato, ker je vodja strojne

³² PAM, Vr 1517/24, poročilo komandirja žandarmerijske stanice Ormož Okrajnemu sodišču Ormož, 22. 12. 1924.

³³ PAM, Vr 1517/24, zaslišanje Pavla in Nikolaja Barkova ter Nikolaja Tarasova, Ljubljana, 24. in 26. 12. 1924.

delavnice v nasprotju z njim zaničeval carizem in monarhično ureitev države, o čemer je odkrito govoril. Skupaj s sodelavci je imel Barkov vtis, da ima Lebedjev stike s komunisti, zlasti ker je živel na veliki nogi, česar mu plača na železnici po njihovem mnenju ni omogočala. Predmet kolikih bolj ali manj fantastičnih govoric je moral biti strojnik Lebedjev med ruskimi emigranti, priča prostodušna izjava Barkova, da se jim je zdel sumljiv, ker je prijateljeval z nekdanjim ruskim generalom (ali admiralom) Konanovom, ki je v razsipnosti živel pri nekem grofu na Hrvaškem.³⁴

V Harkovu rojeni Nikolaj Tarasov, star 27 let, je bil zaposlen na železniški progi Ormož-Ljutomer od julija 1923 do avgusta 1924. V svoji izpovedi je bil do Lebedjeva še bolj neizprosni: "Lebedjev je zelo čuden človek in imam jaz ta vtis, da ni prav normalen. On je živel bolj sam zase in za svojo rodbino in se ni družil z nami drugimi ruskimi oficirji. Skoro z vsakim se je skregal, med drugim tudi s polkovnikom Ljeršenkom in Barkovom. Je tudi zelo domišljav in se je čutil, kakor da bi bil on najpametnejši." Čeprav se je sam izrekal za carista, ni opazil, da bi bil Lebedjev naklonjen komunistom, zdelo se mu je celo, da je brez političnega prepričanja, saj je v pogovoru o politiki zmeraj pritrdil tistemu, s katerim je govoril.³⁵

Tudi 27-letni Nikolaj Barkov, ki je bil med aprilom 1923 in januarjem 1924 zaposlen na železniški progi Ormož-Ljutomer, ni bil nikoli neposredno podrejen Lebedjevu. Povedal je, da so se ruski delavci, nekdanji oficirji, Lebedjeva izogibali, saj se je že ob prvem srečanju z njimi obnašal oblastno in domišljavo. Ker se mu je posrečilo pridobiti naklonjenost šefa sekcije Aleksandra Velickega, mu je ta dajal povsem proste roke pri najemanju in odpuščanju ruskih delavcev, ki jih je rad nadomeščal "z manj inteligentnimi". Nikolaj Barkov je

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam.

povedal še, da je bil Lebedjev po prepričanju socialist, ki je bil v protirevolucionarnih bojih podrejen polkovniku Lašenku (oz. Ljeršenku), nad katerim se je zato v Ormožu izživljal. To informacijo je Barkovu posredoval sam polkovnik, ki je povedal tudi, da je bil Lebedjev v času bivanja v Rusiji hospitaliziran kot duševni bolnik. Njegova "megalomanija" oz. prepričanje, da je pametnejši od drugih ljudi, je prišla še posebej do izraza, ko je postal nadrejeni več sto delavcem na železniški progi. Barkov pa ni vedel povedati ničesar o morebitnih zvezah Lebedjeva z ruskimi komunisti.³⁶

Ne glede na to, da so pričanja nekdanjih delavcev na progi slikala Aleksandra Lebedjeva v luči, ki se ni skladala z njegovo interpretacijo dogajanja, se preiskava proti njemu ni nadaljevala. Veliki župan mariborske oblasti Otmar Pirkmajer je sredi maja 1925 od Okrajnega sodišča v Ormožu zahteval zapisnike zaslišanj ruskih oficirjev, bratov Barkov in Tarasova, ki so očitno zrcalila več kot zgolj maščevalni naklep podrejenih delavcev, saj je dva meseca kasneje v uradnem zaznamku ponovno obvestil mariborsko okrožno sodišče, da je Aleksander Lebedjev sumljiv. Neznana roka na sodišču pa je ob rob dopisa s svinčnikom zgolj načečkala zaznamek, da je primer rešen.³⁷

* * *

Sklepamo lahko, da se je Aleksandru Lebedjevu v letih, ki so sledila, uspelo osebno emancipirati in obdržati svojo družino v primerljivem socialnem položaju z nekdanjim, ruskim. Za doseg tega cilja, ki si ga je očitno zadal takoj ob prihodu v Kraljevino SHS, je

³⁶ Prav tam.

³⁷ PAM, Vr 1517/24, uradni zaznamek, 13. 7. 1925; dopis Srezkega poglavarstva Ptuj Okrajnemu sodišču Ormož, 22. 5. 1925.

moral premostiti nekaj bistvenih ovir. Najprej je moral brezkompromisno pretrgati mentalno vez s svojimi ruskimi materialnimi ostalinami (mlinom, oljarno, nekaj drugimi nepremičninami) in z najbližjimi (bratom in materjo) ter svoje življenje začeti znova. Nato je moral obrniti hrbet skupini ljudi, ki ji je nazadnje pripadal, tj. sovojakom Wranglove armade, kar je od njega zahtevalo skrajno odločnost in zazrtost v prihodnost svoje družine.

Ko se je kot vodja strojne delavnice pri gradnji železniške proge Ormož-Ljutomer-Murska Sobota zapletel v konflikte z nekaterimi tam zaposlenimi bivšimi oficirji Wranglove vojske, so ga ti ovadili jugoslovanskim oblastem zaradi suma komunistične propagande. Ob tem, da kazenski spis Okrožnega sodišča v Mariboru razkriva težavno vživljanje ruskih emigrantov v svoj spremenjeni socialni položaj in nove kulturne razmere, pri čemer jim je intimno največ težav povzročalo izničenje nekdanjih položajev vojaške hierarhije, je za nas še zanimivejša druga, paradoksalna plat zgodbe. V obeh, etabliranem jugoslovanskem in ruskocarističnem političnem imaginariju, je bil namreč komunizem skrajno zavrženo dejanje in s tem točka poenotenja med dvema kulturnima/političnima entitetama. Paradoksalno je zato obtožba komunizma Aleksandru Lebedjevu omogočila prvo močno identitetno oprijemališče, s katerim je lahko svoj nekdanji, ruski miselni svet zanesljivo pripel na novega, jugoslovanskega.

Bibliografija

DOLAR, J. (1995): *Spomini: v predavju literature*, Maribor, Založba Obzorja.

MIKUŽ, M. (1965): *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941*, Ljubljana, Mladinska knjiga.

BLAKE, R., ur. (1993): *Oxfordova enciklopedija zgodovine: od 19.*

stoletja do danes, Ljubljana, DZS.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr 1517/24.

RATEJ, M. (2014): *Ruski diptih: iz življenja ruske emigracije v Kraljevini SHS*, Ljubljana, Modrijan.

RUSTJA, A (2002): "Železniška proga skozi Ljutomer", *Zgodovinski listi*, 28.

Jutro (J) (1924): Ljubljana, Narodna tiskarna.

Murska straža (MS) (1923): Gornja Radgona, Tiskarna Panonija.

Slovenski narod (SN) (1924): Ljubljana, Narodna tiskarna.

Tabor (T) (1922): Maribor, Tiskovna zadruga.

Матея Ратей

Александр Лебедев: Мельник, производитель масла, офицер Врангеля, строитель югославских железных дорог

Резюме: Статья знакомит читателя с русским эмигрантом Александром Лебедевым и его жизнью в Словении в 1923–1924 годах, где он руководил строительством железнодорожной линии Ормож - Лютомер - Мурска Собота. Отношения с подчинёнными складывались у Лебедева сложно. Он постоянно конфликтовал с коллегами, особенно с бывшими офицерами армии генерала Врангеля, и, в свою очередь, стал жертвой доносов - его подозревали в распространении коммунистической пропаганды. В свете установившихся в то время политических настроений, коммунизм казался чем-то отталкивающим. Но в то же время он объединял в себе установки двух национальных культур, на почве этого единства и возникла духовная связь Ле-

бедева с его новообретенной родиной. Уголовное дело окружного суда в Мариборе во всей полноте демонстрирует сложности, с которыми сталкивались российские эмигранты в тот сложный период социальной и культурной трансции.

Ключевые слова: Королевство сербов, хорватов и словенцев, Русская эмиграция, Александр Лебедев, железные дороги, коммунизм

PETRA TESTEN¹

Peter Gresserov-Golovin (1894–1981), *Moja ljuba Slovenija*

Izvleček: V prispevku je predstavljen ruski baletni plesalec in koreograf Peter Gresserov-Golovin. Izšolal se je v rodni Moskvi, po oktobrski revoluciji pa je emigriral v Slovenijo, kjer je nadaljeval z umetniškim delovanjem. Tako v Ljubljani kot pozneje v Mariboru je v vlogi koreografa postavil balet v številnih operah in operetah in se izkazal za priznanega režiserja glasbenih in gledaliških predstav. Med obema vojnama je kljub finančni stiski ohranil slovenski balet in vzgojil prvo generacijo slovenskih plesalcev in baletnih solistov. Z redom zaslug za ljudstvo s srebrnimi žarki je bil leta 1971 odlikovan za zasluge za slovenski balet. Zadnja leta je preživel v Kanadi, kjer je zbral spomine na svoje življenje in delo v Sloveniji s pomenljivim naslovom *Moja ljuba Slovenija*.

Ključne besede: Peter Gresserov-Golovin, ruski emigranti, balet, baletni plesalec, koreograf

UDK: 792.071.2.028:929Golovin P.G.

Peter Gresserov-Golovin (1894–1981), *My Beloved Slovenia*

Abstract: The paper presents the Russian ballet dancer and choreographer, Peter Gresserov-Golovin. Golovin completed his education in his native Moscow and migrated after the October Revolution to Slovenia, where he continued his artistic work. First in Ljubljana and later in Maribor, he participated as a ballet chore-

¹ Dr. Petra Testen je raziskovalka na Inštitutu za civilizacijo in kulturo ter na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU in Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. E-naslov: petra.testen@zrc-sazu.si.

ographer in many operas and operettas, and proved himself a capable director of music and theatre performances. Between the wars, he maintained the Slovenian ballet despite the poor financial situation and raised the first generation of Slovenian ballet dancers and soloists. In 1971 he was awarded the Order of Merit for the People with silver rays for his contribution to the Slovenian ballet. The last years of his life were spent in Canada, where he gathered his memories about his life and work in Slovenia in a book with the eloquent title *Moja ljuba Slovenija – My Beloved Slovenia*.

Keywords: Peter Gresserov-Golovin, Russian emigrants, ballet, ballet dancer, choreographer

“Moj sopotnik je pokazal na nazobčan stolp z uro, ki se je dvigal nad mestom:

‘Poglejte tam grad, o katerem sem vam govoril. V njem so ruski študentski domovi. Tja greste lahko navzdol po Resljevi ulici. Tamle, vidite,’ je pokazal desno čez ulico. ‘Prtljage nimate veliko in lahko boste prišli peš ... Ali, še bolje, pojdite tjale v tisto nizko barako na tej strani. Tam so dame uredile študentsko jedilnico in prav sedaj je čas kosila. Pojejte in študentje vas bodo odvedli v dom.’”²

Pregled zgodovine baleta na Slovenskem zagotovo ne more zaobiti imena Petra Gresserova, baletnika, koreografa in režiserja ruskega rodu. Rodil se je 1. aprila 1894 v Moskvi, kjer je na moskovski klasični gimnaziji leta 1912 maturiral. V svojih dijaških letih se je učil

² Gresserov, 1985, 14.

baleta pri Olgi Nekrasovi v šoli moskovskega carskega baleta ter obenem študiral klavir na Državni glasbeni šoli. Ker je gimnazijo končal z odliko, je bil sprejet na strojni oddelek Politehničnega inštituta imperatorja Petra Velikega, kjer je ostal dve leti. Nato je vstopil v Kavalerijsko učilišče carja Nikolaja v Moskvi in se izučil za oficirja. Spomladi 1915 ga najdemo v vlogi oficirja 9. kazenskega dragonskega polka na galicijski fronti. Med vojno je bil kar dvakrat ranjen in petkrat odlikovan. Po demobilizaciji je vstopil v Belo armado in kot konjeniški kapetan emigriral v Carigrad, od tam pa v Jugoslavijo. Leta 1922 je prišel v Ljubljano in se sprva vpisal na tamkajšnjo Filozofsko fakulteto ljubljanskega vseučilišča, leto pozneje pa se je prepisal na elektrotehnični oddelek Tehnične fakultete, kjer je leta 1929 končal študij kot inženir elektrotehnike.³

Praktično vse od začetka (od leta 1924) pa lahko Gresserovu sledimo tudi pri Narodnem gledališču.⁴ Baletni oder ga je znova pritegnil že med študijem, malo iz nuje, zagotovo pa iz ljubezni. Kot pripoveduje Henrik Neubauer v biografskem leksikonu *Obrazi baleta*,⁵ kjer v enem od gesel upodobi tudi Petra Gresserova, je bil slednji po občasnih nastopih v okviru ljubljanskega baleta, ki ga je tedaj vodila Marija Tuljakova, nato leta 1927 angažiran kot prvi solist z umetniškim imenom Golovin. Že naslednje leto je bil naprošen, da prevzame kot baletni mojster vodstvo baletnega ansambla, kar je v Ljubljani počel vse do leta 1946, v Mariboru pa zatem do leta 1951. Neubauer ga v zvezi z zaslugami za slovenski balet poimenuje kar “očeta slovenskega baleta”. Vzgojil je namreč “celotno prvo generacijo slovenskih plesalcev, kot koreograf je postavil 50 baletov, okrog 150 baletnih vložkov v operah in operetah ter režiral 40

³ *Gledališki list Narodnega gledališča v Ljubljani 1937–38. Opera*, št. 9, 89.

⁴ 4. oktobra 1924 je prvič nastopil v Narodnem gledališču v Ljubljani kot Gopak v operi Rimskega-Korsakova z naslovom *Majska noč*.

⁵ Neubauer, 2013.

ING. PETER GRESSEROV-GOLOVIN

SLIKA 1: Portret inženirja Petra Gresserova-Golovina. Vir: *Gledališki list Narodnega gledališča v Ljubljani 1937–38. Opera*, št. 9, 87.

*oper in operet, predvsem pa je pridobil in priboril baletu prostor v gledališču in slovenski kulturi.*⁶ S tem pa njegovega dela na področju baleta še zdaleč ni konec. V obdobju med obema vojnama je predaval balet v operni šoli in na dramskem oddelku Glasbene akademije v Ljubljani. S svojim ustvarjanjem za balet ni prenehal niti v vojnem času, kar dokazuje osnovanje Operno-baletne šole leta 1944. Slednjo je omogočila nova baletna dvorana v opernem poslopju v Ljubljani. Gresserov je bil leta 1948 tudi prvi ravnatelj Državne baletne šole, ki je bila ustanovljena v Mariboru.

Kot baletni plesalec je prvič nastopil leta 1924 kot Gopak v operi *Majska noč*. Sledilo je veliko vodilnih vlog v petintridesetih različnih baletnih predstavah: Rožni kralj v *Cveticah male Ide* (Klenau, 1925), Zaročenec v *Favnovi noči* (Sygietyński, 1925), Ženin v *Svatomvcu* (Zajc-Baranović, 1925), Mladenič v *Srcu iz lecta* (Baranović,

⁶ Neubauer, 2013, 21.

1925), Pierot v *Pozivu na ples* (Weber, 1925), Prvi toreador v *Capricciu espagnol* (Čajkovski, 1925), Mojster in Drugi Pajac v *Punčki* (Bayer, 1933), Pierot v *Metuljčkih* (Schumann, 1937), obenem pa se je pojavljal v naslovnih vlogah svojih koreografij, in sicer v *Damskem lovcu* (Dellanoy, 1931), *Maski rdeče smrti* (Osterc, 1932), *Petruški* (Stravinski, 1935), dalje kot Usoda v *Pieretinem pajčolanu* (Dohnány, 1942), Šah v *Šeherezadi* (Rimski-Korsakov, 1948) itd.⁷ Prav tako je plesal v številnih operah in operetah.⁸ Morda gre kot posebno zanimivost spomniti na njegov nastop v vlogi pevca tenorista, ko se je preizkusil v vlogi Altouma, kitajskega cesarja v operi *Turandot* (Puccini, 1932). Med baleti, pri katerih je skrbel za koreografijo, gre zagotovo izpostaviti *Možička* (Ipavec, 1930), praizvedbo *Damskega lovca* (Dellanoy, 1931), *Začaranega ptiča* (Čerepnin, 1933) in *Masko rdeče smrti* (Osterc, 1932), prvo izvedbo *Petruške* (Stravinski, 1935) v Sloveniji, *Baletni večer del slovenskih skladateljev* (1939), *Chopiniano* (Chopin, 1942), *Pieretin pajčolan* (Dohnány, 1942), *Polovske plese* (Borodin, 1942), *Bolero* (Ravel, 1944), *Peera Gynta* (1944), *Šeherezado* (Rimski-Korsakov, 1945), *Slovanske plese* (Dvořák, 1946), *Mařenko* (Škerjanc, 1946) in *Valpurgino noč* (Gounod, 1948).⁹ Seveda se je Golovin polotil tudi režije velikih del opernega repertoarja, kot so Gotovčev *Ero z onega sveta* (1937, 1938, 1941, 1946), Mozartov *Don Juan* (1944), Verdijeva *Aida* (1944), *Rigoletto* (1946), *Traviata* (1950, 1951) in *Trubadur* (1951), Thomasov *Mignon* (1944), Webrov *Čarostrelec* (1945), Borodinov *Knez Igor* (1945),

⁷ Seznam Golovinovih vlog v baletnih predstavah, kolikor jih je mogoče rekonstruirati, najdemo v: Neubauer, 2013, 169–170.

⁸ Golovin je plesal v številnih operah in operetah, a plesalci niso bili vedno navedeni na letakih ali v gledaliških listih, tako da je naboru teh vlog zelo težko slediti. Naveden je le osemkrat v opernih in sedemkrat v operetnih predstavah. Glej: Gresserov, 1985, 170.

⁹ Za seznam koreografij baletov glej: Gresserov, nav. delo, 164–165.

Rossinijev *Seviljski brivec* (1946, 1949, 1951), Glinkov *Ivan Susanin* (1947, leta 1947 tudi v Beogradu), Puccinijeva *Tosca* (1947, 1949), *La Bohème* (1948) in *Madame Butterfly* (1949 v Sarajevu), Leoncavallovi *Glumači* (1949), Dvořakova *Rusalka* (1947), Massenetova *Manon* (1951) in Gounodev *Faust* (1951).¹⁰ Tudi slovenski operni repertoar ni izostal, in sicer Parmova *Stara pesem* (1945) in Svetelovi *Višnjani* (1949). Med režijami operet zagotovo izstopajo Lehárjeva *Dežela smehljaja* (1931, 1943), Zellerjev *Tičar* (1931), Benatzkyjev *Pri belem konjičku* (1941) itd.¹¹ Da je bil Golovin res vsestranski ustvarjalec, priča tudi njegov libreto za opereto *Helteja* (1938), pri kateri je bil obenem soavtor glasbe skupaj z Bogom Leskovicem. Najdemo ga tudi v vlogi soavtorja libreta za opero *Višnjani* (1949) skupaj s Franom Govekarjem in kot soavtorja glasbe za otroško bajko *Princesa in zmaj* (1941) skupaj z Jankom Gregorcem.¹²

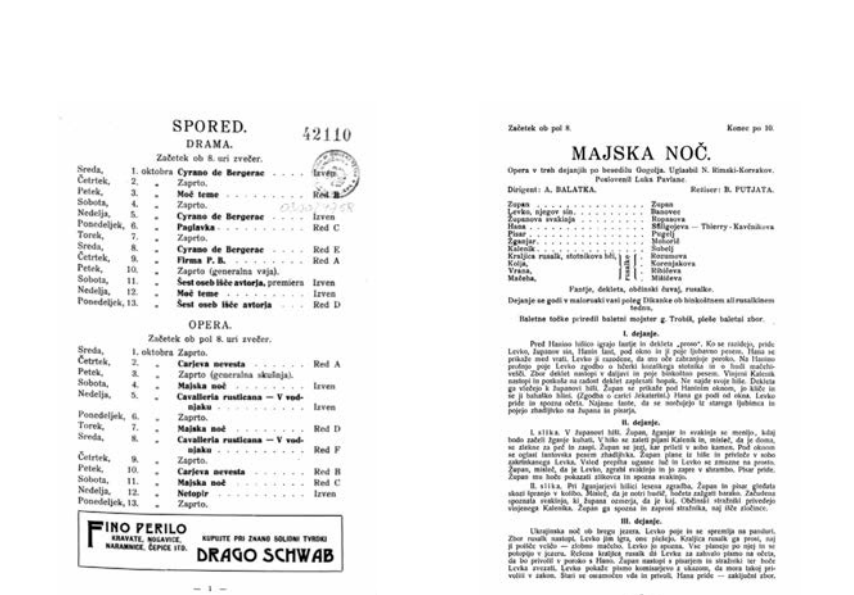
O življenju in odnosu do dela Petra Gresserova – poleg spomin-skih drobcov v njegovi knjigi – veliko razkrije zapis Vilka Ukmarja v *Gledališkem listu Opere Ljubljana* iz leta 1944, kjer lahko preberemo:

“Vsako jutro ga lahko vidite, kako v prožni hoji med prvimi prihiti v operno gledališče – ob zvestem spremstvu svoje palice, ki nato redno obvisi na obešalniku pred mojo sobo ter mi je zanesljiv znak, da je že na delu. In skoraj redno proti koncu večerne predstave ta palica izgine prav tako neopazno, kot je na kljuki obvisela. Malokdo je tako ves predan svojemu delu, malokdo je tako pripravljen vsega se dati in razdati svojemu poklicu. Pri vsem tem pa ne sili nikamor v ospredje. Tih je in včasih skoro nekam odmaknjen. Le tu

¹⁰ Za seznam režij oper glej: Gresserov, 1985, 165–166.

¹¹ Za seznam režij operet glej: Gresserov, nav. delo, 166.

¹² Za seznama koreografij v operah in operetah glej: Gresserov, nav. delo, 166–169. Podatki o Golovinovem življenju in delu so vzeti iz: Neubauer, 2013, 21–22; Gresserov, 1985, 164–170; http://www.sigledal.org/geslo/Peter_Golovin; http://sl.wikipedia.org/wiki/Peter_Gresserov.

SLIKA 2: Prvi nastop v Narodnem gledališču v Ljubljani, 4. oktobra 1924 – kot Gopak v operi Rimskega-Korsakova z naslovom *Majska noč*. Vir: *Gledališki list Narodnega gledališča v Ljubljani 1924–25*, št. 1.

in tam se mu v družbi vžgo oči in se mu razveže beseda. In potem ob njegovih spominih mimogrede izveš, da izhaja iz ruske oficirske družine, da mu je bil ded poznani poet, pisatelj in kritik Boris Almazov, da mu je oče diplomiral na moskovskem konservatoriju in da mu je bila mati izredna pianistka z absolutnim poslušom. Tako se ti ob bežnih spominskih podobah nariše skica njegove osebnosti in doumeš, zakaj je Golovin opustil inženirski poklic in se predal umetnemu plesu, katerega je gojil že v svojih gimnazijskih letih spričo posebno razvite ruske baletne tradicije.”¹³

Gresserov se je na Slovenskem nenehoma, vse od svojega prihoda v Ljubljano, srečeval s prijatelji, bivšimi kameradi, odrskimi ustvarjalci, študenti, z znanci, bližnjimi ali zgolj po narodnosti sorodnimi ruskimi ljudmi. Bilo jih je veliko. Med njimi je bil tudi mo-

¹³ *Gledališki list Opere Ljubljana*, 17. junij 1944.

skovski dramski režiser Boris Vladimirovič Putjata, ki je v tistem času deloval v ljubljanski Drami in Operi, in je pri direktorju Rukavini dosegel, da je Golovin prvič zaplesal kot Gopak v *Majski noči*. Po drugi strani pa je med svojim bivanjem in delovanjem na gledaliških odrih videval, spoznal, se družil, prijateljeval itd. s številnimi zvenečimi ali za slovenski prostor pomembnimi imeni, kot so bili na primer dirigenti Mirko Polič (tudi direktor Opere v Ljubljani), Anton Neffat (direktor Opere v Mariboru), Antonin Balatka, Lovro von Matačić, Danilo Švara, Rado Simoniti, dalje skladatelj Marij Kogoj, pa sopranistki Ljudmila Polajnar in Štefaniya Fratik, baritonista Nikolaj Cvejič in Robert Primožič, basist Julij Betetto, dramski tenorist Jože Gostič, režiser Osip Šest, upravnik gledališča in direktor Glasbene matice Matej Hubad, baletke Erna Mohar, Lidija Wisiak, Jelka Igličeva, Gizela Bravničar, Silva Japelj, Marta Remškar, baletna plesalca zakonca Mlakar, gledališka kritika Emil Adamič in Fran Govekar, režiser Bratko Kreft in mnogi, mnogi drugi.

Spomini ...

Najbogatejši vir, ki osvetljuje Golovinovo življenje in delo na Slovenskem, so spomini, ujeti v (avto)biografijo z naslovom *Moja ljuba Slovenija*. Gre za zapise, ki so osrednji predmet analize pričujočega besedila, na kar namiguje že sam naslov prispevka. A naj se – preden se posvetimo Golovinu – najprej za trenutek dotaknemo tipologije vira samega, in sicer biografije, ki vse od svojega “nastanka” v 20. stoletju pravzaprav nikoli ni nehala zanimati širšega bralstva. Poleg literatov in ljubiteljev biografij so se vseskozi z njo ukvarjali tudi zgodovinarji.¹⁴ Medtem ko so velike osebnosti zanimalo zgodovinopisje že zelo zgodaj, pravzaprav vse od njegovega nastanka, je bila novost zadnjih desetletij odkrivanje indivi-

¹⁴ Koron et al., 2011; Grdina, 1992, 341–363.

dualnosti, predvsem tiste z družbenega obrobja. Premik se je zgodil v sedemdesetih letih 20. stoletja, predvsem *“kot kritika konservativnega historicizma, ki je vztrajal pri elitistični viziji zgodovine, v kateri ni bilo prostora za pripadnike nižjih družbenih slojev, in pretirane marksistične zaverovanosti v zgodovinsko prebojnost množic, ki je te sloje sicer naredila za zgodovinske akterje, vendar le kolektivno, za ceno izgube posebnosti njihovih individualnih pripadnikov.”*¹⁵ Obenem je bilo ponekod “ponovno odkritje” biografije tudi odmik od preveč strukturalistično usmerjene analovske zgodovine.¹⁶ Zanimanje za subjektivnost ni potekalo sočasno v vseh evropskih zgodovinopisnih okoljih, je pa zagotovo obrodilo pristop k biografskemu raziskovanju kot načinu raziskovanja posameznikove umeščenosti v širši družbeni in kulturni kontekst – tako s stališča posameznika kot glede na izdelan metodološki pristop.¹⁷ Vrnilo se je k človeku, njegovemu pogledu na svet, čustvovanju, razumevanju ... Obenem so uspešni pionirji tovrstnega početja, kot sta bila Carlo Ginzburg¹⁸ in Giovanni Levi¹⁹ znotraj t. i. mikrozgodbine, opozarjali, da ne gre zgolj za “pogled od spodaj” kot nado mestek za “panoramsko gledišče”, temveč korektiv, ki opozarja na zavajajoče posplošitve in enostavne črno-bele razlage, ki jih nemalokrat ustvarja zgodovinopisje.²⁰

V osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja smo tako lahko spremljali povečano zanimanje za avtobiografske vire, kot so dnev-

¹⁵ Verginella, 2004, 7.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Rebeschini, 2002, 2, 165–171; Rebeschini, 2006, 427–446; Luthar, 1990, 19, 275–279; Verginella, 2010, 215–231; Toplak, 2006, 181–188; Ferro, 1990, 1252–1254 itd.

¹⁸ Ginzburg, 2010 (Torino 1976).

¹⁹ Levi, 1995, (Torino 1985).

²⁰ Verginella, 2004, 7–10.

niški zapiski, memoari in pisma. Ta “*dragocena skladišča individualnega spomina*”, ki so sprva obetala veliko predvsem pri obravnavi subjektivnih materialnih, družbenih in kulturnih vidikov preteklosti, so se pokazala kot še bolj zanimiva v zmožnosti posredovanja doživetega – izkušenj in občutij posameznikov in posameznikov, med njimi tudi obrobni akterjev nekega (političnega, kulturnega itd.) dogajanja, ki pa so kot živi spremljevalci zgodovine tako dobili svoj glas.²¹

Golovin je zapisal svoje spomine na obdobje, ki ga je preživel v Sloveniji, najprej v Ljubljani, nato pa še v Mariboru. Napisal jih je v ruščini, za prevod in urejeno obliko, da so jih bili deležni tudi slovenski bralci, pa je poskrbel Henrik Neubauer. Gresserov jih je naslovil *Moja ljuba Slovenija*, v podnaslovu pa pojasnil, da gre za spomine na njegovo delo v slovenskih operah med letoma 1924 in 1951. A ta spominski zapis je veliko več kot zgolj opis Golovinovega dela. Fragmenti, drobcji spominov, ki se vtihotapljuje med opise opernih sezon in njihovih akterjev, dajejo slutiti življenje za kulisami ali bolje, ob njih – v objemu družine, prijateljev, spominov, malih in velikih krivic, trdega dela, ustvarjalne energije, ob pogledu na svet, ki ga je zagotovo izoblikovalo mnogo težkih izkušenj, s hrepenejem po svetu, ki ga ni več.

Že na samem začetku, ko vzamemo v roke Golovinove spomine, nas na njegovo vseživljenjsko vez z rodnim, ruskim miljejem opozori dejstvo, da je pisal v ruščini. Prav tako se z refleksijo na svet, ki ga je pustil za seboj, pričnejo spominski zapisi, kjer je že na prvi strani, ko Golovin na vlaku v vojaški uniformi srečuje različne ljudi, ki potujejo z njim iz Zagreba proti Ljubljani, zapisano:

“*Rus, ali ne? In običajno se je radovednežu razlezel po licu širok nasmeh.*”

²¹ Prav tam, 10–11.

‘Rus,’ sem odgovoril na enak način in razmišljal, da je beseda Rus pravzaprav pravilnejša kot naša ‘ruski’. Ali ni bolje uporabljati samostalnik kot pridevnik? Sicer pa je to tako vseeno. Stvar navade.

A oni ni odšel. Radovedno me je gledal. Vprašanja so se usipala in razumel sem ga: saj ti tu vedo o nas na žalost še manj, kot mi o njih. In sedaj hočejo to nadomestiti, ker jih k temu spodbujajo vojna in vse druge spremembe. Kaj se je takega zgodilo, da smo sinovi največje in najbogatejše države na svetu morali priti iskat k njim ‘mizo in dom’, kot pravi basen?

Politika. To je sedaj zelo modna, meni povsem neznana, a tudi neprijetna dama. Ali pa je sploh dama? Naslonil sem se na sedež in zaprl oči.”²²

V tem kratkem zapisu mladeniča, ki potuje v neznano, lahko zaslutimo usodo človeka, ki je moral na tuje, v šole, kjer so govorili slovensko in je bila literatura za študij v glavnini v nemškem jeziku. Sam ni poznal ne slovenskega ne nemškega jezika. Sprašuje se o “*kolesju zgodovine*” in ga primerja z basnijo, književno zvrstjo, v kateri nastopajo poosebljene živali s človeškimi lastnostmi, na koncu zgodbe pa sledi moralni nauk. A pri Golovinu umanjka moralna razlaga iz basni in namesto nje sledi suhi preskok na politiko, ki jo označi kot “*meni povsem neznana, a tudi neprijetna dama. Ali pa je sploh dama?*”²³ Kratek, a pomenljiv komentar, ki v luči védenja, da je služil kot oficir na galicijski fronti, bil med vojno kar dvakrat ranjen in petkrat odlikovan, po demobilizaciji pa vstopil v Belo armado in kot konjeniški kapetan emigriral v Carigrad, nato pa od tam v Jugoslavijo, dopolni v pripovedi av-

²² Gresserov, 1985, 11.

²³ Prav tam.

torja tisti del, ki ga pravzaprav ne zapiše. Zaključí le: *“Naslonil sem se na sedež in zaprl oči.”*²⁴

Čeprav v Golovinovih zapisih ne najdemo analize tedanjih ali preteklih političnih razmer, niti razčlenjenih komentarjev o stališču ali stališčih, ki jih je sam zagotovo imel, so dragoceni in pomembni spomini, kot je na primer opis izleta s polkovnikom Nikolajem Aleksandrovičem Tkačevom k Ruski kapelici. Julija 1926 se je namreč udeležil srečanja pri kapelici z rusko kolonijo. Julijski oddihi v Alpah pri Ruski kapelici pa so kmalu prerasli v redna poletna *“romanja”*: *“Nasploh je romanje k cerkvi, ki je prešlo v vesel piknik, vzbudilo v mnogih in tudi v meni nepozaben vtis ... Še kasneje, čez nekaj let, ko sem bil že oženjen in sem imel majhnega sina in hčer, sem vedno izbiral za naše poletno potovanje prav to smer k ruski cerkvi, naprej k Erjavčevi koči, na Mojstrovko, in končno, na Vršič, od koder se je odpiral prekrasen razgled na gorske vrhove in je šla pot v dolino Trente k čudoviti, sinji in ledeni Soči. Tam smo bili velikokrat.”*²⁵ Tistega prvega leta, ko se je dan pred vso družino podal k Ruski kapelici s polkovnikom Tkačevom, pa se je spominjal takole: *“Tako sva hodila s polkovnikom Nikolajem Aleksandrovičem ali – kot so tedaj z nasmehom ali grenko ironijo pravili – z ‘bivšim polkovnikom’. Kot da bi lahko rekli z bivšim zdravnikom ali bivšim inženirjem in kot da bi s spremembo kraja ali političnih razmer lahko nekdo izgubil znanje, ki si ga je pridobil v šolah in v praksi ...”*²⁶ In še: *“Ali se vam ne zdi čudno, da sva se midva, carska oficirja, ki sva toliko časa prebela v vojni, ko sva branila domovino, v zahvalo za vse, kar sva napravila, znašla tu, sredi Alp, skupaj s sencami naših ubitih roja-*

²⁴ Prav tam.

²⁵ Gresserov, 1985, 44.

²⁶ Prav tam, 40.

kov?”²⁷ Ruska kapelica je ostala stičišče, kraj srečanja in kraj spomina, kot sakralni objekt je bila prostor, kjer je tudi za Golovina obstal čas, kamor se je vračal kot k duhovnemu jedru: “*Neovirano sva vstopila in zagledala ob zadnji steni oltar, nad katerim sta na zidu viseli dve ikoni, tiskani na debelem, svetlečem papirju – Božje matere in Jezusa Kristusa z gorečim srcem na prsih. Take podobe često vidimo v katoliških cerkvah in hišah. Velikokrat sem jih videl tudi v Galiciji.*”²⁸

Golovin si je v Ljubljani ustvaril družino. Sprva je njegovo srce pripadalo Veri, Verusji, mladi deklici, ki jo je poznal še iz domovine, in ki se je z materjo Sofjo Andrejevno zatekla, tako kot mnogi drugi, v širni svet, v Ljubljano, kjer so se takoj po prihodu Gresserova ponovno srečali. In ko je premišljal o svoji usodi in usodi teh dveh žensk, prijateljic, je v svojih spominih to ponazoril z nasprotjem med pogledom na svet, ki ga je poznal s fakultete, polnim logike, kjer vzroku sledi posledica, kjer kraljuje znanost in ima primat koordinatni sistem, in kjer sprememba ene količine potegne za seboj spremembo druge: “*Te količine so tesno odvisne druga od druge, kot dvojica, ki pleše valček. Jaz, moji tovariši v nesreči in ti dve dami, ki nista nikoli imeli nikakršnega stika s politiko in v ničemer niti pred nikomer nista krivi. Neka dama sumljive kakovosti je splezala po ordinati in naš socialni položaj se je začel hitro spreminjati in prišel skoraj do ničle.*” A nadaljuje korajžno, kot še tolikokrat v življenju: “*Sedaj bo treba napeti vse moči, da se spet dvignemo na noge in si pridobimo boljši položaj v življenju. Poskusimo!*”²⁹ Tudi ta zapis daje slutiti veliko o do tedaj prehojeni poti Gresserova, pa tudi o odnosu do političnih sprememb, ki so tako radikalno preoblikovale “stari svet”.

²⁷ Prav tam, 42.

²⁸ Prav tam, 41.

²⁹ Prav tam, 19.

Verusji usoda ni bila naklonjena. Medtem ko je bila kmalu angažirana na odru ljubljanskega gledališča kot baletka,³⁰ jo je zatem izdalo zdravje. Umrla je za jetiko. Kot mnogi drugi, Golovinu dragi je ostala v njegovem srcu, kar pričuje ljubeči opis avtorjevega poročnega dne, ki vključuje tudi Vero:

“Poročila sva se v stolnici pred oltarjem čudodelne podobe Mater Božje z Brezij in svatba je bila asketska, skromna, kakršne še nikoli v življenju nisem videl. Tako skromna, kot vse moje življenje po odhodu iz Rusije.

Imel sem črno obleko, kakršno je imel takrat vsak moški. Ona je bila v svetli obleki. Pri poročnem obredu sta bili dve priči. Ali kot so včasih rekli v Rusiji – druga. Oba tudi v črnem. Eden, Lojz, je bil nevestin brat, drugi, tudi Lojz, mož njene sestre Pavle. In nato je bilo pri njih doma, to je pri nevestinih starših, svečano popivanje z belim vinom ... Kje si ti, šampanjec, kje liker iz oranžnih cvetov, kje so fraki, odlikovanja? ... Sicer pa vam zagotavljam, da bi vsi ti dodatki najbrž le malo spremenili najino srečno življenje ... Bog nama je poslal srečno življenje in dva prekrasna otroka – sina in hčer ... Lepa in dobra in pametna ... Mislim, da ju je poslala Vera v zameno zase. Kot je nam, svojim malim otrokom, nekoč mama Sonja z nebes poslala mamo Nino, človeškega angela. Tudi mame Nine ni več na zemlji, verjetno je tam, kjer se zbirajo izbranci ...

Včasih jo vidim, Vero, vso v briljantih in srebru. Prileti k meni in mi pošlje svoj neobičajni nasmeh. Potem zamahne s svojim belim prozornim plaščem in že je ni več ... ‘Kasneje,’ šepetajo njene ustnice.

³⁰ Vera Kalječenko je podpisala pogodbo 1. decembra 1922, po pogovoru, ki ga je skupaj z Golovinom opravila pri Rukavini. Glej: Gresserov, 1985, 25–26.

Ostal sem s Cirilo. Ona mi je nadomestila ves moj dragi stari popljeni svet. Sicer res še nisem izgubil zveze z njim. Izmenjavali smo si pisma. A kmalu je tudi to prenehalo in vrata so bila zame za vedno zaprta. Srčni mir se mi je odprl s Cirilo in otrokoma, ki so zaobjeli ves moj duševni svet.”³¹

Golovin se je leta 1931 poročil s Cirilo Bervar. Imela sta dva otroka – fanta Sergeja (1932) in deklico Nino (1933). V svojih zapisih se spominja, kako se je trudil, da bi poleg slovenskega jezika njegova otroka poznala tudi ruščino in z njo očetovo dediščino:

“Že od rojstva otrok sem se z njima pogovarjal v ruščini, pel sem jima uspavanke, pripovedoval pravljice, a kasneje smo začeli brati in pisati in se učiti na pamet verze in basni dedka Krilova, kot so ga Rusi pogosto imenovali. Otroka sta seveda najprej začela govoriti slovensko. Tu je bil celo zrak slovenski in mama in sorodniki in njihovi prijatelji pri igri na ulici, a rusko sem govoril le jaz. Rezultati pa so bili vseeno bleščeči. Ko sta bila godna za šolo, sta že povsem pravilno in brez vsakega naglasa govorila rusko. Sčasoma sta govorila rusko tako lahko kot slovensko, saj sem se vsak dan ukvarjal z njima. Ob praznikih sva jima darovala slovenske in ruske knjige in onadva sta jih z veseljem prebirala. Nekaj kasneje sta se začela učiti francoščine pri ruski dami, ki je imela nekaj otroški vrtec. Potem je prišla vojna in nekaj let sta izgubila za učenje italijanščine kot tudi mi odrasli.”³²

Golovin je kot človek gledališča, človek kulture dobro vedel, kakšna vrednota je jezik in kako le-ta odpira vrata v svetove tistih, ki ga govorijo. Kako omogoča pristno vez in komunikacijo. In ne na-

³¹ Gresserov, 1985, 45.

³² Prav tam, 47.

zadnje obarva pogled govorca na svet okoli sebe. Skozi jezik, govorico oblikujemo tudi sebe. Tako kot v Golovinovem primeru tudi skozi gib – govorico telesa.

Balet, koreografija, režija – in spomini

Golovinova službena in ustvarjalna pot se je odvijala drugače, kot je sprva predvideval. Ob študiju elektrotehnike, nenehnem pridobivanju znanja in učenja v njem tujih jezikih, je postransko služil z baletom: *“Čeprav sem kot vsak ruski študent dobival mesečno podporo od države, je bila to majhna vsota, ki ni zadostovala za življenje. Zato sem premišljeval, kako bi si dobil delo pri baletu, da bi imel še dodatne dohodka. To se je tudi zgodilo, a ne prej kot 1924. leta.”*³³ Nenačrtovano je njegov dodatni dohodek postal vseživljenjski poklic, ko ga je po študiju, ki ga je leta 1928 uspešno opravil, mentor odslovil z besedami: *“Zakaj iščete službo, mi je rekel, ‘saj jo že imate. Saj že nekaj let uspešno delate v gledališču in svetujem vam, da tam ostanete. V zadnjih letih je na jugoslovanskih elektrotehniških fakultetah končalo študij toliko mladih inženirjev, da ni nobene možnosti, da bi vsi dobili službo v svoji stroki. Mogoče se bodo pogoji sčasoma spremenili in se bodo odprle nove perspektive. Pridite takrat in pomagaj vam bom. A sedaj, oprostite, za to ni nobene možnosti.”*³⁴ Po vseh letih, ki so pretekla od tega takrat zelo bolečega trenutka, je v svojih spominih zapisal bridko ugotovitev: *“Tako sem odšel od njega, kot pravi ruski pregovor, ‘praznih rok’. Potem ko sem izgubil z elektrotehniko več kot pet let, sem moral napraviti križ čeznjo.”*³⁵ Ti stih prelomnih časov in odločitve, da profesionalno vstopi v svet baleta, se je spominjal takole:

³³ Prav tam, 36.

³⁴ Prav tam, 22.

³⁵ Prav tam, 23.

“Z Vlčkom in Wisiakovo sem delal prav tako uspešno in tovariško kot s Trobišem in Tuljakovo ter svoj čas in moči posvečal gledališču in univerzi. Leta 1928 sem, kot že omenjeno, diplomiral in zadnji dve leti pred zaključkom sta bili med najbolj napornimi v mojem življenju. Moral sem se učiti in plesati, plesati in se učiti in zelo malo časa sem spal. Dobro, da mi je narava dala železno zdravje in sem lahko vzdržal ves napor.

Po odhodu Vlčka in Wisiakove me je Mahkota, naš direktor-administrator, poklical na upravo in mi ponudil mesto baletnega mojstra ... Zakaj ne bi zagrabil, sem pomislil. Z elektrotehniko ni nič, a z baletom sem se že tako ukvarjal nekaj let. Dobival bom več denarja in vsaj z materialne strani se bo moje življenje znatno popravilo.

‘No, kako, gospod inženir?’ me je pogledal Mahkota, ne brez ironije, ‘boste podpisali?’

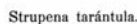
‘Dajte, podpisal bom.’

Od tistega trenutka se je začelo moje dolgo bivanje v svetu umetnosti – v baletu, operi in malo kasneje operni šoli ... Veliko let ... dolga leta, dokler me usoda ni zanesla v Kanado.”³⁶

Stopil je na gledališke pode in kot baletni mojster dobil nelahko nalogo:

“Ta pot baletnega mojstra je bila zame zelo zanimiva, a trnova in polna borb. Ni bilo lahko pridobiti slovenskemu baletu pravico za uradni umetniški obstoj, potrebna so bila leta, ne samo za to, da se je občinstvo zavedelo dejstva, da obstaja pri opernem gledališču samostojna umetniška enota – balet ... Balet? ... Kaj je to balet? Zakaj pa potrebujemo balet? ... Celo gledališka kritika, Adamič in Govekar, ki sta bila blizu gledališča, sta gledala na

³⁶ Prav tam, 48.

SLIKA 3: Prvi nastop Petra Gresserova v baletni predstavi *Strupena tarantula*.
Dobi umetniško ime Golvin, na letakah kmalu vsem znan kot Golovin.
Vir: *Gledališki list Narodnega gledališča v Ljubljani 1924–25*, št. 8.

balet zviška in pokroviteljsko. Sodeč po njunih kritičskih opazkah, sicer res nista dosti vedela o baletu, vendar sta, ne da bi se poglabljala v nevarne soteske umetniške analize, želela baletu dobro ... Hvala tudi za to. Adamič mi je celo dal svojo Tatarsko suito, plod svojega srečanja s Srednjo Azijo, kjer je bil med prvo svetovno vojno v ruskem ujetništvu, in me prosil, naj jo postavim na oder.³⁷

Prav tako kot opis težkih začetkov v gledališču je zanimiv Golovinov komentar družbene klime, kar po eni strani namiguje na razgledanost avtorja, strokovnost pri delu, poznavanje slovenske publike, a tudi širšega sloja prebivalstva s centri moči, ki so vplivali na javno podobo, obenem pa skušali vstopiti v intimo posameznikov in družin: *“Veliko teže je bilo s širokim krogom občinstva okrog časopisa Slovenec. Tam so imeli balet, če že ne za ‘peklensko orožje,*

³⁷ Prav tam, 60.

narejeno v pogubo Slovencev', pa vsekakor za izvor pohujšanja malih ljudi. V splošnem je bil občinstvu bolj dostopen tako imenovani 'umetniški ples' in njegovi, velikokrat primitivni predstavniki, ki so veliko škodovali baletnemu razvoju."³⁸ Obenem Gresserovi spomini dajo vedeti, da svojega dela nikoli ni jemal zlahka. Da mu je namenil vsakokrat znova dolžno pozornost in ustvarjalne moči: "*Eno mojih prvih del je bila koreografija Valpurgine noči v Faustu. Ne glede na leta, ki so minila, sem se spominjal raznih možnih prizorov in koreografij, ki sem jih bil nekoč videl, največ v moskovskem Bolšoj teatru. Velika je bila skušnjava, da bi uporabil tujo koreografijo, a odločil sem se za svojo. Hotel sem se usposobiti za vsak posamezen primer ter najti lastne koreografske ideje in oblike. To načelo sem uporabljal v svoji prvi večji koreografiji – Valpurgini noči in tudi kasneje ...*"³⁹ Da je bil ritem dela naporen in je zahteval veliko znanja, iznajdljivosti in sposobnosti, o tem ni dvoma. In to so vedele tudi Golovinove plesalke: "*Plesalke so pravile, da Golovin 'plese stresa iz rokava'. Drugače nisem mogel. Imel sem veliko dela. V operi je bilo vsako leto osemnajst premier, od tega najmanj deset operet, ki so imele številne baletne točke. Časa zanje je bilo zelo malo. Nisem mogel veliko premišljevati. Moral sem zapreti oči, enkrat poslušati glasbo in takoj videti ples ... VIDETI! Koreografirati sem moral, ne da bi se ustavljal in od samega začetka pravilno, ker za popravke ni bilo časa. Sestava plesov in plesni koraki so bili včasih zelo zapleteni ter so izredno izostrili spomin in spretnost plesalk. Poleg tega pa je na moja ramena padel še aranžma glasbenih točk in solistov.*"⁴⁰ Trdo delo pa je zahtevalo tako večšega vodnika kot sposobne plesalke. O "mojih plesalkah" je Golovin zapisal: "*Moje plesalke so morale veliko delati.*

³⁸ Prav tam, 61.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Prav tam, 66.

Skoraj vsak dan so bile na odru v operi, opereti ali včasih tudi v drami, v kakšni pravljici za otroke. Ker so se stalno soočale z raznimi plesnimi stili in z različno glasbo, vključno z ultramoderno z nenavadno zapletenimi ritmi, kot na primer v Kogojevih Črnih maskah ali Carju Kalojanu, so si pridobile neobičajen ritmični posluš in poklicni spomin, da so v trenutku razumele zapletene korake in si jih obdržale v spominu, že ko sem jih prvič pokazal.”⁴¹ Vedno, ko je Golovin pisal ali govoril o “mojih” plesalkah, sta iz povedanega vela poleg spoštovanja tudi občudovanje in (očetovski) ponos, a hkrati strogost in trd(n)a merila, ki jim nobena ni mogla uiti. Kot da bi njegova oficirska formacija podpirala leta vadbe in znanja v baletnem gibu, hkrati pa je ohranil vso človeškost, ki se je ne nazadnje kazala v pristnih odnosih in prijateljski naklonjenosti z druge strani:

“Sam sem imel svoje merilo za oceno kvalitete plesalk, s katerimi se moje drage prijateljice – plesalke niso vedno strinjale. Po njihovem se je ta ocena morala sukati predvsem okrog telesne usposobljenosti in pripravljenosti. Nedvomno je lep, visok arabesque ali attitude za klasični ples zelo pomemben, in to tako za baletni zbor kot za solistke. Toda od solistk sem zahteval mnogo več. Vsak ples in vsako vlogo sem poznal, ker sem jih sam postavljaj, in pri tem sem se trudil, da sem dobil od solistov največ, kar so lahko dali. To, da so lahko dali, je bilo zame merilo njihovih sposobnosti, kvalitete in veličine. V plesih so odtenki, majhne podrobnosti, ki so zelo pomembne. Plesalka jih lahko izpolni, preživi ali pa gre mimo njih, jih ne opazi, ker je po svoji naravi premalo senzitivna. Če sem videl, da česa takega ni razumela, potem tega tudi nisem zahteval od nje, pač pa sem ji pri sebi zapisal minus. Obratno pa, če je takoj razumela vse podrobnosti, sem se veselil in pričeval nanjo gledati z drugimi očmi. Takih radostnih minut

⁴¹ Prav tam, 72.

SLIKA 4: Golovinova koreografija desetih baletnih miniatur na glasbo sedmih slovenskih avtorjev: Baletni večer na glasbo slovenskih skladateljev. Vir: Gledališki list Narodnega gledališča v Ljubljani 1938–39. Opera, št. 17.

ni bilo malo, in zato sem ansamblu izredno hvaležen. Več zadovoljstva kot ostali so mi nudile Gizela Bravničar, Silva Japelj in zadnja leta Lidija Wisiakova. Nikoli ne bom pozabil rahlih Gize-
linih poduhovljenih gibov in, mimo drugih kvalitet, nenavadno
govorečih Lidijinih rok.⁴²

Da je bilo v gledališču tudi veliko smeha, priča pripetljaj, ko so Golovina prosili, da kot cesarjev pribočnik zaigra v opereti *Pri belem konjičku*, uprizorjeni kar v Tivoliju. V izvirniku operete se namreč pojavi cesar Franc Jožef na konju v spremstvu pribočnika. Golovin se je razlage Bratka Krefta (režiserja predstave), zakaj ga je izbral za to vlogo, hudomušno spominjal takole:

“Veste, Golovin,’ mi je rekel Kreft, ‘zakaj sem vas prosil, da ste moj pribočnik. Kolikor vem, ste bili v pretekli vojni kavalerist in

⁴² Prav tam, 74.

veste, kako ravnati s konjem. Pri nas v gledališču tega nihče ne ve in lahko bi se zgodilo, da bi s takim revežem konj oddiral z odra ali pa ga vrgel s sebe, če bi se kaj prestrašil.'

'Nič nimam proti, dragi Kreft,' sem mu rekel, 'da sem zopet oficir na konju, pa čeprav samo v opereti. Jahati znam dobro in bom dostojno odigral vlogo vašega pribočnika.'

*Kreft se mi je zahvalil in še nekaj časa sva se smejala in norčevala na račun te operete in najinih vlog.'*⁴³

Vojna in slovo od Ljubljane

Golovin je v Ljubljani doživel še eno veliko vojno 20. stoletja. In čeprav reminiscence prve (sam zapiše, da sta bili dve) v drobnih zapisih srečujemo vseskozi, je druga vojna v besedilu dobila bolj otipljiv izraz. Sprva kot opis, ki vsebuje odsev prve tragedije: *"Nekega lepega dne sem dobil vabilo od poveljnika mesta, naj se na ta in ta dan javim in prinesem s seboj dokumente ... Takoj sem vedel, kaj je, in sem se zelo razžalostil, saj sem se spomnil že dveh preteklih vojn, ki sta mi vzeli šest let življenja in imeli vsakovrstne, zelo neprijetne posledice. Pa takrat sem bil še svoboden kot ptič, sedaj pa sem imel družino."*⁴⁴ Njegov vpoklic ni trajal dolgo. Najprej je bil dodeljen pehoti. Nič mu namreč ni pomagalo ne to, da je bil oficir (konjenik), ne to, da je bil izučen za inženirja. Na koncu ga je rešilo znanje in poznavanje tako cirilice kot latinice, da je nekaj tednov v vojaški suknji preživel večinoma v pisarni: *"Tako je minil en poletni mesec, deloma na zraku, deloma v pisarni, in ko sem se znova oblekel v civilno obleko ter se vrnil k svoji družini v Trnovo, sem se humorно spominjal svoje nove vojaščine pri 46. letih, ko sem bil ponižan v navadnega vojaka."*⁴⁵

⁴³ Prav tam, 73.

⁴⁴ Prav tam, 82.

⁴⁵ Prav tam, 83.

V predvojnem času se je v predvidevanjih in dejanskem pričakovanju marsikdo zmotil, med drugimi tudi Golovin. O tem veliko pove njegova naslednja misel: *“Moram priznati, da sem bil tudi jaz dokaj naiven in nisem verjel v vojno. Če se spomnim na tedanjo zadržno evropsko atmosfero, ne morem verjeti, da se mi niso prej odprle oči.”*⁴⁶ A življenje je teklo dalje. Gresserov je še naprej delal v gledališču, tudi ko so Ljubljano zasedli Italijani. Njihovega odnosa do opere, obenem pa – med vrsticami – do ljudi, se je spominjal takole: *“Do opere so se italijanske oblasti obnašale z razumevanjem in željo, da pomagajo. Drugega stika z ljudmi pa niso uspeli dobiti ... Pri nas je bila opera dobra in Italijani se niso zanimali le za znane opere, temveč tudi za take, kakršnih v Italiji niso mogli poslušati. Pogosto so hodili v opero in vedno si jih lahko videl v velikih ložah, ki so pripadale oblastem, pa tudi v sosednjih. Po mojem so se bali priti v parter ali pa so bili tako v zadregi – ne vem.”*⁴⁷ Z Italijani je prišla tudi obveza, da se je potrebno učiti italijanskega jezika, sploh v javnih institucijah: *“Povsod v službi so bili organizirani krožki italijanščine z obveznim obiskom. Kdor je hotel biti v službi, je moral znati jezik. Predpostavljali so, da bodo Nemci zmagali in da bodo Italijani ostali gospodarji Slovenije ... To je, seveda, manj zadevalo nas, gledališke ljudi, ker je bilo v gledališču vse po starem. Pevce je sicer morala vsaj deloma zanimati italijanščina kot jezik večine oper in sploh jezik mednarodne pevske bratovščine. A tudi njih ni nihče silil peti v italijanščini.”*⁴⁸ Gotovo gre za zanimivo opazko, glede na to, da je poznavanje (maternega, slovenskega ...) jezika imelo posebno težo v Golovinovem razumevanju ljudi in kulture. Morda sta bila prav prisila in politični podton tisto, kar je sprožilo

⁴⁶ Prav tam, 84.

⁴⁷ Prav tam, 85.

⁴⁸ Prav tam, 47.

neki odpor, a hkrati zavedanje, da je ta jezik del kulture, ki "oživlja" gledališke odre in je nad vsemi nacionalnimi apetiti. V ta vojni čas sodi tudi zanimiva avtorjeva opazka o bravuri slovenskih pevcev: *"Slovenija je bila v tistem času domovina odličnih glasov, predvsem tenoristov. Na žalost nismo imeli dovolj sredstev, da bi jih zadržali pri nas, in tako so bili tenoristi, ki so peli v jugoslovanskih opernih gledališčih, večinoma Slovenci."*⁴⁹

Med vojno je torej tako življenje kot delo v gledališču teklo naprej. A pomenljivi, pretresljivi in na trenutke groteskno hudomušni ali pa morda zgolj stereotipom zvesti so Golovinovi zapisi o vojnem času pod Italijani kot o času lakote, splošnega pomanjkanja:

*"Moram reči, da je ves čas vojne, dokler so pri nas gospodovali Italijani, bilo čutiti lakoto. Že od vsega začetka so pobrali vse naše gospodarske zaloge, iz katerih so jemali, da bi prehranili svoje ljudi, nam, Ljubljancem, pa so dali samo, kar so morali. Tako sem kot poglavar družine z dvema otrokoma prišel v razmeroma težak položaj. Hrano so nam dajali na karte, od kruha samo koruznega. Koliko točno, se ne spominjam, a na vsakega je prišel le tenak, majhen kos. Sladkorja so dajali tako malo, da se še izračunati ni dalo: tri čajne žličke na mesec. V trgovinah se je sicer pojavila italijanska marmelada, a sladkorja ni mogla nadomestiti. V razmeroma kratkem času sem zaradi take prehrane izgubil dvajset kilogramov in ne spominjam se, da bi kdajkoli bil tako suh kot takrat."*⁵⁰

In še: *"Pravili so, da so Italijani lovili in jedli mačke. Tudi to je povsem možno. V celoti so zasedli Sokolski dom, novo zgradbo, ki je*

⁴⁹ Prav tam, 91.

⁵⁰ Prav tam, 91–92.

stala za dvoriščem našega trnovskega kovača. /.../ Vsekakor je nekaj tednov po njihovem prihodu za Sokolski dom običajno mijavkanje prenehalo in v Trnovem ni bilo niti ene mačke več ...”⁵¹

Med italijansko okupacijo so Ljubljancani hodili na Dolenjsko po moko, mast, maslo in jajca. A medtem ko je blagovna menjava v prvih vojnih letih tako rekoč cvetela, je bilo s prihodom Nemcev vsega konec. Gresserov se spominja, da je na podoben način prišlo do zaostritve na vseh področjih. Tudi v gledališču. Zgodilo se je, da je pijan esesovec nekega večera preprosto ustrelil v hrbet sodelavca, znanega baritonista Roberta Primožiča. Medtem ko je bila vrednost tega Slovenca v očeh Nemcev neznatna, nepomembna, je gledališki svet izgubil dragoceno dušo. Za Golovina pa je slednje pomenilo tudi dodatno obremenitev, saj je moral namesto njega voditi še operno šolo, torej dodatno delati, več režirati.

Vojnega časa pa se Golovin s težkim srcem spominja tudi zaradi internacij sorodnikov v Gonars, med njimi dveh svakov, ženinih bratov Vinka in Lojzeta. Sam se je ob številnih racijah kar dvakrat za las izognil internaciji. Prvič takole:

“Vašo legitimacijo’, je zahteval oficir, kjerkoli je to že bilo. Tako so ugotovili, da nisem rojen v Sloveniji, ampak v Moskvi.

‘V Moskvi?!’ je v sveti grozi vprašal oficir.

‘V Moskvi,’ sem odgovoril. Ker sem razumel vtis, ki ga je ta beseda zapustila, sem moral podrobno pojasniti, kako sem prišel v Ljubljano.

‘Vi ste bili beli?’ me je sumljivo pogledal ... ‘Veste, to je zelo lepo. Danes ste beli, da bi ne odšli v Gonars, jutri boste rdeči, da bi se prikupili partizanom ...’

Vendarle mi je z nezadovoljnim obrazom vrnil legitimacijo in me pustil domov ... Ti vojaški muzikanti so bili še vedno manj surovi

⁵¹ Prav tam, 94.

kot njihovi zavezniki Nemci, ki so pri najmanjšem sumu spravljali ljudi na drugi svet ...”⁵²

Drugič ga je rešil sošolec iz študijskih let, ki je obvladal italijansko. Gresserov je ves vojni čas sobival z nenehnim strahom, kaj bo z družino, če njega ne bo več. Kmalu je prišlo tudi povabilo, da se pridruži OF. Tega in vsakodnevnega ritma med vojno se je Golovin spominjal takole:

“Ravno takrat me je začela moja balerina Gizela Bravničar pregovarjati, da bi vstopil v OF. Povedal sem ji o svojih pripetljajih v rokah italijanskih oficirjev in dodal, da dva moja svaka sedita v Gonarsu. Z menoj Italijani ne bi delali posebnih ceremonij, če bi izvedeli, da sem v OF in še Rus, ampak bi me zaprli v ječo in kakšno nelepo noč bi me ustrelili v vlažni kleti ... Morda bi kdo zajokal nad mano, se razgovoril in me pozabil. Kaj pa bi napravila moja žena z otrokoma, moja draga prijateljica? Da sem preživel družino in jo skušal ohraniti, sem vstajal pozimi še v temi, ob osmih tekel na konservatorij, od tam ob desetih v gledališče na vaje, potem postavljat plese za balet, in če je bila opereta, še za pevske soliste. Ob enih popoldne sem imel pri direktorju sejo, ki se je včasih dolgo vlekla. Potem v Trnovo pojest. Od tam nazaj na ure klasičke, kjer so me že čakali učenci. Nato zopet na vaje baleta ali solistov. Nato doma večerja in nazaj v gledališče nadzorovat svojo predstavo, če je bila na sporedu. Če sem bil prost, sem ostal doma. A to je bilo redko.”⁵³

Tudi po vojni ali morda takrat še bolj sta postala Golovinov izvor in njegova življenjska pot vir sumničavosti. Maja 1945, ko je bila Lju-

⁵² Prav tam, 92–93.

⁵³ Prav tam, 93.

bljana že osvobodjena, je bil po izredni seji ob izgonu Nemcev in vrnitvi k normalnemu svobodnemu življenju zadržan pri Alojziju Drenovcu, predsedniku Združenja gledaliških igralcev, ki ga je obvestil, da je bil sprejet *“sklep (kakšen, od kod, od koga?), da je tvoja prisotnost v gledališči nezaželena in si moraš poiskati drugo službo”*.⁵⁴ Seveda ni ostalo pri tem sklepu, saj je direktor Opere Mirko Polič nemudoma, ko je ugotovil, za kaj gre, posredoval pri prosvetnem ministru in zadeve uredil. A ne glede na Poličeva zagotovila, naj ne posluša nikogar razen njega, se je Golovin moral zgласiti pred revolucionarnim sodiščem, ki mu je predsedoval dramški igralec Ivan Jerman. Drugih članov sodišča se Golovin niti ne spomni več. Branili sta ga njegovi baletki Gizela Bravničar in Silva Japelj,⁵⁵ obtožnica pa je bila spisana v štirih točkah na podlagi pisma Maksa Kirbosa, sodelavca v gledališču, ki se je nadejal zasesti njegovo mesto. Izkazalo se je – in Golovin pove, da je bilo vsem prisotnim popolnoma jasno, kaj je namen predloženega pisma –, da je bilo zlahka v razgretem političnem trenutku razumeti in tolmačiti dejanja vsakogar in vseh kot zaroto. Tako na primer tudi Golovinovo preklinjanje ameriških letalcev, ki so med vojno odvrkli nekaj bomb na Trnovo – tam je z družino namreč živel in je v skrbi za domače izrekel nekaj krepkih ob dejanju ameriških letalcev –, kot naročena izvedba plesa zakoncev Kirbos pri italijanskem generalu Emiliju Grazioliju. Vse je bilo mogoče razumeti bolj sumljivo, kot je dejansko bilo. Posledic za Golovina ni bilo, le Kirbosova sta za kratek čas pobegnila v tujino v strahu, da bodo sledile proti njima sankcije. In tako se je ta zgodba (za nekaj časa) končala. Podobnih, bolj ali manj “blagih” pritiskov in sumničenj je bilo veliko. Med Gresse-

⁵⁴ Prav tam, 98.

⁵⁵ Predložili sta fotografijo generala Graziolija z ženo, italijanskimi visokimi uradniki in generali ter zakoncema Kirbos, ki sta ob tej priložnosti zaplesala za njih. Glej: Gresserov, 1985, 99–100.

rovimi spomini pa se najde še opis – pravzaprav eden izmed mnogih, a hkrati poseben, ker vpleta “moskovsko skupino” –, ki še enkrat znova pokaže, da je zagotovo nosil stigmo. Februarja 1946 – Golovin se spomni točnega datuma, in sicer 16. februarja 1946 – je v Ljubljano iz Moskve prispel vlak z znamenitim plesnim ansamblom Igorja Mojsejeva:

Ko je pripeljal vlak s to moskovsko skupino, smo bili vsi člani baleta na kolodvoru. Uradno so jih seveda pričakovali ljudje z ministrstva za kulturo, naše uprave in operne direkcije. Glavna množica čakajočih so pa bili radovedneži, ki jih nihče ni povabil, največ seveda baletna mladina. Med njimi sem bil tudi jaz. Ne glede na mojo strokovnost v gledališkem delu, se gledališkemu vodstvu ni zdelo potrebno, da bi bil prisoten pri prvem srečanju z Moskovčani. O tem sem se prepričal takoj, ko sem stopil proti bližnjemu vagonu.

‘Tovariš inženir, prosim nazaj. Prosim, ne približajte se vagonu,’ me je ustavil Jerman, ki je hitro prišel za mano.

‘Zakaj?’ sem se začudil. ‘Saj gredo tudi drugi.’

‘Vas pa prosim, da se ne približate,’ je odrezavo rekel Jerman.

Nesrečni Jerman, najbrž je mislil, da hočem delati propagando in da bom začel kak politični govor, ki bi morda zmedel ali zapeljal te nedolžne sovjetske duše ...

Kako daleč sem bil jaz od tega, moj dragi prijatelj ... Hotel sem le zadihati moskovski zrak, ki so ga pripeljali s seboj v vagonu in po katerem sem dišal, ko sem se rodil in ko sem kot odrasel človek hodil po ulicah.

V vagonu so bili mladi ljudje, ki bi lahko bili moji bratje in sestre ali celo otroci.

Njih pa so zanimali novi vtisi, kot mene takrat, ko sem se zimskega dne pripeljal v povsem neznano Ljubljano. Hoteli so videti, če smo mi prav taki ljudje kot tisti, ki živijo nekje tam daleč na

jugu ... Kakšni smo, kako smo oblečeni in kako se bomo srečali v gledališču. Politike v vsem tem ni bilo niti za groš, pa je tudi niso pričakovali niti iskali. Morda so bili edino njihovi spremljevalci politične pestunje.”⁵⁶

Povojna leta so kmalu prinesla slovo od Ljubljane. Gotovo so bile v ozadju režimske poteze, nekoliko pa je botrovala tudi potreba po strokovnem kadru v Mariboru, takšnem kadru, ki bi bil sposoben na noge postaviti tamkajšnje gledališče oz. balet. Preden je Golovin izvedel, da bo moral oditi, je v Ljubljani pripravljal svoje zadnje delo – opero *Ivan Susanin*: “*Moje zadnje delo v Ljubljani je bila opera M. Glinke Ivan Susanin, ki se je od revolucije imenovala Življenje za carja ... /.../ Jaz sem moral delati več kot drugi, ker sem jo videl le enkrat v Moskvi v Velikem gledališču, čeprav sem glasbo dobro poznal. Pri nas doma smo imeli note te opere in mama je pogosto igrala in pela vse vloge.*”⁵⁷ Prav to delo pa mu je odprlo vrata v prestolnico Jugoslavije, v Beograd: “*Mojo izvedbo je prišel pogledat direktor beograjske opere in s Poličevim dovoljenjem me je povabil, naj postavim Susanina v Beogradu.*”⁵⁸ Koliko veselja, trdega dela, izzivov in končno tudi slave ter odobravanja je prineslo to ustvarjanje Golovinu, izvemo iz njegovih spominskih zapisov. A obenem so ti spomini prežeti z grenkobo, saj je še enkrat znova kot režiser doživel krivico in to kljub izjemnemu delu. Premiere lastne predstave v Beogradu si ni imel priložnosti ogledati: “*Na tej svoji premieri (bila je 10. aprila 1947 – op. prev.) v prestolnici Jugoslavije nisem mogel biti. /.../ Zaradi nečesa me je Polič potreboval in po telefonu me je poklical, naj se vrnem z večernim vlakom. Da režiser vidi svoje delo, ni samo nujno potrebno, ampak je vselej tudi velik*

⁵⁶ Gresserov, 1985, 101–102.

⁵⁷ Prav tam, 103.

⁵⁸ Prav tam, 104.

*praznik zanj. Da bi pa videl svojo premiero v tujem, velikem prestolničnem gledališču – bi bil dvojen praznik ... Jaz sem pa ob slabi kolodvorski razsvetljavi tekel na vlak duševno pomečkan in osramočen.”*⁵⁹

Še isti večer je naletel na svojega tovariša iz preteklih dni:

“Blizu kolodvora sem nepričakovano naletel na kneza Borisa Aleksandroviča Volkonskega, oficirja 12. državnega Ahtirskega polka in svojega tovariša iz Nikolajevske kavalerijske šole.

‘Zdravo!’ mi je stresel roko.

‘Res nepričakovano!’ sem mu odgovoril.

Poljubila sva se po običaju Nikolajevske šole.

‘Kam pa?’

‘Nazaj v Ljubljano. A ti?’

‘V New York. Tam imam sorodnike.’

‘To sva pa imela srečo,’ sem se prisrčno nasmehnil.

‘Torej, srečno pot in srečo v življenju!’

*Poslovila sva se in odšla vsaksebi.”*⁶⁰

Preden se je Golovin poslovil od Ljubljane, je za tisti čas pokomental še prvo pomlad brez Nemcev. Njegov zapis je zanimiv tudi zato, ker prinaša kup imen, ki so zaznamovala svet baleta, obenem pa omeni delovanje Operne baletne šole v Ljubljani:

“Pomlad. Prva prava pomlad brez Nemcev. /.../ Gledališče je nadaljevalo z delom in hodil sem tja na delo z baletnim ansamblom, pripravljat nove izvedbe in na svoje predstave. Poleg tega smo imeli tam baletno šolo, ki smo jo odprli še za časa Nemcev. Imenovala se je Operna baletna šola, v njej je bilo sedaj dovolj učencev, ki so začenjali. Poučevale so jih Gizela Bravničar, Marta Remškar, Lidija Wisiakova in Maša Slavčeva. Sam sem poučeval

⁵⁹ Prav tam, 105.

⁶⁰ Prav tam, 106.

mlade plesalce, ki so bili pred dvema letoma nastavljeni v baletni ansambel: Mercedes Dobršek, Nado Zdešar, Tatjano Remškar, Jano Zupanc, Danico Kirbos, Valči Cizelj in Ivo Tavčar. Mercedes Dobršek je sedaj profesorica v baletni šoli v Ljubljani. Tatjana Remškar je bila primabalerina, Majda Škerjanc solistka v enem zagrebških gledališč.”⁶¹

Pomladi je sledilo poletje, konec operne sezone, a brez priljubljenih izletov v gore, češ da se tam še vedno skrivajo pripadniki nemške vojske. Golovin pripoveduje, kako jim *“je bilo že dolgčas po ruski kapelici in skalah okrog Vršiča.”*⁶² A niti v sanjah ni slutil, kaj bo prinesla jesen. Polič ga je poklical k sebi in mu povedal, da odhaja službovat v Maribor. Odločitev da je prišla *“od zgoraj”*. V Mariboru je začel delovati prijatelj Anton Neffat, ki je krvavo potreboval pomoč pri delu, tako v operi, zlasti pa pri baletu. Odpreti je bilo potrebno baletno šolo pod okriljem sindikata in on, Golovin, da je bil najboljši kandidat. Gresserov je Poliču odgovoril: *“Gospod direktor, to, kar ste mi povedali, je zelo ljubeznivo in hvaležen sem vam za vaše dobro mnenje o meni. Pa se vam ne zdi, da je moja premestitev v Maribor po tolikih težkih letih v Ljubljani nekakšno ponižanje, ne pa povišanje, ki sem ga, mislim, s svojim dolgoletnim in neutrudnim delom zaslužil.”* In Polič je priznal, da ima prav: *“Morda imate prav, gospod Golovin, in celo najbrž resnično prav, a prvič je Mariboru resnično potreben dober, izkušen človek, ki lahko vse ustvarjalno delo vzame na svoja ramena, in to z znanjem, o čemer sem globoko prepričan. In potem, in rahlo je razširil roke, ‘tu so na delu višje sile, s katerimi se ni dobro spustiti v boj.’”*⁶³

⁶¹ Prav tam.

⁶² Prav tam.

⁶³ Prav tam, 107.

Mariborsko obdobje z Neffatom: “Zberite moči in premagajte nekatere neprijetne spomine.”

Selitev v Maribor je Golovina ločila od njegove družine, ki je ostala v Ljubljani. To zagotovo ni bila neboleča ovira. Vendar je delo intenzivno teklo naprej, čeprav je sam priznaval, da je bilo drugače, drugačno kot v Ljubljani: *“V Mariboru sem imel veliko dela, a največ sem obnavljal opere, ki jih je kdo postavil prej in so bile že napol pozabljene. To zame ni bilo zanimivo. Z marsičim se v teh predstavah nisem strinjal, a nisem popravljaj, ker bi moral vse predelati.”*⁶⁴ A mariborski balet je Golovin postavil na nove temelje. In tudi tu je sodeloval z nekom, ki je imel ruske korenine:

*“Sindikata mi je pomagal in kmalu potem, ko smo zbrali učence, je baletna šola začela z delom. To je bil prvi in pomemben korak v življenju mariborskega baleta. Kmalu je prišla iz Beograda tudi odredba, naj odpremo državno začetno baletno šolo. To je bilo zelo dobro. Balet je dobil trdne temelje ... Namestili so glasbenega učitelja – Svetela, ki je seznanil mlade plesalce s teorijo glasbe in dirigiranjem. Francoščino, ki je tudi bila v programu, je poučevala mlada ruska dama, ki je prišla iz Belgije. Poročila se je s Slovencem – oficirjem in je z materjo živela blizu gledališča. Povsem baletne predmete: klasiko, ritmiko in karakterne gibe sem predaval sam. Tu sem nepričakovano dobil dobrega pomočnika.”*⁶⁵

Ironija usode je hotela, da je za pomočnika dobil Kirbosa – tistega, ki ga je v Ljubljani zatožil oblastem in je hotel prevzeti njegovo delovno mesto. Zdaj je prišel v Maribor. A tudi tokrat je Golovin dobil namig, naj se ne upira, da je zadeva “od zgoraj” in da ni modro rogoviliti: *“Zberite moči in premagajte nekatere neprijetne*

⁶⁴ Prav tam, 132.

⁶⁵ Prav tam, 122.

spomine.”⁶⁶ In jih je, tako da sta s Kirbosom kulturno sodelovala, kar veliko pove o nravi Golovina samega.

Delo v Mariboru je bilo velikokrat podobno “veslanju med čermi”, nemalokrat pa se je reševalo tudi kariere, morda življenja. Tako je na primer prav Golovin ob podpori Neffata, in seveda Poliča v Ljubljani, pridobil za mariborski ansambel odlični operni pevki Jelko Igličevo in Ado Thumovo. Vsaka je imela svojo zgodbo in vsaka je bila zaradi nje negativno zaznamovana. Prva je imela to nesrečo, da je med vojno pela v Gradcu v opereti, druga pa je imela brate, ki so bili bodisi pri domobrancih ali pa so kako drugače prišli na slab glas. In morda je prav Golovinova nelahka življenjska pot prispevala k drugačnemu razumevanju in prepoznavanju pomena talenta v primerjavi s političnimi načeli, rigidnimi birokratskimi praksami in družbenimi označevalci, ki nekoga diskvalificirajo že na podlagi sorodstvenih, službenih, bežnih in podobnih povezav z nečim, kar je bilo prej nuja kot izbira. V pogovoru s Poličem v Ljubljani je v tej zvezi in glede angažiranja “pravih” ljudi Golovin pikro pripomnil precej pomenljivo zadevo, in sicer: *“Glej, Mlakarjeva sta vso vojno sedela v fašističnem gnezdju, a sta sedaj pri nas kot doma. Moral sem jima odstopiti svoje službeno mesto, ki sem ga dolgo imel.”*⁶⁷ Bolj kot sama vsebina, ki marsikaj pove tudi o odpovedi Gresserovega delovnega razmerja v Ljubljani, je v oči vpijoče dejstvo, da so politične poteze še kako vplivale na delo kulturnikov, posebej če so bili tako sumljivega izvora, kot je bil on. V zvezi s tem je nazorna tudi naslednja prigoda, ko je Gresserova obiskal agent tajne policije in ga odvedel na kratko zaslišanje:

“Usedite se, je pokazal agent z roko na stol. Sedel sem na stol s hrbtom proti vratom, on pa meni nasproti. Osvetlitev je bila po-

⁶⁶ Prav tam, 121.

⁶⁷ Prav tam, 124.

sebna. Na mizi je bila prižgana svetilka, ki mi je močno osvetljevala obraz, mojega spremljevalca pa je puščala v senci.

‘Imam le nekaj vprašanj, tovariš, in prosim vas, da se ne vznemirjate ... Ali ste med svojim bivanjem v Jugoslaviji,’ je začel, ‘bili v kakšni stranki?’

‘Ne, nikoli v nobeni.’

‘A nekoč, med italijansko okupacijo, je prišel iz Rima v Ljubljano neki vojvoda Mecklenburški in povabil vse emigrante na zborovanje.’

‘Res je, povabil.’

‘In vi, ste bili tam?’

‘Bil.’

‘Ali to ni bila politična organizacija?’

‘Ta organizacija je obstajala že dvajset let v stari Jugoslaviji, bila pa je bolj dobrodelna kot politična.’

‘No, kaj je imel pri tem ta vojvoda?’

‘Svoje čase je bil na ruskem carskem dvoru in je bil očitno v sorodu z italijanskim dvorom. V Italiji je vodil vse ruske emigrantске organizacije. Ko je bila Slovenija pripojena h kraljevini Italiji, smo mi tu v Sloveniji padli pod njegovo oblast. Zato je tudi prišel, da bi nam to sporočil in nas povezal z italijansko vserusko organizacijo.’

‘Kako pa to, da ste vsi prišli na njegovo povabilo?’

‘Kaj pa naj bi storili? Slovenija je bila pod italijansko oblastjo in z njo tudi mi. Glejte, v časopisih je na primer pisalo, da so ljubljanski univerzitetni profesorji pod vodstvom prof. inž. doktorja Milana Vidmarja, ki je bil takrat rektor, na povabilo ali zahtevo, tega ne vem, odšli v Rim, da se javijo načelstvu – k ministru prosvete ali samemu Mussoliniju, tega ne vem. Pa je to bila univerza – ustanova visoke znanosti in takšno dejanje je postalo verjetno znano vsemu svetu. Kako naj bi se mi, peščica Rusov,

*ki smo še ostali v Sloveniji, primerjali z njimi? Ukazali so nam in smo prišli.”*⁶⁸

Leta v Mariboru so tekla, Neffat je vse bolj bolehal. V tistem času je Golovin uspešno postavil na oder opero *Madame Butterfly* (1949) v Sarajevu. Ko se je vrnil v Maribor, ga je Neffat, že dolgo ne več zgolj direktor, ampak tudi dober prijatelj, vprašal, ali bo vzel službo, ki so mu jo ponudili v Sarajevu. Odgovor je bil kratek: “Ne.” Poleg bolnega prijatelja in kopice dela, ki ga je bilo potrebno opraviti, je Golovin ponudbo zavrnil z mislijo na družino.

* * *

Preden se je Golovin poslovil od Maribora, je požel nekaj lepih pohval in zahval, ki se jih je rad spominjal. Tako od svojih baletk kot pevk in pevcev. Med številnimi dobrimi mislimi je v spominih navedel besede Dušana Mevlje, direktorja Veselega gledališča: “Posebno omembe vredno je sodelovanje mariborskega baleta pri predstavah Veselega gledališča (1950, 1951) s plesnimi parodijami in groteskami. Izredno domiseln koreograf je bil Peter Golovin, ki je za baletni trio (Albert Likavec, Anka Lavračeva in Tone Duh, včasih se je temu triu pridružil še Borut Hanžič) sestavil izvirne baletne točke, polne duhovitosti in baletnega humorja.”⁶⁹ In končno je v tem nizu prišel na vrsto tudi veliki poklon življenjskemu delu – 25. januarja 1951, ko je praznoval 25 oz. 27 let svojega gledališkega dela. Gresserov zapiše, da je to bilo sedem mesecev, preden je s svojo družino odšel v Kanado. Ob tej priložnosti je postavil opero *Faust* (1951), ki jo je imel rad še iz otroških let.

⁶⁸ Prav tam, 127.

⁶⁹ Prav tam, 155.

Dobri predstavi in slavlju je sledil banket z govorom, zdravico upravnika Jara Dolarja:

*“Ta zdravica ne bo lahka,’ je začel in ogledoval občinstvo. ‘Z njo bi rad pokazal svojo ljubezen in spoštovanje do tovariša Golovina, ki je vsa ta leta delal, nikoli ni držal križem rok ter je ustvaril balet in baletno šolo, izdelal prvorazreden način režiserskega oblikovanja. Rad bi pokazal naš odnos, odnos gledaliških ljudi do človeka, ki je dal vse svoje znanje, energijo in napor v korist ustanove, kamor so ga poslali delat. Vprašajte zbor, in povedali vam bodo, da še nihče v tem gledališču ni imel tako ljubeznivega odnosa do mlajših tovarišev kot inženir Golovin. Vprašajte soliste, in ti bodo soglasni v oceni dela tovariša Golovina. In sedaj vprašajte gledališke delavce na odru in v delavnicah, in povsod bodo ponudili toplo roko tovarišu Golovinu za njegovo široko znanje in za prisrčen odnos ... Da bi podkrepil te svoje besede, bova s tovarišem inženirjem sedaj pila bratovščino.”*⁷⁰

Tiste dni pa je v Golovinu odzvanjala njegova zadnja predstava, kot da bi prepletala daljne čase s sedanostjo in negotovo prihodnostjo: *“Potem pa sem, v zadnji sliki, s pritajenim dihom poslušal: ‘V gore domače spet se vrniva, mirno življenje znova začniva, ti boš prepeval, strune prebiral, jaz bom pa sanjala tiho kraj te’, kar poje Azucena. Zakaj s pritajenim dihom. Zato ker nas je mama naučila peti to arijo, ko smo otroci imeli tri ali štiri leta in ki smo jo peli, ko smo skozi okno vagona gledali na uralske gore, ko smo se peljali v Sibirijo k očetu, ki je tam gradil železnico. Jaz sem jo pel sam zase, ko sem se zadnjič peljal iz Maribora v Ljubljano ...”*⁷¹

⁷⁰ Prav tam, 157.

⁷¹ Prav tam, 161.

Golovin se je leta 1951 s svojo družino preselil v Kanado. To je hkrati pomenilo tudi konec njegovega umetniškega udejstvovanja. V prispevku Blaža Potočnika, ravnatelja slovenske šole v New Torontu, je mogoče prebrati, da se zahvaljuje Sergeju, Golovinovemu sinu, za osem zabojev slovenskih knjig očeta,⁷² ki jih je v letu 1998 podaril tamkajšnji knjižnici. Obenem o Golovinu zapiše: "*Ker se ni strinjal z levičarskim režimom, je z družino emigriral v Kanado leta 1951.*"⁷³ Prispevek je zanimiv z dveh vidikov: prvič, ker jasno izrazi stališče, da je bil razlog Golovinovega odhoda v Kanado politične narave, in drugič, ker pokaže, da je Gresserov odnesel del slovenskosti, ljubezni do Slovenije s seboj čez morje, tako v spominih (srcu), ki jih je ne nazadnje zapisal v *Moji ljubi Sloveniji* kot v materialu, dejanskih predmetih, med katerim so bile zgoraj omenjene podarjene knjige. Prav tako se je rad, ko se je lahko, vračal v Ljubljano in Maribor: "*Ko sem prihajal v Ljubljano iz Kanade, sem iz svojega baleta le še malokoga našel. Vsako leto so odhajali v pokoj in prevladovala je mladina, začetniki, izdelek sijajne Državne baletne šole, kjer so predavali moji kolegi in celo učenci. Moja Gizela je bila direktorica šole. Poleg nje so predavali Lidija Wisiak, Henrik Neubauer, Mercedes Dobršek in drugi. Vsi so bili moji, a priimkov se ne spominjam. /.../ Tako sem sedel v baletni šoli kot gost, ki so mu dovolili vstop.*"⁷⁴

Njegov učenec in prijatelj Henrik Neubauer je o njem zapisal takole: "*Čeprav je bil po narodnosti Rus, je s svojim delom postal povsem 'naš'. Baletu na Slovenskem je zagotovil domovinsko pravico,*

⁷² Med avtorji podarjenih knjig je bilo mogoče najti dela F. S. Finžgarja, Josipa Stritarja, Ivana Cankarja, Franceta Bevka, Josipa Jurčiča, Janeza Trdine in še mnogih drugih, tako slovenskih kot ruskih in drugih avtorjev svetovne književnosti.

⁷³ *Slovenska država*, letnik II, januar, februar, marec 1999, 6.

⁷⁴ Gresserov, 1985, 131.

kot si jo je pridobil tudi sam. Zadnja leta življenja je vsako leto spomladi prihajal na obisk in komaj čakal, da spet vidi 'svoj' balet. Zadnjikrat se je srečal 's starim baletom in mlajšimi prijatelji', kot je večkrat pisal, leta 1980, eno leto pred smrtjo.”⁷⁵ Golovin je bil leta 1971 za svoje delo za slovenski balet odlikovan z Redom zaslug za narod s srebrnimi žarki. Podelil mu ga je Tito. Umril je 9. avgusta 1981 v Torontu.

“Tako smo prišli na kolodvor. Vlak je peljal v Trst in ... zbogom, zdrava ostani, bela Ljubljana. Ne vem, če te bom še kdaj videl. Vlak je peljal skozi Tivoli in za njim levo je bila bolnišnica, v kateri je delal moj svak doktor Franjo Smerdu. Stal je na balkonu in nas očitno čakal.

‘Papa, stric Franjo!’

Zagledal nas je in začel mahati z belim robčkom. Vlak je peljal vse hitreje in hitreje. Kmalu smo videli le še grad, katerega stolp je štrlel kvišku. Kmalu je tudi ta izginil in nam s tem povedal, da Ljubljanec ni več!”⁷⁶

Bibliografija

FERRO, M. (1990): “Biografija, ta odrinjenka zgodovine”, *Nova revija*, št. 101/102, 1252–1254.

GINZBURG, C. (2010): *Sir in črvi. Svet nekega mlinarja iz 16. stoletja*, Ljubljana: Studia Humanitatis.

Gledališki list Narodnega gledališča v Ljubljani 1937–38. Opera, št. 9, 89.

Gledališki list Opere Ljubljana, 17. junij 1944.

⁷⁵ Neubauer, 2004, 21.

⁷⁶ Gresserov, 1985, 162.

- GRDINA, I. (1992): "Avtobiografija pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja", *Slavistična revija* XXXX, št. 4 (1992), 341–363.
- GRESSEROV-GOLOVIN, P. (1985): *Moja ljuba Slovenija: spomini na moje delo v slovenskih operah od 1924 do 1951*, Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KORON, A. et al. (2011): *Avtobiografski diskurz: teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- LEVI, G. (1995): *Nematerialna dediščina*. Ljubljana: ŠKUC: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut.
- LUTHAR, O. (1990): "Biografija, nov metodološki princip?", *Traditiones*, 19, 275–279.
- NEUBAUER, H. (1997): *Razvoj baletne umetnosti v Sloveniji I*, Društvo baletnih umetnikov Slovenije, Ljubljana.
- NEUBAUER, H. (2008): *Obrazi slovenskega baleta: biografski leksikon*, Slovensko komorno glasbeno gledališče, Ljubljana.
- REBESCHINI, M. (2002): "Storiografia della transizione e biografia storica. Un modello da rivalutare? Alcune considerazioni su undibattito in corso", *Qualestoria*, 2, 165–171.
- REBESCHINI, M. (2006): "La biografia come genere storiografico tra storia politica e storia sociale: questioni e prospettive di metodo", *Acta Histriae* 14, št. 2, 427–446.
- Slovenska država* (1999), letnik II, januar, februar, marec, 6.
- TOPLAK, C. (2006): "Zgodovina kot izkušnja ali biografija kot sodobna historiografska metoda", *Historični seminar* 5, Ljubljana, 181–188.
- VERGINELLA, M. (2004): *Suha pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža*, Trampuž, Koper.
- VERGINELLA, M. (2010): "Od Crocejevih nečakov do mikrozgodovine", v: G. Levi, *Nematerialna dediščina*, Ljubljana, 215–231.

Spletni viri:

http://www.sigledal.org/geslo/Peter_Golovin (zadnji dostop 24. junij 2015).

http://sl.wikipedia.org/wiki/Peter_Gresserov (zadnji dostop 24. junij 2015).

Петра Тестен

Петр Грессеров-Головин (1894-1981), Моя дорогая Словения

Резюме: Стаття знакомит читателів з Петром Грессеровим-Головиным, талантливим російським хореографом і артистом балета. Учитися балетному мистецтву Грессеров-Головин почав в своєму рідному місті Москві, де також закінчив університет. Однак справжній успіх прийшов до балетмейстера за межами батьківщини в Словенії, куди Грессеров емігрував незадовго після Жовтневої революції, і де продовжив свою творчу роботу. Тут, в Любляні, а потім і в Мариборі, він зарекомендував себе як талантливий постановщик опери і оперетт. А головне, незважаючи на важкі часи, які переживала країна між двома війнами, хореографу вдалося виховати майбутніх зірок - ціле покоління словенських артистів-виртуозів балета. За свій внесок в словенський балет в 1971 році Петр Грессеров-Головин був удостоєний престижної нагороди - Ордена Почёта. Останні роки своєї життя балетмейстер провів в Канаді, де написав книгу спогадів про життя і роботу в Словенії під назвою *Моя дорога Словенія*.

Ключові слова: Петр Грессеров-Головин, російський емігрант, балет, балерина, хореограф

TJAŠA RANT¹

Slovenska igralka ruskega rodu – Marija Nablocka

Izvleček: Rusko igralko Marijo Nikolajevno Borislavsko, bolj poznano pod umetniškim imenom Marija Nablocka, sta ljubezen in val emigracije leta 1922 zanesla v Ljubljano, kjer je po prvem nastopu že postala članica ljubljanske Drame. Pridobljeno znanje v ruskih carskih gledališčih je ob pomoči drugega moža, prav tako igralca in režiserja, Borisa Putjata prenesla in utrdila na slovenskih tleh. Njena igra je bila moderna, neposredna, najizrazitejše so bile njene vloge psihološko realističnih tragičnih in tragikomičnih ženskih likov. Prirojen komedijantski dar pa je sproščala v renesančnih komedijah evropskih piscev. Namen besedila je predstaviti življenjsko pot Marije Nablocke, od njenega obetajočega bogatega in brezskrbnega začetka do končnega životarjenja velike igralka v majhni sobi, kakor tudi orisati njeno bogato igralsko zapuščino slovenskemu gledališču.

Ključne besede: Marija Nablocka, Boris Putjata, ruski igralci, ruski emigranti

UDK: 792.071.2.028:929Nablocka M.

A Slovenian Actress of Russian Origin – Maria Nablotskaya

Abstract: Russian actress Maria Nikolaevna Borislavska, better known as Maria Nablotskaya, was carried by love and an emigration wave to Ljubljana in 1922, where she became a member of Ljubljana's

¹ Tjaša Rant, profesorica ruščine, hrvaščine, srbsčine in makedonščine, je raziskovalka na Inštitutu za civilizacijo in kulturo. E-naslov: tjasa.rant@ick.si.

Drama Theatre after her very first performance. With the help of her second husband, actor and director Boris Putyata, she transferred the knowledge acquired in Russian imperial theatres to the Slovenian territory, where she further developed her talent. Her acting was modern and direct, and her most outstanding roles were those of psychologically realistic tragic and tragicomic female characters. Her humorous gift, on the other hand, was given free scope in European Renaissance comedies. The purpose of this text is to present the career of Maria Nablotskaya from its promising, affluent, carefree beginnings to the great actress's final years spent in a cramped room, as well as to outline her rich legacy to the Slovenian theatre.

Keywords: Maria Nablotskaya, Boris Putyata, Russian actors, Russian emigrants

Revolucijska leta v Rusiji so marsikaterega Rusa v upanju na boljšo prihodnost zanesla v bližnje ali bolj oddaljene dežele. Emigracija v drugo domovino je bila za nekatere zgolj prehodno obdobje, saj so se po končani vojni vrnil domov, drugi pa so si v nekaj letih uredili življenja, se privadili na novo okolje in tam tudi ostali. V Ljubljano je prišlo veliko število univerzitetno izobraženih profesorjev, znanstvenikov, igralcev in režiserjev z izrednimi referencami. Med njimi je treba posebej izpostaviti Borisa Putjata, ki je igral in režiral že v Pragi in si je za zadnjo daljšo postojanko izbral Ljubljano. Putjati se je kmalu po prihodu pridružila njegova življenjska sopotnica Marija Nablocka.

Zgodnja poroka v bogato družino

Marija Nikolajevna Borislavska, bolj poznana kot Marija Nablocka, se je rodila 14. julija 1890 v Astrahanu ob Kaspijskem jezeru. Igralstvo ji je bilo položeno v zibko, čeprav v zgodnji mladosti ni kazalo, da se bo s tem v življenju res ukvarjala. Oče Nikolaj Mihajlovič Borislavski je bil “gledališki podjetnik”, ki je najemal in vodil gledališča, včasih pa je poprijel tudi za delo režiserja. Mama Olga G. Meier je bila igralka, “uspešna v karakternih vlogah in neuspešna v klasičnih”.² Oba sta delovala v različnih mestih ruskega imperija, kjer koli se je obetal zaslužek, zato sta za Marijo skrbela očetova starša.³

Najstniška leta je preživela v internatu, kjer se je učila lepega vedenja, igranja na klavir ter nemškega in francoskega jezika. Takoj po šolanju se je komaj sedemnajstletna poročila s premožnim Konstantinom Karpom Baliozom in štiri leta zakonskega življenja živela gosposko in brezdelno. Tedaj je bilo za visoko in izobraženo družbo carske Rusije značilno, da je veliko potovala po evropskih mestih. Z možem sta tako skoraj leto dni živela v hotelih, obiskovala igralnice in nočne lokale. Bila sta v Dresdnu, Münchnu, na Dunaju in v Parizu. V Dresdnu je rodila prvega sina Jakoba, drugega, Ivana, pa takoj po vrnitvi v Rusijo. Že pri 21 letih se je ločila, zapustila družino in se preselila k mami v Kijev, kjer se je posvetila igraltvu.⁴

Študij in priprava na igraltvo

Marija se je v letih 1909/1910 prvič pojavila v kijevskem gledališču, kjer je takrat igrala njena mama.⁵ Prav tam je spoznala tudi svojega bodočega moža, 19 let starejšega Borisa Vladimiroviča Putjato, ki

² Kalan, 1980, 125.

³ Kocijančič, 2007, 238.

⁴ Prav tam.

⁵ Vagapova, 2007, 71–74.

SLIKA 1: Marija Nablocka v vlogi Nastasje Filipovne
(vir: Kalan, Filip: Hvalnica igri)

je imel odločilno vlogo pri njenem igralskem izobraževanju. Putjata se je izšolal za odvetnika in je odvetniški poklic opravljal vse do rusko-japonske vojne, nato pa se je posvetil gledališču. Imel je izjemen igralski talent, ki ga je opazil tudi znani režiser Nikolaj Nikolajevič Sineljnikov, zato ga je vzel pod svoje okrilje.

Putjata, sprva bolj poznan kot igralec, pozneje pa kot odličen režiser, je v Mariji prepoznal igralski talent in postal njen glavni učitelj s ciljem, da iz nje naredi vrhunsko igralko. Ob Putjati jo je držel, krenjenj, pantomime in obvladovanja telesa učila nekdanja balerina Lidija Nikolajevna Geiten. Geitenova je delovala v znamenitem Bolšoj teatru, kasneje pa je poučevala baletno tehniko in karakterni ples. Šele ob njenem poučevanju je Nablocka, kar je kasneje tudi potrdila,⁶ začela razumevati splošna navodila, ki jih je dajal Putjata.

⁶ Mahnič, 1959, 60.

Kako s pravo kretnjo ponazoriti smisel dramskega besedila, kako ga utrditi v vsaki situaciji in kako ga posredovati gledalcem z detajlno igro, je bilo v tem obdobju znanje, s katerim je obogatila svoje igralske veščine.⁷

Potem ko se je že dve leti šolala pri Geitenovi, je Putjata najel gledališče, kjer je leta 1916 prvič zaigrala Nelly Nablocko v komediji *Kariera Nablockega*. Nastop je bil zanjo uspešen, saj jo je znameniti Sinelnikov še isto sezono angažiral. "Tako je nastal njen scenski psevdonim. S tem je bila določena njena usoda".⁸ V naslednjih štirih sezonah je nastopala v Harkovu, v Sinelnikovih gledališčih v Kijevu in Odesi, Rostovu in Tiflisu (danes Tbilisi). Naučila se je in uspešno odigrala 140 vlog. Začela je kot komedijantka, kasneje pa sta se s Putjato orientirala na dramske repertoarje in lahko karakternost.⁹

Nablocka in Putjata sta skupaj živela že pred začetkom prve svetovne vojne. Takrat je Putjata igral v uglednem Korševem gledališču v Moskvi, ona pa si je nabirala izkušnje v "fabriških"¹⁰ gledališčih. Leta 1917 je revolucija prisilila Putjato, da je zapustil domovino in odšel na bojišče v bližino Vladivostoka. Začelo se je nemirno obdobje, in če ne bi izbruhnila vojna in revolucija, bi tako Nablocka kot tudi Putjata verjetno nadaljevala svojo uspešno kariero v Rusiji. Leta 1920 se je Putjata pridružil igralski skupini Mihaila Muratova na svetovni turneji iz Sevastopola čez Carigrad in Beograd do Ljubljane.

V Ljubljani so svetovno turnejo začeli in končali s predstavo *Pigmaliona* B. Shawa, v kateri je bil Putjata "najboljša figura. Njegova

⁷ Prav tam.

⁸ Vagapova, 2007, 73.

⁹ Prav tam, 74.

¹⁰ Vodstva tovarn so za delavce enkrat tedensko priredila gledališke igre. V prvih vrstah sta sedela vodstvo in administracija, zadaj pa delavci, ki so bili nad predstavami praviloma navdušeni. Vir: Mahnič, 1959, 51.

NABLOCKA, iz Pariza
1929, februar

Ministrstvo pošte in telegrafa. Министръство Пошта и Телеграфа.

Brzoiavka Телеграм

theatre dramatique ljubljana jugoslavie

PARIS 99324 10 20/2 15=

Iz — Из	Število brzoiavke Brzoiavke Telegrafa	Vrsta Vrsta	Število besed Broj reči	Predana Време предаје			Službeni podatki Службени подаци	Dolga Време prijema			Sprejet Пријето
				dan	ur	min.		dan	ur	min.	
				ob	—	u		ob	—	u	
				čas.		min.		čas.		min.	

ZAGREB 27 FEB 1929

PARIS 99324 10 20/2 15=

SLIKA 2: Telegram ob uspehih Nablocke iz Pariza
(vir: Arhiv Slovenski gledališki inštitut)

sijajna zgovornost, eleganca, živahnost, svetska ležernost in končno dojmpljiva prisrčnost so vrline tega umetnika, ki se zna vsak večer premeniti v povsem nov značaj.”¹¹ Po enem tednu gostovanja v Ljubljani je skupina razpadla, saj je uprava Drame za eno sezono angažirala “Mihajla Muratova, bivšega režiserja Državnega gledališča v Moskvi, go. Jeleno Maršovo, bivšo članico moskovskega Umetniškega gledališča, in gospoda Borisa Putjata, bivšega člana slovitega moskovskega gledališča Korša”.¹²

Tako je Putjata med letoma 1920 in 1925 že nastopal v ljubljanski Drami. Kot režiser in igralec je ogromno prispeval k raznolikosti, bogastvu in kakovosti uprizoritev slovenskega gledališča. Poleg tega se je izvrstno izkazal tudi kot učitelj igre za slovenske igralce.

¹¹ SN, *Kultura*, 7. 9. 1920, 3.

¹² SN, *Kultura*, 11. 9. 1920, 3.

Med njimi sta bila vidnejša učenca Ivan Levar in Janez Cesar¹³ ter seveda Marija Nablocka. Putjata je, ko je dobil stalni angažma v Drami, Mariji poslal pismo s kratkim sporočilom “Pridi sem. Tvoja Vera” in naslovom. Tedaj je vedela le, da spet dela v gledališču v nekem mestecu med Dunajem in Trstom.

Beg v tujino za ljubeznijo

Ob pomoči petrograjskih igralskih kolegov se je Nablocka od Rusije slovesno poslovila v Gruzinskem klubu,¹⁴ nato pa jo je čakala dolga pot od kaspijskega območja preko Gruzije do Črnega morja ter preko Balkana do Ljubljane. Že v Vladikavkazu so ji boljševiki v zameno za prepustnico za izstop iz države odvzeli dokumente in dragocenosti, ki jih je imela. “Gospa iz Astrahana” je na srečo s seboj na pot vzela tudi nakit, “dva briljantna uhana, skrita v stari pudrnici, za nakup valut in podkupovanje”,¹⁵ s katerim si je kupila ladijsko karto od Batumija do Carigrada. Edini dokument, ki ga je še imela, je bila prepustnica, s katero si je na nekdanjem srbskem konzulatu sposodila denar in se znova podala na pot. Preko Grčije je prispela do Jugoslavije.

Življenje s Putjato

Po naporni poti je 21. septembra 1922 prišla v Ljubljano in se nemudoma lotila študija glavne ženske vloge Nastasje Filipovne v dramizaciji *Idiota* F. M. Dostojevskega. Nastopila je že po dveh mesecih. Sprva je bilo dogovorjeno, da bo Nastasja govorila rusko, kmalu pa si je uprava Drame premislila in v dobrih dveh tednih se je bila Nablocka prisiljena naučiti slovensko besedilo. Pri melodiki

¹³ Kalan, 1980, 128.

¹⁴ Gledališki list Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani, 394.

¹⁵ Prav tam, 122.

slovenskega jezika ji je pomagal Oton Župančič. Predstava je bila zelo uspešna. Milutin Zarnik je v *Slovenskem narodu* zapisal, da je Putjata kot režiser "storil izredno mnogo, in ni ga igralca, iz katerega bi ne bil znal izvabiti največ, kar je bilo mogoče". "Duh ruske igral-ske umetnosti preveva predstavo," je še dodal.¹⁶ Putjata je v pred-stavi odigral čutnega posvetnjaka Rogožina, ki v navalu čustev in strasti zaradi neuslišane ljubezni ubije Nastasjo Filipovno. Kljub si-kajoči slovenščini, ki se je tu in tam slišal v predstavi, je Zarnik za-pisal, da je njegovo delo "izvršeno in njegova vnema za naš slovenski oder nas moreta navdajati le z občudovanjem in največjo hvaležnostjo. /.../ Putjata je v prvi vrsti komedijaš; je pa dovolj velik umetnik, da nam je vstvaril tudi Rogožina v izklesani umetniški obliki." Nablocki pa je dodelil glavno žensko vlogo, pri kateri, "kadar poseže v igro, pridobi celotni prizor na plastiki in barvi, kakor bi posijalo solnce na livado".¹⁷

Nevajena majhnega ljubljanskega odra je Nablocka odigrala prvo vlogo v slovenskem jeziku, pri čemer ji je ušel marsikateri ši-roki ruski glas. Kljub temu je Zarnik v *Slovenskem narodu* pojasnil, da je kot gostja prišla v Ljubljano in se naučila "svoje velike vloge v tako dobri slovenščini, da je to samoposebi pravi čudež. /.../ In igrati zna! Komaj nastopi, začutimo, da imamo opraviti z izborno gledališko umetnico. Pri tem je njena moč zlasti temperament, ki je pristen in nato prepričevalen. /.../ Pritrdil mi bo najbrže vsakdo, kdor jo je videl, da je ta umetnica dika in največji sijaj tega večera."¹⁸ Gledalce pa je, ne samo z izjemnim in predvsem novim igralskim talentom, očarala tudi s svojo zunanostjo.¹⁹

¹⁶ SN, Poglavje o "Idijotu", 17. 12. 1922, 1.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Razgovor z Mirkom Mahničem.

SLIKA 3: Nablocka kot grofica Orlova v drami *Zalti oktober* 1954
(vir: Kalan, Filip: Hvalnica igri)

Kot pri vsaki začetnici so bile tudi njene kretnje na začetku ne-skladne in neizrazite. V *Izpovedih* Nablocke, ki jih je izbral Mirko Mahnič,²⁰ se Nablocka spominja, kako strog je bil Putjata. Vodil jo je skozi besedilo, tako da je govoril stavek za stavkom, ona pa je ponavljala za njim. Učenje je potekalo v treh fazah: najprej je bila potrebna podrobna analiza celotnega besedila, ob kateri se je morala prikazati psihološka oziroma notranja podoba osebe, ki jo je moral igralec ustvariti; nato je sledila usvojitev besedila in končno ponovno obdelovanje notranje podobe lika, zdaj že z absolutnim znanjem besedila.²¹ Leta 1920 je postala tudi članica Narodnega gledališča. Ob pomoči Putjate, igralca Frana Lipaha in Otona Župančiča se je zelo hitro naučila slovensko. Resda se ni nikdar po-

²⁰ Vsestranski gledališki ustvarjalec, režiser, lektor, pisatelj, profesor (op. p.).

²¹ Mahnič, 1959, 25.

vsem otresla ruske mehke izgovarjave in ji Cankar ni bil blizu, je pa zato blestela v ruskih igrah in občinstvo jo je vzljubilo. "Nablocka ni bila nikoli Antigona ali lady Macbeth ali Krimhilda in ne Helena Alving, četudi je mojstrsko zaigrala prenekatero radoživo shakespearovsko ali molièrovsko postavo, marsikatero gledališko delo brez visokih literarnih vrednot pa je dvignila celo višje s svojo žlahtno teatraliko, s svojim izjemnim odrskim čarom, ki je enako silovito segal v avditorij kakor med soigralce in jih oplajal,"²² je zapisal Dušan Moravec.

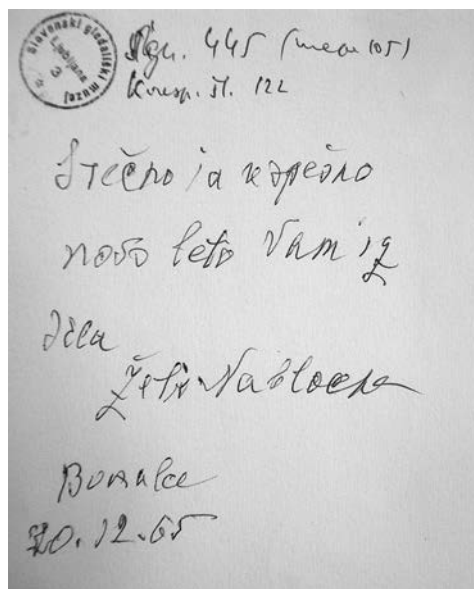
Nablocka je pri 14 letih zbolela za svinjko. Spominja se, da ji je šumelo v ušesih. "Živec v desnem ušesu je bil paraliziran in se ni dalo pozdraviti."²³ Naglušnost ji je seveda oteževala njen poklic, vendar ji ni odvzela volje za igro. Poleg svoje vloge se je vedno morala naučiti tudi vloge soigralcev, zato da je lahko z njihovih ustnic razbrala, kdaj je bila na vrsti. Njena soigralka Draga Ahačič se spominja, ko je Nablocka vadila z igralcem, ki je bil obrnjen stran, zato z njegovih ustnic ni mogla razbrati, kdaj je na vrsti. Igralec je režiserju rekel, da ne more igrati z nekom, ki je gluha, Nablocka pa je iznajdljivo pripomnila: "Vsak človek ima svojo organsko napako" in ga utišala.²⁴

Ko je prišla v Ljubljano, je bil Putjata že precej bolan. Leta 1923 je prestal drugo operacijo in je po njej vidno oslabil. Kljub bolezni je v zadnjih sezonah uprizoril tri znamenita ruska dela – predstavo *Idiot* in *Stričkov sen* Dostojevskega ter Tolstojevo *Ano Karenino*. V vseh treh predstavah je nastopila tudi Marija Nablocka. Zadnjo predstavo je igral 14. marca 1924 v vlogi Žida Bonaventure iz Župančičeve Veronike. Že v garderobi, pred nastopom si je "s pomočjo

²² Moravec, 1980, 314.

²³ Prav tam, 89.

²⁴ Razgovor z Drago Ahačič.

SLIKA 4: Novoletno voščilo Nablocke Ivanki Mežan
(vir: osebni arhiv Ivanke Mežan)

zdravnika komaj opomogel od omedlevice in še med igro drgetal od mrzlice”,²⁵ so zapisali v *Jutru*, vendar je dostojno odigral zadnjo vlogo in se tako poslovil od gledališča. Po predstavi so ga odpeljali v Pančevo k ruskim specialistom. Ko so ga med zdravljenjem začasno odpustili domov, sta se oktobra 1924 z Nablocko tudi poročila. Zadnje pismo Franu Lipahu iz bolnišnice je Putjata napisal 20. marca 1925. Bolj kot še ene operacije ga je bilo strah “biti tako daleč proč od gledališča”.²⁶ Kmalu zatem, 8. aprila 1925, je umrl v Pančevu.

V Ljubljani

Čeprav je bila Nablocka v Ljubljani dobro sprejeta tudi zaradi ugleda, ki ga je užival Putjata, je prav njena močna individualnost

²⁵ J. Boris Vladimirovič Putjata, 10. 4. 1925, 5.

²⁶ Prav tam.

pritegnila publiko, vztrajnost pri doseganju in razumevanju gledališke obrti pa vzbudila spoštovanje med kolegi.²⁷ Svoj poklic in gledališko umetnost je sveto spoštovala. Komedijska naravnost ji je bila prirojena, kar potrjuje tudi Mahnič, ki pravi, da je bila zelo duhovita in je imela vedno pripravljeno šalo.²⁸ Še tako nerodno situacijo je zlahka obrnila v smešen dogodek. Nekoč je sredi predstave padla, kar je hipoma popravila z: "Ah, zdaj pa še hoditi ne znam"²⁹ in vsi so mislili, da je bil padec del predstave.

Umetniška izvirnost, s katero je obogatila slovensko gledališče, izhaja iz stare ruske šole. Ne gre zanemariti dejstva, da "so si igralci po ruskih carskih gledališčih pridobili znatno spretnost v uprizorjanju francoskega vaudevilla",³⁰ ki ga je podedovala in na naše odre preselila Nablocka.³¹ "Vedela je, kaj je telo, kaj je gib, vedela, kaj je roka, kaj so prsti, kaj je premik glave, kaj se pravi 'usesti se', kaj vstati, kaj gibati se. Gibati se v različnih čustvenih situacijah."³² Ruski način igranja je bil za naš kulturni prostor pravo odkritje. Prav to je dokazala že v prvih ljubljanskih sezonah. "Nablocka ni bila samo igralka, poustvarjalka kar najbolj različnih ženskih likov; bila je umetnica, ki je velikokrat prerasla dodeljeno nalogo in ustvarila več, kot je mogel slutiti sam avtor; prehajala je tisto mejo, kjer igralska umetnost preneha biti 'reproduktivna'.³³ Pravzaprav ni bilo vloge, ki je ne bi znala odigrati. Od razkošnih podob iz visokega

²⁷ Vagapova, 2007, 76.

²⁸ Razgovor z Mirkom Mahničem.

²⁹ Razgovor z Ivanko Mežan.

³⁰ Prvotno je vodvil označeval francosko ljudsko pesem z veselo, satirično vsebino (iz fr. *chanson de vau de Vire* pesem iz doline Vire v Normandiji); danes pa je to vrsta komedije. Gre za lahko, veseloigro, s šaljivimi pevskimi vložki. Vir: Verbinc, 1971, 760.

³¹ Kalan, 1980, 159.

³² Razgovor z Mirkom Mahničem.

³³ Moravec, 1980, 315.

meščanstva do salonskih dam, dovilj in pocestnic. Široko paleto žensk, ki so si bile različne po zgodovinskem ozadju, socialnem poreklu in kompleksnosti svoje osebnosti, je Nablocka mojstrsko, z vsemi skrajno dovršenimi podrobnostmi, uprizorila slovenskemu občinstvu. Uspeh za raznovrstno galerijo vlog gre natančnemu študiju. Pri tem se je najprej posvetila notranjosti lika, ki ga je igrala. Besedila se je začela učiti šele po tem, ko je začutila, da je lik usvojila. Glede kretenj in mimike obraza je sledila načelom, da je manj bolje kot več.³⁴

Velika figura iz salonskega sporeda je bila med drugim vloga baronice Castelli-Glembay v drami Miroslava Krleže *Gospoda Glembajevi*. Vloga baronice Castelli je izjemno zahtevna vloga, ki zahteva izkušeno in nadarjeno igralko. Igrala jo je v petih sezonah v letih od 1930/31 do 1937/38. O tej vlogi Kalan piše, da “po psihološki tehtnosti, po salonski reprezentativnosti, po konverzacijski spretnosti, po kompozicijski enovitosti, po osebnem času Nablocka ni doživela ne vrstnice in ne naslednice”,³⁵ kar potrjujeja Mežanova in Mahnič. “Bila je tako čudovita, tako je igrala tisto Glembajico, da po tem nobena ni več tako dobro odigrala te vloge,” je Mežanovi pripovedovala igralka Mila Kačičeva. Zasenčila je celo ženo Miroslava Krleže, Belo, ki je enako vlogo igrala v zagrebškem gledališču.³⁶ Druge igralko so sicer to vlogo odigrale prav tako dobro, a razlika je bila v tem, da je Nablocka “bila”³⁷ baronica Castelli. Drama *Gospoda Glembajevi* je zgodba o propadu bogate meščanske družine, ki si je bogastvo in zgradila na izkoriščanju, kraji in goljufijah in se povzpela do meščanskega plemstva. Na novico o družinski katastrofi baronica reagira z

³⁴ Mahnič, 1959, 59.

³⁵ Kalan, 1980, 149.

³⁶ Vagapova, 2007, 87.

³⁷ Prav tam, 151.

nasmehom. Prav o tem pomenljivem nasmehu, ki daje do znanja, da ona ve vse o vsem, se je razpisala Maša Slavčeva v *Ženskem svetu*. "Smehljaj te elegantne, mondenske žene je njeno orožje in njen ščit. Smehljaj, s katerim vse premaga: one, ki jih ljubi, in one, ki jih sovraži. Smehljaj, ki vzbuja smeh, grozo ali bridkost."³⁸ Vsekakor velja, da nekaterih igralcev ne opaziš, če ne opozarjajo nase z govorom, gibanjem po odru ali nazorno mimiko. Pa vendar jih kmalu lahko tudi pozabiš in ti niti ne ostanejo v spominu. "Veliki igralci," piše Kalan, "sodelujejo v igri tudi tedaj, kadar mirujejo in ne govore avtorjevega besedila: prisotni so v naši zavesti tudi takrat, ko so že davno stopili za kulise. Ti drugi so nekaj več: to so osebnosti. Med takšne nesporne osebnosti gledališkega sveta sodi Marija Nablocka."³⁹

Na svoj 25. jubilej, oktobra leta 1947, je igrala Nušičevo 'gospo ministrico'. Predstavo *Gospa ministrica* je režiral Fran Žižek, ki pa je bil sprva zelo skeptičen, saj pred tem še ni sodeloval z njo. Kot je zapisal, se morajo igralci in režiserji poznati med seboj do vseh diskretnih posebnosti, kar pa zahteva dolgo sožitje in ostro opazovanje.⁴⁰ Igralka ga je presenetila s svojo zvedavostjo, natančnostjo, s tem, da je skušala razumeti in naštudirati čisto vsako podrobnost mizanscene (vse prehode in postoje na odru). Imela je "ostro kritično stališče do vseh teh odrskih pokretov, ki jih drugi igralci povčini sprejemajo brez debate. Za vsako svojo kretanje je zahtevala pojasnila, logične nujnosti."⁴¹ Pri tej predstavi je Žižek doumel "da lahko ena sama igralčeva gesta, en sam igralčev pogled često izrazi več kot cela kopica besed."⁴² Ne glede na to, kakšno vlogo je imela,

³⁸ ŽS, Marija Nablocka, X/1932, 17.

³⁹ Kalan, 1980, 152.

⁴⁰ Žižek, 1947-48, 41.

⁴¹ Prav tam, 42.

⁴² Prav tam, 43.

SLIKA 5: Nablocka v vlogi baronice Castelli
(vir: Kalan, Filip: Hvalnica igri)

je bila opazna. “Zelo karizmatična. Njo si čutil. Samo stala je na odru, pa si že postal pozoren.”⁴³

Igralci so še dolgo po njeni smrti obnavljali spomin nanjo v vlogi kurtizane Canine iz Zweigove prepesnitve Volpona Bena Jonsona. Vlogo je zaigrala v sezoni 1928/29 in jo ponovila v sezoni 1950/51. Komična situacija se skriva samo v eni besedi, ki so jo toliko let po smrti Nablocke radi ponavljali mlajši igralci, ki je v tej vlogi niso nikdar videli. Zgodi se v nerodnem prizoru pred sodiščem, ko Canino vprašajo, kaj je po poklicu. “Zasebnica” samozavestno pove kurtizana.⁴⁴ V zapisanih spominih igralca Poldeta Bibiča, najdemo razlago, zakaj je eno samo besedo naredila nesmrtno.⁴⁵ Omenili smo, da se Nablocka nikdar ni v celoti znebila ruske fonetike, zato je do

⁴³ Razgovor z Ivanko Mežan. Mežanova o primerjavi Nablocke z igralko Marijo Vero pove naslednje: bila je “kot gotska katedrala, Nablocka pa kot renesančna palača”.

⁴⁴ Kalan, 1980, 158.

⁴⁵ Bibič, 2000, 63.

smrti govorila "mehko pojoče". Njen ozki, ruski "é" je bilo slišati kot "jee". Na vprašanje sodnika o poklicu kurtizane je bilo od Nablocke slišati odgovor "zasjeebnica". Takrat še ni vedela, da je pravzaprav sama ustvarila zelo smešno besedno igro, če gre upoštevati asociacijo na srbsko udomačeno besedo za spolno združevanje. Ko je spoznala, da je s svojo izgovarjavo spravljala "moške v krohot, da so se dušili, ženske pa polulale od smeha, je prav gotovo izrabljala svojo jezikovno slabost, da bi dosegla še večji komični učinek"⁴⁶.

Nablocka je v sebi nosila širok diapazon vlog; igrala je 14-, 18- in tudi 40-letnice. Njene najljubše vloge so bile: Katarina v *Nevihiti* Ostrovskega, Nastasja Filipovna, Monna v *Osmi ženi*, Ranjevska v *Češnjevem vrtu*, kraljica Ana v *Kozarcu vode*, Ana Karenina.⁴⁷ Poleg vlog ruskih klasikov je izjemno odigrala tudi vloge drugih evropskih piscev, ki so za slovanski svet precej drugačni. Uspešna je bila v igran Oscarja Wilda, Johna Galsworthyja, Georgea Bernarda Shawa, Williama Shakespearja. Odlično je izpeljala transformacijo vloge naivke Elize v salonsko damo v Shawovi komediji o *Pigmalionu*. Malo manj so ji bili naklonjeni kritiki v "Obrti gospe Warrenove" in v "Ana Christie". Franc Koblar piše, da se mu je zaradi njene enostranske zaposlenosti igra zdela precej stereotipna in nezanimiva,⁴⁸ pri čemer očitno kritik, opozarja Kalan, ni upošteval dejstva, da je stvaritev Nablocke nekaj več kot le domiselno upodobljen značaj.⁴⁹

Povojna leta in jubilej

Nablocka se je po Putjatovi smrti navezala na gospoda Pavla, ki je bil prav tako Rus. Kruh si je služil z igranjem harmonike v različnih kavarnah, kot je bilo to tisti čas v navadi, je bil bolj njen sluga, kot

⁴⁶ Bibič, 2000, 63.

⁴⁷ ŽS, Marija Nablocka, X/1932, 17.

⁴⁸ S, *Ana Christie*, 21. 3. 1926, 7.

⁴⁹ Kalan, 1980, 148.

Не забывайте
нашей встречи
и все несказанные
речи.

Pomlad 68.

SLIKA 6: Dopisovanje z Ivanko Mežan: "Ne pozabite najinih srečanj in vse neizrečene besede" (Vir: osebni arhiv Ivanke Mežan)

pravi Mahnič, ki ji je na stara leta veliko pomagal. "Ko je bila že be-težna, je skrbel zanjo, vozil jo je na stolu po sobi, kuhal ji je in jo sna-žil."⁵⁰ Pristno in globoko pa je bilo tudi prijateljstvo s Franom Lipahom. Lipah je bil veliki igralec, pisal je za *Ljubljanski zvon* in je pred Ježkom imel radijske humoristične oddaje. Ko sta leta 1949 Jože Tiran in Dušan Moravec ustanovila Mestno gledališče, sta bila Lipah in Nablocka edina univerzitetno izobražena slovenska igralca, ki nista bila med njunimi profesorji. "Bila sta velika prijate-lja. Nič drugega, velika prijatelja."⁵¹

Ko so jo avstrijski filmski ustvarjalci povabili na snemanje na Dunaj, je vabilo odklonila in ostala zavezana ljubljanskemu občin-stvu. V letih, ki so sledila, se je izkazala kot vrhunska igralka, ki enako obvlada vloge s psihološkimi poudarki kot tudi igre v humo-

⁵⁰ Razgovor z Mirkom Mahničem.

⁵¹ Razgovor z Ivanko Mežan.

rističnih epizodah in družbenosatiričnih vlogah.⁵² Izplačevanje ljubljanskih igralcev je bilo vseskozi neredno, leta 1927 je uprava z njo prekinila pogodbo in jo obnovila šele, ko je Nablocka pristala na nižjo plačo, zaradi česar je bila pahnjena v revščino. Tudi zaradi tega je skupaj z Lipahom prenekateri dan preživela v ljubljanskih gostilnah in se tolažila s kozarcem konjaka.⁵³

Vedno bolj je tonila na dno. Do 2. svetovne vojne je redno dobivala vloge, potem pa so sledila mučna vojna leta pod nemško in italijansko okupacijo. Po vojni, leta 1947, se je morala zaradi premajhnih dohodkov izseliti iz hotela, kjer je bivala še iz predvojnih časov. Stari skoraj 60 let so namesto tega dodelili skromno, komaj nekaj kvadratnih metrov veliko podstrešnico.⁵⁴ Prav tega leta je slavila tudi srebrni jubilej, ob katerem je prejela ogromno čestitk, med drugim so ji čestitali Oton Župančič, Ferdo Kozak, Julij Betteto, France Vodnik in drugi. Takrat je ob svoji 25. letnici uprizorila Nušičevo 'gospo ministrico'.

Poslovilni nastop (in s tem upokojitev) se je zgodil maja leta 1956, ko je igrala v *Norici iz Chaillota* Jeana Giraudoux. Čeprav veselega značaja, ni mogla skriti zagrenjenosti ob slovesu od ljubljanske Drame. Ni se hotela posloviti od gledališča, kajti zelo rada je igrala. Preizkusila se je celo v slovenskem umetniškem filmu, *Jara gospoda*, kjer je odigrala madame Lili. Po upokojitvi je sodelovala z Mestnim gledališčem ljubljanskim, kjer se je poskusila tudi kot režiserka. Režirala je *Nevihito* Ostrovskega. Zadnja vloga, ki jo je odigrala na njihovo povabilo, je bila v Čehovem *Stričku Vanji*, stara njanja Marina. Po osmih letih od nastopa v ljubljanski Drami jo je takratni Slovenski gledališki muzej (danes Slovenski gledališki inštitut, op. p.) povabil na prireditev ob

⁵² Kalan, 1980, 175.

⁵³ Bibič, 2000, 59.

⁵⁴ Kocijančič, 2007, 241.

SLIKA 7: Nablocka leta 1968 (vir: osebni arhiv Ivanke Mežan)

Shakespearjevi predstavi, ki so jo imeli v Mestni galeriji. Ko so pripravljali program za te jubilejne nastope, so se v Muzeju spomnili na nepozabno Dojko Nablocke v tragediji o Romeu in Juliji. Nablocka je tako ob svečani otvoritvi 15. aprila 1964 imela monolog, nato pa še vrsto dni zatem vsakič do zadnjega sedeža napolnila malo dvorano.

Zadnja leta pred smrtjo je preživela mirno, v domu za ostarele na Bokalcih. Nekaj mesecev pred smrtjo je doživela lepo in obenem tragično srečanje. Po srečnem naključju se je sestala s starejšim sinom Jakobom; mlajši je umrl med vojno. Mežanova se spominja, kako je sin, takrat star nekaj čez 60 let, pred Marijo pokleknil in ji v naročje položil glavo. Nablocka se je že precej tresla, takrat je že bolehal za parkinsonovo boleznijo.

Veliko slovensko igralko ruskega rodu so po smrti 5. oktobra 1969 pokopali na ljubljanskih Žalah, kjer počiva skupaj z dramskimi igralci Antonom Verovškom, Ignacijem Borštnikom, Ivanom Levarjem, Milanom Skrbinškom in Stanetom Severjem.

Inspiracijski duh Nablocke je toliko let po njeni smrti še vedno prisoten, kar potrjujejo dela mlajših gledaliških ustvarjalcev. Dragan Živadinov je leta 1983 ustanovil retrogardistično Gledališče sester Scipion Nasice, ki je poskušalo obnoviti gledališko umetnost s predstavo *Retrogardistični dogodek Marija Nablocka*, maja 1985. Leta 2000 je Živadinov ustvaril predstavo z naslovom *Trije izdelki Noordung*, kjer je vlogo Marije Nablocke odigrala Tanja Ostojić. Miha Nemec in Nejc Valenti sta po motivih člankov iz *Slovenskega naroda*, leto 1900, ter *Zbranih spisov* in *Ciganov* Frana Milčinskega, *Volje* Etbina Kristana in *Marije Nablocke* Mirka Mahniča, ustvarila predstavo *Life®anti*, ki je prejela Borštnikovo nagrado po presoji žirije, prav tako pa še nagrado za igro, režijo, kostumografijo in masko na 7. festival slovenskega komornega gledališča SKUP 2012.

Bibliografija

BIBIČ, P. (2000): *Soigralke*, Ljubljana, Mladinska knjiga.

Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja 15, Slovenski gledališki muzej (1970).

Gledališki list Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani, 25-letnica umetniškega ustvarjanja Marije Nablocke, Drama 1947/48.

KALAN, F. (1980): *Hvalnica igri*, Ljubljana, Cankarjeva založba.

MAHNIČ, M. (1959): *Marija Nablocka: Izpovedi*, Ljubljana, Mestno gledališče ljubljansko.

MORAVEC, D. (1980): *Slovensko gledališče od vojne do vojne*, Ljubljana, Cankarjeva založba.

Razgovor: Draga Ahačič, 15. julij 2014, razgovor opravila Tjaša Rant.

Razgovor: Ivanka Mežan, 8. julij 2014, razgovor opravila Tjaša Rant.

Razgovor: Mirko Mahnič, 14. julij 2014, razgovor opravila Tjaša Rant.

SLAVČEVA, M. (1932): "Marija Nablocka", *Ženski svet* X/1932, letnik 10, št. 9.

Slovenski gledališki inštitut, Personalna mapa Marija Nikolajevna Nablocka.

KOCIJANČIČ, K. (2007): "Marija Nablocka (1890–1969) Igralka ruskega rodu, ki je osvojila slovensko občinstvo", v: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana, Tuma, SAZU, 238–242.

VAGAPOVA, N. M. (2007): "Актриса Мария Николаевна Наблоская и режиссер Борис Николаевич Путята: русские в Любляне", v: *Русская театральная эмиграция в Центральной Европе и на Балканах: очерки*. Санкт-Петербург, Алетеия.

VERBINC, F. (1971): *Slovar tujk*, Ljubljana, Cankarjeva založba.

Jutro (J) (1925): Boris Vladimirovič Putjata, let. 6, št. 88, 10. 4. 1925, str. 5.

Slovenec (S) (1926): Ana Christie, let. 54, št. 66, 21. 3. 1926, str. 7.

Slovenski narod (SN) (1922): Poglavje o "Idijotu", let. 55, št. 286, 17. 12. 1922, str. 1.

Slovenski narod (SN) (1920): Kultura, let. 53, št. 203, 7. 9. 1920, str. 3.

Slovenski narod (SN) (1920): Kultura, let. 53, št. 207, 11. 9. 1920, str. 3.

Spletni viri:

http://www.violetatomic.si/predstave.php?predstave1_id=74 (zadnji dostop: 29. 5. 2015)

<http://www.violetatomic.si/pdf/nablocka2.pdf> (zadnji dostop: 29. 5. 2015)

<http://www.violetatomic.si/pdf/nablocka1.pdf> (zadnji dostop: 29. 5. 2015)

<http://www.glej.si/dogodki/predstave/122/15/lifeanti> (zadnji dostop: 29. 5. 2015)

<http://www.drama.si/repertoar/delo?id=43> (zadnji dostop: 29. 5. 2015)

<https://www.youtube.com/watch?v=MGZzz1s1Djo> (zadnji dostop: 29. 5. 2015)

http://www.significantcemeteries.org/2000_01_01_archive.html
(zadnji dostop: 29. 5. 2015)

Zvočni in vidni viri:

Zvočni arhiv in Arhiv avdio-video posnetkov, Slovenski gledališki inštitut, Jara gospoda, VHS

Zvočni arhiv in Arhiv avdio-video posnetkov, Slovenski gledališki inštitut, Liferanti, DVD

Zvočni arhiv in Arhiv avdio-video posnetkov, Slovenski gledališki inštitut, M 13 k, Marija Nablocka – 4 monologi, CD

Zvočni arhiv in Arhiv avdio-video posnetkov, Slovenski gledališki inštitut, M 23 k, Marija Nablocka razgovor, CD

Тьяша Рант

Словенская актриса российского происхождения – Мария НаблOCKая

Резюме: В начале 20 века словенцы впервые слышали имя, к тому моменту уже широко известное в российских театральных круга. Имя это - Мария НаблOCKая. Актриса впервые ступила на словенскую землю в 1922 году. Сюда её привела... любовь! В Люблянy НаблOCKая приехала вслед за своим мужем, знаменитым российским артистом, Борисом ПутятOй. Почти сразу по приезду НаблOCKая попала в труппу театра Люблянской Дpамы. Своей замечательной игрой актриса значительно обогатила словенское театральное искусство, в словенскую традицию она внесла тонкий психологизм, свойственный русскому театру. Характер ролей, которые исполняла актриса соответствовал духу того времени: она создавала

блестящие трагические и трагикомические образы. А её комический талант наиболее полно раскрылся в постановках по пьесам европейских драматургов эпохи Возрождения.

Цель доклада состоит в том, чтобы познакомить читателя с этой удивительной женщиной, рассказать о её ярком, хоть и непростом жизненном пути, а также выдвинуть на первый план богатое наследие словенского театра.

Ключевые слова: Мария Наблоцкая, Борис Путята, российские эмигранты, российские актеры

GITA ZADNIKAR¹

Ruski znanstveniki na ljubljanski univerzi, ruski umetniki v našem gledališču: kulturno in znanstveno življenje v emigraciji

Izvleček: Ruska kulturna moč v izgnanstvu po oktobrski revoluciji je bila veličastna, v kulturnih prestolnicah ruske emigrantske skupnosti so živeli in delovali izjemni ruski ustvarjalci. Kultura je bila za ruske emigrante v tujini temeljni vidik njihove nacionalne identitete. Tudi ruski emigranti, ki so zatočišče našli na Slovenskem, so občutno zaznamovali slovensko kulturno in znanstveno življenje, kljub težavnim razmeram, v kakršnih so se znašli po prihodu v novo domovino. Pomembno so vplivali tako na sveže ljubljansko univerzitetno življenje kot na razvoj različnih umetniških disciplin pri nas.

Ključne besede: ruski emigranti, umetnost, kultura, znanost, Jutro, Slovenec, Slovenski narod

UDK: 930.85(470:497.4)

Russian Scholars at the University of Ljubljana, Russian Artists in Ljubljana's Theatre: Cultural and Academic Life in Emigration

Abstract: The Russians exiled after the October Revolution yielded exceptional cultural influence, and the cultural capitals of the Russian émigré society hosted outstanding Russian thinkers and artists. For the Russian emigrants abroad, culture was the cornerstone of

¹ Dr. Gita Zadnikar, znanstvena sodelavka, je raziskovalka na Inštitutu za civilizacijo in kulturo ter raziskovalna sodelavka *Alma Mater Europaea – Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakultete za podiplomski humanistični študij, Ljubljana. E-naslov: gita.zadnikar@guest.arnes.si.

national identity. Slovenian cultural and academic life was accordingly stamped by the Russian emigrants who had found refuge in Slovenia, despite the difficult circumstances which awaited them on arrival in their new homeland. They had a major impact on Ljubljana's fledgling university life and on the local development of several artistic disciplines.

Keywords: Russian emigrants, art, culture, scholarship, *Jutro*, *Slovenec*, *Slovenski narod*

Letos bom že dvanajstič obhajal praznike daleč od domovine, Nižjega Novgoroda, ki leži na strmem bregu Volge v višini ljubljanskega gradu. Če bi imel čas in če bi našel založnika, bi spisal kar knjigo spominov. To bi bilo vsekakor lažje nego stisniti vse dogodke v "božični člančič", ki ga želi uredništvo od mene.

Nikolaj Preobraženski, *Dvanajsti Božič*, *Jutro* (6. januar 1926)

Kultura je bila za ruske emigrante, ki so Rusijo zapustili po oktobrski revoluciji, v tujini temeljni vidik njihove nacionalne identitete. Vključevala je tako literarno, umetniško, kot znanstveno in akademsko udejstvovanje. Ruske emigrantske skupnosti so bile močno "povezane kolonije naseljencev, ki jih je združevala kulturna dediščina",² "ohranitev starih ruskih izročil in načina življenja" je bila dolžnost za njih, kot "čuvarje pravega ruskega načina življenja, ki ga je spodkopal sovjetski režim"³. "Emigracijski geto je bil pre-

² Figes, 520.

³ Prav tam, 521.

pojen z umetnostjo in v njem je vladala večja svoboda misli, kot smo jo zaznali v marsikateri deželi okrog nas”.⁴ Izgnanci so se v svetu, ki sta ga zaznamovala kaos in uničenje, “zbirali okoli simbolov ruske kulture, ki so postali žarišča njihove narodne pripadnosti”.⁵ Edino, kar jim je ostalo iz stare Rusije, je bila njena kultura. “Ne glede na številna politična nesoglasja med emigranti je ohranjanje ruske kulturne dediščine zavezovalo vse brez izjeme.”⁶

Močno so se oklepali ruskega jezika, “kot da gre za samo bistvo njihove osebnosti”,⁷ prav ruski jezik, govorjen in pisan, je bil namreč tisti, ki je povezoval Ruse, ne glede na njihovo geografsko poreklo. Zaradi pomena, ki ga je imel jezik, je bilo rusko kulturno življenje in ustvarjanje izrazito, čeprav ne izključno, verbalno. Drugi umetniški in intelektualni izrazi kulture, za katere nacionalna lingvistična oblika ni bila ključnega pomena, so se lažje in hitreje integrirali v mednarodno okolje. Ruska družba v emigraciji je bila relativno visoko izobražena in predvsem verbalna v svojem kulturnem izrazu. Ne naključno je bil za simbol dneva ruske kulture izbran prav pesnik Aleksander Puškin. “Puškin je bil nekakšen zavetnik Rusije na tujem. Njegov rojstni dan so praznovali kot državni praznik, saj se izgnanci niso mogli sporazumeti za obletnico nobenega drugega zgodovinskega dogodka.”⁸ Kljub temu pa so bile tudi t. i. neverbalne umetnosti – kiparstvo, slikarstvo, balet, glasba, znanost – nezanemarljivega pomena.

Vsi Rusi, ki so iz države pobegnili pred zmagovito Rdečo armado, ki niso želeli živeti v boljševističnem režimu ali pa so jih iz

⁴ Vladimir Vladimirovič Nabokov v intervjuju leta 1966. Prav tam, 522.

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam. V emigraciji se je močno okrepilo tudi rusko pravoslavje, ruski emigranti pa so verske dolžnosti “opravljali z večjo gorečnostjo kot kdajkoli pred letom 1917”. Prav tam, 521.

⁷ Prav tam.

⁸ Prav tam, 523.

domovine izgnale sovjetske oblasti, so bili najprej begunci. Pomoč so jim nudile različne humanitarne organizacije, ki so bile ustanovljene med prvo svetovno vojno in po njej, da bi pomagale reševati begunski problem. Vendar se v nasprotju s pričakovanji mednarodnih begunskih organizacij večina Rusov ni vrnila v domovino ali pokazala želje po integraciji v družbo, ki jim je nudila zatočišče. Države gostiteljice jim sicer asimilacije niso pretirano olajševale, vendar je na to še bolj vplivalo dejstvo, da so Rusi svoje izgnanstvo doživljali kot nekaj začasnega in vztrajno ohranjali upanje, da bo njihovo bivanje zunaj meja domovine le kratkotrajno, njihova vrnitev pa kmalu uresničljiva posledica neizbežnega propada sovjetskega režima. Večina ruskih beguncev se je namreč videla v vlogi političnih emigrantov v 19. in na začetku 20. stoletja, ki so v tujino odšli, da bi se lahko učinkoviteje borili proti carističnemu režimu. Izgnanstvo in emigracijo so zato v celoti dojemali kot začasno stanje in pripravo na vrnitev.⁹

Tako so si v začetnem obdobju tudi uredili svoje življenje na tujem, vselej pripravljeni na vrnitev in reintegracijo v politično, družbeno in kulturno življenje domovine v trenutku, ko bi se njihova domovina osvobodila boljševističnega režima. O tem, da bi se zlili z družbo, ki jim je ponudila zatočišče, niso pretirano razmišljali niti v primerih, ko bi bila asimilacija razmeroma enostavna – v primeru Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, na primer, v nasprotju z negostoljubnima Francijo in Nemčijo. Prav zato so tudi želeli, da njihovi otroci, rojeni v domovini ali tujini, ostanejo Rusi, in so se najbolj bali predvsem njihove “denacionalizacije”. Dolgoročno se-

⁹ “Prvo generacijo ruskih emigrantov po letu 1917 sta združevali upanje in prepričanje, da Sovjetska zveza ne bo obstala in da se bodo kmalu vrnili v Rusijo. Svoj položaj so primerjali s položajem političnih izgnancev v 19. stoletju, ki so odšli v tujino, se iz relativno svobodne Evrope borili proti carskemu režimu in se nato vrnili v domovino.” Prav tam, 520.

veda takšnega stanja ni bilo mogoče ohranjati, zato je do določene mere in pod določenimi pogoji do integracije le prihajalo. Vendar pa je večina begunskih otrok odrasla "dvokulturno", torej pod vplivom dveh kultur in z dvojno nacionalno identiteto – rusko identiteto in identiteto države njihovega izgnanstva.

V takšnih razmerah je bilo emigracijo mogoče razumeti kot svojevrstno poslanstvo, ki presega nalogo golega preživetja. Bistvo te misije je bila ohranitev vrednot in tradicij ruske kulture ter nadaljevanje njenih ustvarjalnih naporov v korist in za napredek domovine. Prav v tem je bistvena posebnost ruskih emigrantov 20. in 30. let ne glede na njihov konkretni motiv za odhod iz Rusije. Ruski emigranti so se, kot pravi Raeff, vzpostavili kot *družba* v izgnanstvu in niso predstavljali le razpršene skupine ljudi, ki je v izgnanstvo odšla iz političnih razlogov.¹⁰ Dva dejavnika sta prispevala, dodaja, da so ruski emigranti oblikovali svojo izvirno, čeprav ne tudi v vseh pogledih popolno, *družbo*. Prvi je, da je bila med ruskimi emigranti zastopana velika večina družbenih razredov predrevolucijske Rusije, čeprav – seveda – ne v enakem razmerju. V emigraciji se je znašla ne le nekdanj vladajoča elita, temveč tudi intelektualci, umetniki, predstavniki male buržoazije, obrtniki, delavci in uradniki, pa tudi precejšnje število ruralnega prebivalstva. Ruska emigracija ni bila homogena niti v svoji verski, etnični, izobrazbeni ali ekonomski sestavi. Zastopane so bile vse glavne religije Ruskega carstva, svoje predstavnike v izgnanstvu so imele raznovrstne etnične manjšine, emigranti so imeli zelo raznolika ekonomska ozadja in izobrazbo, od univerzitetnih profesorjev do nepismenih posameznikov. Drugi bistveni dejavnik pa je predstavljalo dejstvo, da jih je v tej heterogenosti povezovala prav zaveza še naprej živeti *rusko življenje*, ki bi imelo svoj cilj in smisel. Odločeni so bili namreč tudi v tujini delovati in ustvarjati kot del Rusije.

¹⁰ Raeff, 1990.

Ruska emigracija je bila vsekakor neposredna posledica poraza Bele garde v letih 1920–21 in končne vzpostavitve meja Ruske sovjetske federativne republike na podlagi sporazuma iz Rige leta 1921. Vendar pa je v polnem pomenu začela obstajati šele kot rezultat več let trajajočega procesa. Vse dokler so ruske meje ostajale dovolj odprte – do sredine 20. let – tudi ruska emigracija ni dobila svoje dokončne podobe. Prav zato je leto 1919 kot okvirno začetno leto, dejansko arbitrarno in služi zgolj za označitev začetka tega procesa. Tudi po letu 1928, ko je bila njena jedrna struktura v večji meri izoblikovana, se je ruska družba v emigraciji še naprej spreminjala. Odločilni udarec za rusko emigracijo v tej obliki je predstavljal izbruh 2. svetovne vojne, močno jo je zaznamovala nemška okupacija Francije. Pod vojaško in nacistično okupacijo namreč ni bilo prostora za ustvarjalno rusko emigracijo, izredno težke so bile tudi materialne razmere. Posameznim predstavnikom ruske emigracije je sicer uspelo preživeti vojne razmere, ruska emigracija kot “družba v izgnanstvu s svojim lastnim vitalnim življenjem”¹¹ pa je v tem obdobju prenehala obstajati.

Rusija v tujini, družba v izgnanstvu

Ruska emigracija je bila v obdobju po oktobrski revoluciji razpršena po celotni Evropi. Njihova središča so se oblikovala povsod, kjerkoli je pomembnejše število znanstveno in umetniško produktivnih posameznikov našlo ustrezne okoliščine za svoje delovanje. Ruski emigranti so ohranjali tesne stike tudi ne glede na državne meje in razdalje, ki so jih razdvajale, ter s tem krepili svojo skupno kulturno identiteto in enotnost. Nekatera mesta so bila seveda pri tem bolj pomembna od drugih, ne le zaradi števila ruskih emigrantov, kar pa je imelo pomembno vlogo. Berlin, Pariz, Praga, v manjši meri in

¹¹ Raeff, 6.

krajše obdobje tudi Beograd, Riga in Sofija, so bila živahna evropska središča ruske dejavnosti. Skoraj povsod so ruski emigranti z veseljem prebirali, poslušali in gledali, kar so v izgnanstvu ustvarjali njihovi rojaki.

Ker je ruska diaspora, o kateri je govora, nastala kot posledica političnih sprememb v domovini, ki so sledile dolgotrajni vojni, revoluciji in državljanski vojni, bi sklepali, da bosta politična dejavnost in zanimanje za politiko osrednjega pomena za rusko skupnost v emigraciji. Vendar je to držalo le v zelo širokem pomenu. Skupna "politična" poteza prav vseh emigrantov je vsekakor bilo popolno zavračanje boljševističnega režima, vendar je tudi to stališče sčasoma zbledelo, saj se je del emigrantov dokončno sprijaznil z obstojem Sovjetske zveze in Stalinovim režimom. Velika večina emigrantov je bila v težkih okoliščinah preveč zaposlena z bojem za preživetje in si resnega političnega delovanja v emigraciji ni niti mogla privoščiti. Tudi politično dogajanje v državi gostiteljici je predstavnike ruskih emigrantov le v redkih primerih spodbudilo k odločnejšim reakcijam ali političnemu delovanju. Še manj zanimanja kot za lastno politično delovanje v emigraciji in politično dogajanje v domovini so namreč kazali za politično življenje držav, ki so jih sprejele pod svoje okrilje – razen v primerih, ko je slednje neposredno vplivalo na njihov pravni ali ekonomski položaj.

Ruski emigranti na Slovenskem: beg, življenje in ustvarjanje v eksilu

Predstavniki ruske emigracije so s svojim prihodom ter delovanjem in ustvarjanjem v novi domovini po letu 1920 izdatno zaznamovali tudi kulturno in znanstveno življenje na Slovenskem. Časnik *Jutro* je v znamenju "bratske ljubezni",¹² kot so zapisali, v letu 1926 objavil

¹² J, V znamenju bratske ljubavi, 6. 1. 1926, 8.

več obsežnih, preglednih prispevkov, ki povzemajo in opisujejo delovanje ruske emigracije na Slovenskem v obdobju po letih, ko so v Kraljevino SHS prišle prve večje skupine ruskih emigrantov. Eminentno kulturno delo ruske emigracije med nami, kot so v enem od naslovov odločno poudarili, je bilo predstavljeno v dveh glavnih razdelkih, prvem o delovanju ruskih znanstvenikov (in študentov) na ljubljanski univerzi ter drugem, o delovanju ruskih umetnikov v slovenskem gledališču. Tudi sicer sta v tem obdobju to pomembnejši temi, o katerih slovenski časniki pišejo, ko govorijo o ruski emigraciji pri nas.

V letu 1926 je *Jutro* objavilo skupaj 178 prispevkov, v katerih je bila glavna tema ruska emigracija na Slovenskem, v *Slovincu* je bilo objavljenih 111 takšnih člankov, *Slovenski narod* pa jih je objavil malo najmanj – 85. Med članki, ki jih je na temo ruske emigracije objavilo *Jutro*, je skoraj 50 odstotkov vseh s področja kulture – prednjačijo članki o udejstvovanju ruskih umetnikov in njihovem vplivu na slovensko kulturno življenje – izpostavljena sta gledališče in balet, v letu 1926 pa tudi osebno predvsem igralka Marija Nablocka in nekdanji prvi bariton moskovske opere Pavel Holodkov. *Jutro* je pogosto pisalo tudi o uspehih, predavanjih in drugem delovanju ruskih akademikov in študentov. Na to temo je bilo spisanih dobrih deset odstotkov vseh člankov, posvečenih ruski emigraciji, najpogosteje v njih nastopata dr. Nikolaj Mihajlovič Bubnov in dr. Nikolaj Fjodorovič Preobraženski. Tudi večina, več kot polovica vseh člankov, ki jih je o ruski emigraciji pri nas v letu 1926 objavil časnik *Slovenec*, je s področja njihovega kulturnega delovanja. *Slovenec* je v tem letu redno objavljajl izčrpne zapise Frana Grivca o Rusiji, pogoste so bile napovedi in poročila s predavanj o ruskem kulturnem življenju, o novih gledaliških gibanjih v Rusiji, tudi zapisu o Tolstoju, o ruski revoluciji ter na primer o razvoju ruskega slikarstva. V vseh treh časnikih, tudi v *Slovincu*, je bil redno oglaševan tako tradicionalni

Tatjanin večer Zveze ruskih akademikov, koncert in elitna ruska zabava v Narodnem domu v Ljubljani, kot Dan ruske kulture, ki ga je ruska emigracija vsako leto na Puškinov rojstni dan prirejala tudi na Slovenskem. Mariborska Ljudska univerza je v letu 1926 organizirala tečaje ruskega jezika, ki ga je vodila nekdanja gimnazijska učiteljica Aleksandra Andrejevna Zaharova, in *Slovenec*, pa tudi *Slovenski narod* in *Jutro*, so jih vztrajno oglaševali. Tečaje ruskega jezika pod vodstvom univerzitetnega lektorja dr. Nikolaja Preobraženskega je v Ljubljani prirejala tudi Ruska Matica. "Zanimanje za ruski jezik pri nas raste", februarja zapišejo v *Slovincu*, "ko pa želiš kupiti rusko knjigo, je situacija drugačna".¹³ "Moraš imeti izredno srečo, da v domačih knjigarnah iztakneš kako rusko stvarco, na to temo"¹⁴, dodaja časnik. Tudi v *Slovenskem narodu* je dobra polovica vseh člankov o ruski emigraciji konkretno s področja njihovega kulturnega udejstvovanja ali pa bolj splošno poroča o ruski kulturi pri nas.

Januarja leta 1926 je tako *Jutro* podalo izčrpen pregled delovanja ljubljanskega oddelka Društva ruskih učenjakov v kraljevini SHS, ki ga je za časnik spisal ugledni predstavnik ruske emigracije pri nas, dr. Nikolaj M. Bubnov.¹⁵ Večje število ruskih akademikov, ki so kot emigranti prispeli v Jugoslavijo, se je že leta 1921 organiziralo v zveze. Take zveze, navaja Bubnov, so bile v letu 1926 tri: Društvo ruskih učenjakov v kraljevini SHS (v letu 1924 je imelo 82 članov, od tega 11 v Ljubljani); Akademsko društvo v Beogradu, ki je imelo 30 članov in Akademsko društvo v Zagrebu, ki je imelo 17 članov. Tudi ljubljanski oddelek "Društva ruskih učenjakov (ali aka-

¹³ S, *Mariborske knjigarne in ruske knjige*, 25. 2. 1926, 5.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Nikolaj Mihajlovič Bubnov (1858–1943), eden vodilnih predstavnikov ruske emigracije na Slovenskem, upokojeni redni profesor ljubljanske univerze, pred tem pa dolgoletni in tudi zaslužni profesor kijevske univerze. Več: Brglez, Seljak, 2008, 127–129.

demikov) v kraljevini SHS” je bil ustanovljen že leta 1921. Društvo je prirejalo številna predavanja, njegova glavna naloga pa je bila, pojasnjuje Bubnov v *Jutru*, da je razjasnjevalo nesporazume glede izobrazbe ruskih študentov in akademske kariere ruskih profesorjev. Raznovrstnost in mnogoštevilnost srednjih in višjih šol v Rusiji je namreč zahtevala posredovanje društva ali njegovih članov za razjasnitev položaja študentov in profesorjev na univerzi. Po naročilu filozofske fakultete je tako prav Bubnov leta 1922 sestavil seznam ruskih srednjih in višjih šol, ki je služil kot podlaga pri ocenjevanju stopnje izobrazbe ruskih študentov, ki pogosto niso imeli vseh potrebnih dokumentov. Poleg tega je imelo društvo pomembno vlogo tudi pri izdajanju potrdil o srednji ali višji izobrazbi Rusov, ki so bili zaposleni v državnih uradih. Ta potrdila so se izdajala na temelju pregleda ruskih dokumentov. Društvo ruskih akademikov je posredovalo tudi med študenti in Državno komisijo v Beogradu pri oceni uspeha ruskih študentov, ki so dobivali štipendije. Večina ruskih študentov je namreč dobivala štipendije Državne komisije, toda od leta 1922 dalje je namenjala Državna komisija novim študentom štipendije samo v Beogradu, Subotici in Zagrebu. To je občutno zmanjšalo število ruskih študentov, ki so prihajali v Ljubljano, veliko študentov pa se je tudi izselilo iz države. V maju 1923, zapiše Bubnov, je bilo ruskih študentov v Ljubljani 147, od tega je 113 študentov dobivalo štipendije, poleti 1925 pa je štipendije dobivalo le še 71 študentov.

Podobno kot ruski akademiki so se v svoje društvo že leta 1921 povezali tudi ruski študenti, ki so v Ljubljani želeli nadaljevati z revolucijo prekinjeno izobraževanje, piše *Jutro*. Društvo je članom nudilo tako moralno kot finančno podporo. Na občnem zboru ruskih študentov, ki je novembra 1921 potekalo na ljubljanski univerzi, so bila sprejeta pravila, društvo pa je dobilo tudi ime *Zveza ruskih študentov ljubljanske univerze*. Razmere, v katerih so ruski študenti v

Ljubljani bivali in delovali, so bile izjemno slabe. Njihova takratna situacija je tudi v časniku opisana z nazornim primerom: štirideset študentov, ki so iz Beograda prišli v Ljubljano, je z veliko težavo uspelo dobiti neogrevano sobo v barakah pri ljubljanski železniški postaji, kjer so spali na tleh. "Podnevi so hodili na predavanja, ponoči pa študirali ob svečah v mrzli sobi."¹⁶ Zveza, piše *Jutro*, je imela na začetku 110 članov. Večina je bila vpisana na tehnično fakulteto, nekaj študentov je obiskovalo tudi filozofsko, medicinsko in pravno fakulteto. Ruske študente je podpiral lokalni *Odbor za podpiranje ruskih študentov*, ki ga je vodila Terezija Jenkova. Prav zaradi prizadevanj odbora so ruski študentje dobili štiri sobe na Ljubljanskem gradu, kjer se jih je nastanilo 85. Podporno društvo je nekaterim študentom nudilo tudi brezplačna kosila in večerje. Na tradicionalni praznik sv. Tatjane, na dan ustanovitve moskovske univerze, 25. januarja 1922, je priredila Zveza ruskih študentov svoj prvi Tatjanin večer. S pomočjo prihodkov od tega dogodka je bila ustanovljena ruska knjižnica in vzpostavljena "blagajna vzajemne podpore", ki je kasneje nudila veliko podporo članom Zveze pri študiju. Največ članov – 170 – je imela Zveza leta 1923. Večina članov, ki je Zvezo zapustila, se je izselila v Francijo, nekateri na Češkoslovaško, v Belgijo in Severno Ameriko, celo v Avstralijo. Leta 1923 je Zveza odprla svojo dijaško menzo s pomočjo finančnih sredstev zastopnika Ameriške podpore evropskim študentom. Leta 1925 je na ljubljanski univerzi študij zaključil prvi ruski študent elektrotehničnega oddelka tehnične fakultete (Četverikov). Cilj obstoja Zveze je torej dosežen, njeni člani so s svojim univerzitetnim študijem pri koncu, je v letu 1926 v *Jutru* zapisal tajnik Zveze, ki je imela v tem letu še 70 članov.

¹⁶ J, *Kratek pregled "Življenja ruskih študentov na ljubljanski univerzi" od leta 1921*, 6. 1. 1926, 10.

Ruska umetnost v eksilu v Ljubljani

Ob akademikih in študentih je “grozoviti prevrat v ruski državi kakor katastrofalen morski val razbil in po Evropi raznesel tudi ansamble ruskih gledaliških umetnikov”, zapis poetično uvede bralca v obsežen pregled delovanja ruskih umetnikov v emigraciji na Slovenskem. V Ljubljano je tako, poudarja *Jutro*, ruska revolucija vrgla kar nekaj ruskih umetnikov. Beograd nam je prezgodaj vzel izvrstno baletno umetnico in režiserko petrograjskega baleta Jeleno Poljakovo¹⁷, leta 1926 potoži *Jutro*, medtem ko se z genialno balerino Aliso Nikitino¹⁸, ki je pri dvanajstih letih že nastopala v Ljubljani, zdaj ponaša Berlin, jo občudujeta London in Pariz. Nikitina, ki so jo v Ljubljani komaj opazili in jo kar tako pustili oditi, je danes v največjih kulturnih centrih senzacija, dodaja *Jutro*. Ruski baletni umetnici sta v letu 1920 s svojim prihodom močno okrepili slovenski balet, piše *Slovenski narod*.¹⁹ Osamljen žarek peterburškega baletnega sonca je slučajno padel na

¹⁷ Jelena Dmitrijevna Poljakova (1884–1972), balerina, koreografinja, pedagoginja. Začetek svoje kariere je preživela v domovini Rusiji, na gostovanjih po Evropi, kasneje je ustvarjala v izgnanstvu, tudi v Ljubljani, ustalila pa se je v Beogradu, kjer je med drugim vodila baletno šolo Narodnega gledališča in velja za eno ključnih oseb za razvoj srbskega baleta.

¹⁸ Alisa (Alice) Nikitina (1900–1978), baletna umetnica in pedagoginja, je bila že pred zaključkom šolanja na Carski baletni šoli prisiljena zapustiti Rusijo. Izgnanstvo jo je najprej vodilo v Ljubljano, kasneje je odšla v Berlin, leta 1923 pa se je pridružila pariški baletni skupini Sergeja Djagileva Ruski balet. Glej: Nikitina, 1959. *Jutro* leta 1921 v enem od zapisov opiše njen nastop na ruskem umetniškem večeru v ljubljanskem opernem gledališču: “Gospodična Nikitina je v svojih liričnih točkah eterična in lahna, da se v nji zlivata pesem in ples v sanjavo enoto”. *Jutro, Ruski umetniški večer*, 17. 4. 1921, str. 2.

¹⁹ “Za bodočo sezono se nam obeta velik napredek pri našem baletu. Poleg dosedanjih štirih prvih plesalk sta angažirani izborni ruski umetnici ga. Poljakova in gđc. Nikitina.” *SN, Balet Narodnega gledališča v Ljubljani*, 28. 8. 1920, 3.

Ljubljano, dodaja časnik v poglobljenem članku o baletu, ko zapiše, da Poljakova že dvanajst let pleše in vzgaja nove plesalke.²⁰ Poljakova je sodelovala "pri nezaslišanih triumfih ruskega carskega baleta po Evropi", preden je "na srečo in čast našega baleta" na begu pred boljševističnim terorjem obtičala med nami. Z njo je prišla tudi njena "vrla, nadarjena tovarišica" Alisa.²¹

Plesno umetnost smo začeli gojiti Slovenci šele po vojni in to v okviru Narodnega gledališča, slovenske baletne razmere v posebnem članku analizira *Jutro*. "Prvo stopnjo je tvoril balet kot nekakšen dopolnilni rekvizit za opero in je bil povsem dekorativnega značaja."²² V sezoni 1920/1921 sta v Ljubljano, kot rečeno, prišli balerini Jelena Poljakova in Alisa Nikitina. Poljakova je bila ena najboljših plesalk Carskega teatra v Petrogradu, ki pa je v Ljubljani ostala le kratek čas. Toda tudi to je zadostovalo, da se je naš balet usmeril v pravo smer, v kateri se je razvijal od okostenelih francoskih form osvobojeni ruski balet, zapišejo v *Jutru*. Pod večšim vodstvom Nikitine bi se – po prepričanju *Jutra* – slovenski balet razvil do stopnje, ki jo zavzemajo baletni zbori v Zagrebu in Beogradu. Nikitina, nepozaben je bil njen Labodji spev, je šla namreč v svoji umetnosti korak dlje od Poljakove, ki je bila zastopnica ruskega klasičnega baleta in svojim stvaritvam ni mogla dati povsem svobodnega razmaha.²³

²⁰ *SN, Balet*, 19. 6. 1921, 1–2.

²¹ Prav tam. Kljub svoji izobrazbi in nadarjenosti sta se obe umetnici v Ljubljani le stežka preživljali, saj nista dobili veliko priložnosti za nastopanje. Slednje potrjuje tudi *Slovenski narod*. "Zelo obžalujemo, da se jima je dalo v minuli sezoni tako malo prilik očarati nas s svojo umetnostjo. Ker brez njiu bi tičali in tičimo v diletantstvu ...". Prav tam. "Poljakova in Nikitina, dve zvezdi v mraku ...". *SN, Balet*, 21. 6. 1921, 1.

²² *J, Slovenski balet*, 31. 1. 1926, 11.

²³ Prav tam.

Kot prvo plesalko in učiteljico našega skromnega baleta, tako *Jutro*, imamo v Ljubljani Tuljakovo, v letu 1926 mlado plesno umetnico resnih umetniških ambicij, vzorne vestnosti in velike pedagoške sposobnosti. Če omenimo še režiserja Osipoviča v drami, nadalje simpatičnega Golovina ter nekaj članic opernega zbora in orkestra, vidimo, da imajo naši Rusi tudi za slovensko gledališče zasluge, ki jih naša kulturna zgodovina beleži kot izdaten doprinos. Naši ruski umetniki, večkrat zapiše časnik, so izjemno blagodejno vplivali na slovenski repertoar, ki se je obogatil z novimi dramskimi in opernimi umetninami.

Ko je leta 1920 prišla v Ljubljano ruska gledališka skupina Muratova in priredila nekaj izvrstnih predstav, je bil med prvaki ansambla takoj opažen Boris Putjata. Ljubljansko gledališče ga je angažiralo in Putjata se je v kratkem času zelo dobro naučil slovenskega jezika. Kako izvrstno je slovenski jezik tudi pisal, dokazujejo njegovi feljtoni iz gledališke stroke v *Gledališkem listu* in *Jutru*.²⁴ Putjata se je v ljubljanski drami uveljavil kot prvovrsten igralec, kakršnega po Borštniku nismo imeli več, so zapisali v *Jutru*. "Bil je velik umetnik zlasti v ruski drami in francoski komediji. Kot režiser je vzgajal mlajše igralce in v dobrih štirih letih odigral več kot dvajset velikih vlog. Ob tem je tudi dramatiziral *Idiota* in *Ano Karenino*."²⁵ Na slovenske odre je leta 1922 prišla igralka Marija Nablocka, "odlična ruska umetnica, ki je v *Idiotu* žela svoj prvi triumf in kasneje kot Ana Karenina stopila na prvo mesto med igralkami, ki jih pozna naš oder", s slavospevom ruskim umetnikom v emigraciji pri nas nadaljuje časnik. "Gospa Nablocka – Putjatova je vedno zanimiva, močna, moderna igralka, ki prinaša vse vloge do psiholoških in realnih najbolj finih podrobnosti izdelane in prede-

²⁴ Glej na primer: *J, Boris Putjata: Ali je res gledališče umetnost?*, 6. 1. 1926, 10.

²⁵ *J, Ruski umetniki v Ljubljani*, 6. 1. 1926, 10.

lane.”²⁶ Ponosni smo lahko, da jo imamo, pišejo v *Jutru*, in le obžalujemo, da ji repertoar ne ponuja več prilik, da se uveljavlja.

Tudi opera ni bila prikrajšana za odlične ruske pevce in pevke. Nepozabna je Ada Poljakova, ki je v Ljubljani “gostovala in zlasti kot “Madame Butterfly” podala kreacijo idealne lepote”²⁷. Kot operni bariton odličnih pevskih in igralskih kvalitet je vstopil v operni solistični ansambel Aleksander Balaban, ki se je izkazal kot močan steber naše mlade opere. V letu 1925 je Balaban deloval pri beograjski operi, nadomestil pa ga je izvrstni ruski bariton Popov, “velesimpatični umetnik sugestivne sile v petju in igri, pevec, kakršnih pozna zgodovina slovenske opere le prav malo”, navdušujoče dodaja *Jutro*. In spet – ga je vzel Beograd. Potem ko se je vrnil Balaban, smo bili na Slovenskem deležni posebne sreče, nadalje piše *Jutro*, da smo dobili še “baritona Holodkova in junaškega tenorja Orlova”²⁸. Nekdanji prvi bariton moskovske opere Pavel Holodkov²⁹ je slovensko občinstvo navduševal s “sijajno šolo, blestečimi višinami, izrazito karakterizacijo v spevu in igri ter s kreacijami, ki so vredne najboljšega odra”³⁰, tenorist Orlov pa je imel kot pevec začetnik veliko prihodnost.

* * *

Ruska emigracija in njena kulturna in znanstvena dejavnost v eksilu, ki je močno zaznamovala Evropo, je neizbrisno sled s specifičnimi lokalnimi potezami pustila tudi na Slovenskem. Večina

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Prav tam.

²⁹ “G. Holodkov je ljubimec ljubljanske publike in je že z ogromnim uspehom nastopil v Zagrebu in Beogradu.” *J, Koncert “Ruska pesem” na Ljudski univerzi*, 2. 2. 1926, 9.

³⁰ *J, Ruski umetniki v Ljubljani*.

Rusov, ki so v Kraljevino SHS prišli po letu 1921, je živela v neurejenih in težavnih materialnih razmerah. Časopisje je redno poročalo o njihovem težkem socialnem položaju, humanitarnih akcijah v njihovo korist, njihove usode so pogosto beležile črne kronike. V takšnih razmerah znanstveno in umetniško delovanje in ustvarjanje nedvomno ni bilo enostavno. Kljub temu so bili v svojem delu uspešni in dejstvo je, da so pustili pomembno sled v slovenskem prostoru. Naši ruski umetniki in naši ruski znanstveniki, kot jih pogosto poimenujejo v časniških zapisih, so bili, kljub občasnim neizbežnim kritikam, ki so jih bili vsaj na začetku svojega bivanja kot tujci pri nas vsekakor deležni, na Slovenskem razmeroma dobro sprejeti. Kulturna in znanstvena dejavnost ruskih emigrantov je bila pestra ter je pomembno osvežila in zaznamovala tako mlado ljubljansko univerzitetno življenje kot razvoj posameznih umetniških disciplin pri nas. "Njih narodna nesreča" je bila nam resnično "na srečo", so zato brez oklevanja zapisali v *Jutru*.³¹ Obdobje dvajsetih let 20. stoletja je bilo obdobje, v katerem sta bila tudi na Slovenskem moč in vpliv ruske emigracije najbolj občutna. Takoj po oktobrski revoluciji in prihodu v novo domovino je med emigranti še prevladovalo upanje, da se bodo kmalu vrnili in so v tujini le začasno. To prepričanje je njihovemu delovanju in ustvarjanju na tujem nedvomno dajalo poseben zagon, celo značilnosti posebne "misije" zagotovitve kulturnega preživetja Rusije, ki je izginjala.

Bibliografija

BORISOV, P. (1952): Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani. Kolonija ruskih emigrantov v "barakah" pri Kolodvoru. Arhiv Republike Slovenije III, 1315-5, 27. 11. 1952.

³¹ Prav tam, 10.

BRGLEZ, A., SELJAK, M. (2008): *Rusija na Slovenskem. Ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani v letih 1920-1945*, Ljubljana, Inštitut za civilizacijo in kulturo.

ČURKINA, I. (1995): *Rusko-slovenski kulturni stiki: od konca 18. stoletja do leta 1914*, Ljubljana, Slovenska matica.

FIGES, O. (2008): *Natašin ples. Kulturna zgodovina Rusije*, Ljubljana, Studia Humanitatis, Modrijan.

NIKITINA, A. (1959): *By Herself*, London, A. Wingate.

RAEFF, M. (1990): *Russia Abroad. A Cultural History of the Russian Emigration 1919-1939*. New York, Oxford. Oxford University Press.

Jutro (J) (1920-1928), Ljubljana, konzorcij Jutra.

Slovenec (S) (1920-1928), Ljubljana, Ljudska tiskarna.

Slovenski narod (SN) (1920-1928), Ljubljana, Narodna tiskarna.

Гита Задникар

**Российские ученые в Люблянском университете,
российские художники в словенском театре:
культурная и научная жизнь в эмиграции**

Резюме: Культура послереволюционной русской эмиграции - это уникальное историческое явление. Именно культура стала для эмигрантов той самой тонкой невидимой ниточкой, которая связывала их с домом. Тем не менее в Словении русские эмигранты вписали множество блестящих страниц в истории мировой литературы, науки и искусства. Несмотря на тяжелые условия повседневной жизни в эмиграции, русские не только смогли сохранить свои традиции, но также обогатить культур-

ную и научную жизнь Словении. Этому вопросу и посвящена данная статья.

Ключевые слова: русские эмигранты, искусство, культура, наука, Утро, Словенец, Словенский народ

ŽELJKO OSET¹

Akadska kariera Nikolaja Fjodoroviča Preobraženskega (1893–1970)

Izveček: V prispevku so predstavljena prizadevanja Nikolaja Fjodoroviča Preobraženskega, mladega ruskega znanstvenika, za akademsko kariero na ljubljanski univerzi. Preobraženski se po prvi svetovni vojni ni odločil za vrnitev v Rusijo, kjer je prišlo do boljše-vistične revolucije. Zaradi naklonjenosti slovenskih znanstvenikov (predvsem Rajka Nahtigala), ki jih je spoznal v Gradcu, je sklenil, da bo mladostni sen o akademski karieri poskusil uresničiti na novoustanovljeni Univerzi v Ljubljani. Kljub prizadevnosti svoje namere ni docela uresničil. Neuspešni poskusi habilitacije na ljubljanski univerzi, kjer je bil zaposlen kot lektor ruskega jezika, so ga močno potrli. Uspelo mu je šele leta 1958, potem ko se je že habilitiral na Filozofski fakulteti v Zadru in se odločil za odhod iz Slovenije, ki je postala njegova druga domovina.

Ključne besede: akademsko kariero, Univerza v Ljubljani, Nikolaj Fjodorovič Preobraženski, Rajko Nahtigal, Anton Slodnjak

UDK: 378:929Preobraženski N.F.

The Academic Career of Nikolai Fedorovich Preobrazhensky (1893–1970)

Abstract: The article presents the efforts of Nikolai Fedorovich Preobrazhensky, a young and little known Russian scholar, for an academic career at the University of Ljubljana. After the First World War Preobrazhensky decided not to return to Russia, where the Bolshevik

¹ Dr. Željko Oset, asistent z doktoratom, je zaposlen na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici. E-naslov: Zeljko.Oset@ung.si.

revolution had broken out. Encouraged by the goodwill of Slovenian scholars, especially Rajko Nahtigal, whom he had met in Graz, he decided to realise his youthful dream of an academic career at the newly founded University of Ljubljana. But despite his efforts and repeated attempts, his intentions never completely materialised. Unsuccessful attempts at habilitation at the University of Ljubljana, where he taught practical Russian language classes, were an enormous blow to his self-esteem. He succeeded as late as 1958, after he had already been habilitated at the School of Arts in Zadar and decided to leave Slovenia, which became after World War I his second homeland.

Key words: academic career, University of Ljubljana, Nikolai Fedorovich Preobrazhensky, Rajko Nahtigal, Anton Slodnjak

Nikolaj Fjodorovič Preobraženski, lektor ruskega jezika na ljubljanski univerzi, je v slovenskem prostoru sorazmerno znana osebnost, kar je deloma tudi zasluga Alje Brglez in Mateja Seljaka, ki sta ga predstavila v zborniku o ruskih profesorjih na ljubljanski univerzi.²

1 : 7 in 1 : 1 = Ljubljana in Zadar

Ne, to ni stavno razmerje, temveč primerjava razmerja uspešnosti Preobraženskega pri habilitiranju v akademski naziv na Univerzi v Ljubljani in na Filozofski fakulteti v Zadru. Na zadrski fakulteti se mu je uspelo habilitirati v prvem poskusu, postopek izvolitve je potekal rutinsko (razpis, pregled in ocena prijav, razgovor, izvolitev v naziv in podpis pogodbe o zaposlitvi) in v razumnem časovnem okviru. Preobraženski, ki je bil navajen neuspehov iz Ljubljane, je bil nad postop-

² Brglez, Seljak, 2007, 74-79.

kom presenečen.³ Na ljubljanski univerzi je bil zavržen šestkrat, v nekaterih primerih uradno z uradnim sklepom, v drugih pa je bil predlog za izvolitev ali imenovanje samo odložen, postopek pa ustavljen, kar je dejansko pomenilo zavrnitev. Uspelo mu je šele v sedmem poskusu, in še to potem, ko se je že habilitiral na zadrski fakulteti. Na napredovanje z izvolitvijo – napredoval je po uradniški liniji, torej vsaka tri leta, in po sprejemu zakonov, ki so urejali znanstveno sfero – je na ljubljanski univerzi čakal od leta 1921 do 1958, torej neverjetnih 37 let.⁴ Izjemno dolga doba, sploh če upoštevamo naravo akademskega okolja, ki postavlja visoke standarde, ima vgrajeno tekmovalnost in stremljenje po znanstvenem in osebnostnem razvoju.

Ob upoštevanju splošnih standardov moramo njegovo kariero označiti za neuspešno. Po mojem vedenju je to edinstveni primer v slovenskem znanstvenem okolju, da nekdo tako dolgo neuspešno vztraja in vlaga prošnje za habilitiranje oziroma napredovanje. Nesporno najboljša leta svojega življenja je preživel v Ljubljani, ki jo je bil na starost prisiljen zapustiti, kar je bila za tujca, ki mu je prestolnica Slovencev postala druga domovina, tragedija. Spet je moral začeti znova v novem okolju. Ob smrti "mame" – verjetno je imel v mislih gospo Vončino, pri kateri je stanoval s prekinitvami od konca leta 1914 dalje – je v pismu Slodnjaku zapisal, da je bila ona edina konstanta v njegovem življenju. Že pred tem je zapisal pregovor, ki je dobro povzemal njegovo življenjsko usodo: "Odloči kakor koli, a naposled se boš vedno kesal."⁵

³ Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1404, š. 6, m. 305, pismo Nikolaja Preobraženskega Antonu Slodnjaku (3. april 1957).

⁴ Zwitter, 1957, 92–93; Modic, 1969, 49; Jakopin, 1969, 261–263; Arhivsko-muzejska služba v Ljubljani (AMSU), IV, m. 50/752, št. 271/2 ex 1929; Kadrovska služba Filozofske fakultete v Ljubljani (KS FF), Personalna mapa Preobraženski Nikolaj.

⁵ ARS, AS 1404, š. 6, m. 305, pismo Nikolaja Preobraženskega Antonu Slodnjaku (9. marec 1960).

SLIKA 1: Preobraženski, portret. Vir: AMSU, IV, m. 50/752, Uslužbenski list.

Za Preobraženskega velja, da v življenju preprosto ni imel sreče. Zato mu ni uspelo uresničiti mladostnega ideala, da bi postal uspešen znanstvenik, da bi mu uspel socialni vzpon, skratka, da bi postal meščan.⁶ Še več, v Sloveniji je postal celo sinonim za neuspešnega znanstvenika, večnega lektorja, ki mu nikoli ni uspelo splezati višje po akademski lestvici. Neuspehi so ga močno potrli, zato se je umaknil v osamo.⁷ Zdravila za lajšanje duševnih stisk so bila: pogovor z družino dr. Franca Vončine, pri kateri je stanoval od decem-

⁶ ARS, AS 1404, š. 6, m. 305, pismo Nikolaja Preobraženskega Antonu Slodnjaku (30. marec 1953); prim. Grdina, 2014, 59–65.

⁷ ARS, AS 1404, š. 7, m. 326, pismo Janeza Rotarja Antonu Slodnjaku (19. september 1960).

bra 1914 dalje, najprej v Gradcu in nato v Ljubljani, gojenje cvetlic – po mnenju informatorja Uprave državne varnosti (Udba) je imel Preobraženski za časa Kraljevine SHS/Jugoslavije enega najlepših cvetličnih vrtov v Ljubljani – ter seveda močna vera, zaupanje v božjo preudarnost in milost – za vero naj bi bil po lastni izpovedi pripravljen celo umreti. Ravno odnos boljševistične oblasti do ruske pravoslavne cerkve je bil eden od ključnih razlogov, zakaj se po prvi svetovni vojni ni vrnil nazaj v domovino. Enako pomemben razlog je bila smrt staršev.⁸ Ko je bil čas v gibanju, se je odločil, tudi zaradi obljube o pomoči slovenskega kroga v Gradcu (prof. Matija Murko, prof. Rajko Nahtigal, privatni docent Fran Ramovš in seveda družina Vončina), da bo ostal v srednji Evropi.⁹

Ob koncu prve svetovne vojne, novembra 1918, je pobegnil iz Gradca v Zagreb, kjer je želel dokončati študij na filozofski fakulteti. Vključil se je v akademsko stražo, vendar pa v Zagrebu ni počakal do vpisa, ki se je začel v decembru. O vzroku za vrnitev iz Zagreba v Gradec v svojih življenjepisih ali pismih ne piše. Očitno je ocenil, da bo lažje končal študij v Gradcu, torej v znanem mestu, pri profesorjih, ki jih je spoznal in pri katerih je študiral med prvo svetovno vojno.¹⁰ Že decembra 1918 se je vrnil nazaj v Gradec, kjer je postal boter sinu Rajka Nahtigala, ki je (p)ostal njegov podpornik in prijatelj. Tako je Nahtigal kolegu Ramovšu, tajniku vseučiliške komisije, predlagal umestitev Preobraženskega na seznam kandidatov načrtovane Univerze v Ljubljani. Predlagal je, da se mu dodeli finančna podpora za dokončanje študija in priprave na poklic univerzitetnega profesorja.¹¹

⁸ ARS, AS 1931, serija Lm, št. 5, 8161–8162.

⁹ Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU), R 46/II-16: 50.

¹⁰ KS FF, Personalna mapa Preobraženski Nikolaj, Curriculum vitae (16. 11. 1921).

¹¹ Biblioteka SAZU, R 46/II-16: 50.

Prvi koraki

Nikolaj Fjodorovič Preobraženski se je rodil aprila 1893 v Gorkem, v bližini mesta Nižni Novgorod, mestu ob Volgi, v zeleni oazi, v družini učitelja in učiteljice, v obdobju pospešene modernizacije in krepite ruskega meščanstva. Starša, ki sta veliko pričakovala od Nikolaja in njegovega brata, sta otroka poslala študirat v upanju, da jima bo uspel socialni vzpon kot znanstvenikoma v vrste meščanstva. Nikolaj si je za to prizadeval vse življenje. Na moskovski univerzi, kjer je študiral zgodovino ruske literature s posebnim poudarkom na zgodovini, je postal aspirant, s čimer je bil predestiniran za akademsko kariero. Njegov profesor Matvej Kuzmič Ljubavski ga je po končanem šestem semestru spomladi 1914 poslal v Prago na usposabljanje in z namenom zbiranja gradiva za disertacijo. Iz disertacije naj bi nastalo tudi habilitacijsko delo pri predmetu *slovanska zgodovina* na moskovski univerzi. Preobraženski je delal primerjalno analizo socialno-ekonomskega položaja tlačanstva na slovanskih tleh v procesu izgradnje absolutistične oblasti,¹² torej v obdobju t. i. drugega tlačanstva, ki je značilno predvsem za vzhodno Evropo in seveda tudi za habsburško monarhijo.

Zaradi neodzivnosti ruskega konzulata v Pragi konec julija 1914 ni dobil ustreznih dokumentov za povratek v domovino. Ker pa se je želel kljub temu vrniti, je na začetku avgusta odpotoval na hitro brez dokumentov in je za sabo pustil vse življenjsko nenujne stvari, tudi izpiske iz virov. Njegova pot se je zaustavila v Hodorovu (poljsko Chodorów, ukrajinsko Hodoriv), mestu v Galiciji, kjer je bil pridržan kot domnevni ruski vohun in zaprt do decembra 1914, ko je bil poslan v konfinacijo v Gradec.¹³

¹² KS FF, Personalna mapa Preobraženski Nikolaj, Curriculum vitae (16. 11. 1921).

¹³ AMSU, IV, m. 50/752, št. 498-1/46; ARS, AS 1931, serija II, št. 4, 5703.

V Gradcu je stanoval pri slovenski družini državnega uradnika dr. Franca Vončine, delal v tovarni in občasno obiskoval predavanja v slovanskem seminarju Karel-Frančeve univerze, v katerem sta bila vodilni osebnosti redna profesorja Matija Murko in Rajko Nahtigal. Po vnovičnem odprtju univerze jeseni 1918 je opravil še dva semestra in 2. avgusta 1919 opravil zagovor disertacije "Grundherrschaft in Böhmen in 16. Jahrhunderts".¹⁴ Odločitev za nadaljevanje študija v Gradcu ni bila samoumevna, saj je bil jeseni 1918 tudi v Zagrebu, kjer je postal član akademske garde in je očitno preverjal možnosti za študij na zagrebški univerzi. Ker pa je bilo takrat še povsem nejasno, kakšen bo svet po prvi svetovni vojni, se je odločil za Gradec.¹⁵

Preobraženski se je od ruskih beguncev, po drugi svetovni vojni so jih označevali za "beloemigrante", razlikoval po tem, da iz Rusije v tujino dejansko ni emigriral, temveč se tja le ni več vrnil. Ta okoliščina, s katero se je razlikoval od preostalih 2000 ruskih izobražencev v Jugoslaviji, je bila zanj večino življenja ne-bistvena. Pomembna je postala šele ob koncu druge svetovne vojne in neposredno po njej. Veliko ruskih emigrantov se je namreč pred koncem druge svetovne vojne odločilo za odhod iz Jugoslavije na zahod, za beg pred komunističnim režimom. Bali so se namreč novih jugoslovanskih komunističnih oblasti in repatriacije v Sovjetsko zvezo, pa čeprav je po oceni Udbe le peščica Rusov sodelovala z nemškimi okupacijskimi oblastmi.¹⁶ Tega se je bal tudi Preobraženski, ki je bil pretresen ob informaciji, da so mu po uradni dolžnosti po podpisu sporazuma med Sovjetsko

¹⁴ AMSU, IV, m. 50/752, št. 271/2 ex 1929; Dekanat Filozofske fakultet v Ljubljani, Zapisnik I. izredne seje fakultetnega sveta FF (28. 10. 1929).

¹⁵ Biblioteka SAZU, R 46/III-124:23.

¹⁶ ARS, AS 1053, *Beloemigracija v Jugoslaviji 1918–1941. Knjiga II*. Beograd, 1955, 139–153.

zvezo in Jugoslavijo odvzeli jugoslovansko in dodelili sovjetsko državljanstvo.¹⁷

Znotraj skupine izobražencev je Preobraženski izstopal po svoji mladosti in s tem znanstveni neuveljavljenosti ter kraju izvora. Večina profesorjev, ki je prišla v Jugoslavijo po porazu protirevolucionarnega tabora, je izvirala iz jugozahodnega dela Rusije, Preobraženski pa je bil iz Moskve. Ruski profesorji so odlično zapolnili vrzeli na beograjski univerzi in ljubljanski univerzi ter fakulteti v Skopju in Subotici. Jugoslovanska vlada jih je sprejela odprtih rok, saj jim je med drugim podobno kot jugoslovanskim državljanom priznala delovno dobo in upravičenost do pokojnine pod enakimi pogoji, kot je to veljalo za jugoslovanske državljane. Želela jih je zadržati v Jugoslaviji, saj je v večini primerov šlo za uveljavljene znanstvenike in univerzitetne profesorje, ki so pomagali okrepiti jugoslovansko akademsko sfero.¹⁸

Medtem ko se je starejša generacija v obdobju postavljanja novega reda sorazmerno dobro znašla, je bilo mladi generaciji težje, saj je morala tekMOVATI z domačimi znanstveniki. Slovenski profesorji, matiČarji ljubljanske univerze, so v Ljubljano želeli zvabiti najboljše slovenske znanstvenike, in potem takoj zatem najboljše strokovnjake, ki bi postavili slovensko znanost na noge. V tem oziru so potekale razprave v Vseučiliški komisiji pri Deželni vladi v Ljubljani od decembra 1918 do junija 1919, ko so bili oblikovani predlogi za imenovanje matičnega profesorskega kadra. V teh razpravah so se kresala mnenja o kriterijih in o priznanju pridobljenih habilitacij na tujih univerzah. Dosežen dogovor je bil, da se vsi kandidati strogo ocenijo, še posebej pa mladi, ki se niso uveljavili v znanstvenem okolju, za kar je bilo merilo habilitacija na univerzi.¹⁹ Kakšnih

¹⁷ ARS, AS 1931, serija III, št. 96, 153942.

¹⁸ Granda, 2014, 160–165; Brglez, Seljak, 2007.

¹⁹ ARS, AS 100, š. 1.

30 let pozneje je Fran Ramovš dejal, da je bil takšen pristop taktična napaka.²⁰ Zamujen je bil namreč odličen trenutek za zagotovitev ustreznega števila profesorskih mest. Pozneje pa so se morali vse-skozi boriti proti zmanjšanju proračuna univerze, zaradi česar pred-logov na nove namestitve niso niti vlagali.²¹

Prvi poskus habilitacije na ljubljanski univerzi (1921) in začetek akademske kariere

Preobraženski je zamudil ugoden trenutek za namestitev na lju-bljanski univerzi, ki je trajala od ustanovitve do jeseni 1921. Takrat, oktobra 1921, je prosvetni minister po dveh letih priprav predstavil predlog enotnega univerzitetnega zakona, ki je predvideval nastanek enotne državne univerze s sedežem v Beogradu in fakultet po regijskih središčih. Kljub temu da predlog ni bil sprejet, je vplival na počasnejši nadaljnji razvoj ljubljanske univerze. Če k temu še do-damo različen pogled na značaj ljubljanske univerze med profesorji in še izrazitejšega med slovenskimi strankami (slovenska ali jugo-slovanska ustanova), si lahko predstavljamo okoliščine, v katerih je Nikolaj Preobraženski vložil prošnjo za *venia legendi*, torej za izvo-litev v naziv (privatni) docent oziroma potrditev v Pragi pridobljene habilitacije za ljubljansko univerzo.²²

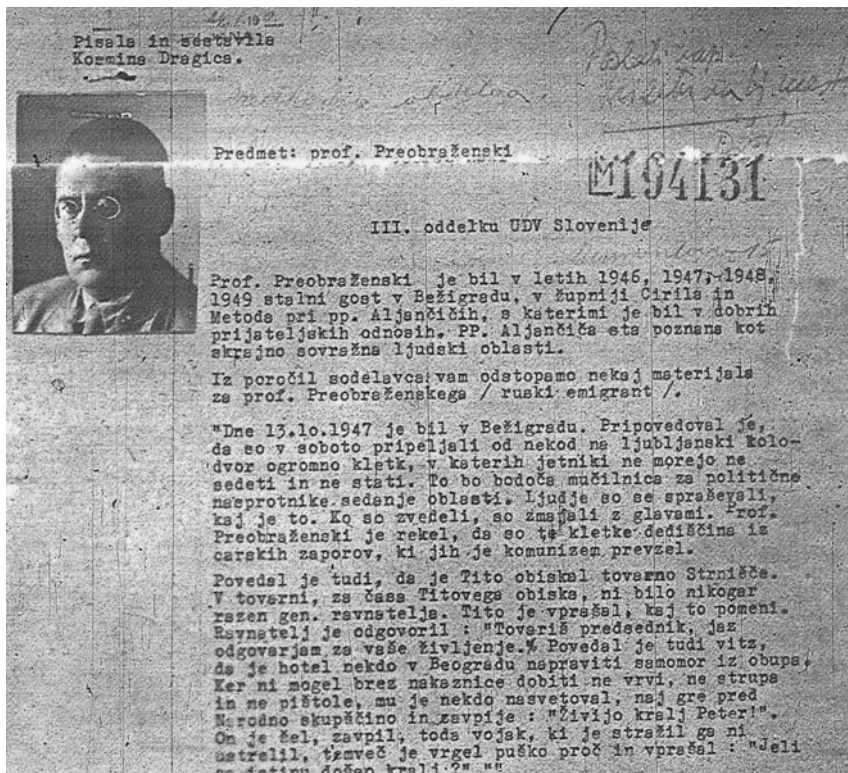
Izvolitev v naziv privatni docent je pomenila dovoljenje za izva-janje predavanj na univerzi, nikakor pa ni zagotavljala zaposlitve oziroma materialne varnosti. To stanje se je nekoliko izboljšalo v tridesetih letih, ko je prosvetno ministrstvo zahtevalo, da univerze zaposlijo obstoječe privatne docente.²³ Praviloma je bil postopek rutinski, saj so kandidati prošnjo vložili šele, ko so po mnenju pro-

²⁰ ARS, AS 1931, serija II, št. 28, 50209-11.

²¹ Dolenc, 2005, 285–287.

²² Prav tam; prim. Oset, 2014, 42–63; Dolenc, 2010, 136–159.

²³ AJ, 66-187-453, 1931, št. 13280/31.

SLIKA 2: Predstavitev Preobraženskega. Vir: Arhiv Republike Slovenije.

fesorjev izpolnjevali pogoje in so si predhodno zagotovili podporo. Poleg znanstvene odličnosti je bila zelo zaželena tudi socialna spretnost, torej opozarjanje na lastne uspehe in izkazovanje zdrave akademske ambicioznosti.

Zelo pomembno je bilo, kdo je bil predlagatelj kandidata za izvolitev v naziv. Dekanat je namreč le formalno vodil postopek, odločanje o kandidatu pa je potekalo v kavarnah, kjer so se redno zbirali profesorji. Oblikovala so se omizja, ki so nato podpirala svoje kandidate.²⁴ Preobraženskega je podpiral Nahtigal, ki mu je

²⁴ ARS, AS 1931, serija II, št. 28, 50209-11.

jeseni 1919 priskrbel štipendijo za študij na Karlovi univerzi v Pragi. Preobraženski je pričakoval, da mu je s tem zagotovljena akademska kariera, zato se je v Pragi pohvalil, da ga čaka mesto na ljubljanski univerzi. To je Matija Murko, profesor na praški univerzi, ki je uredil zaposlitev za Preobraženskega v Pragi na historičnem oddelku, preveril pri Franu Ramovšu, svojem študentu in vplivnem profesorju, ki je bil poslovodja rektorata ljubljanske univerze. Ramovš je nato Preobraženskega opozoril, da je prišlo do nesporazuma in da mesta v Ljubljani še nima zagotovljenega. Preobraženski je pojasnil, da je to storil, ker so ga kolegi v historičnem oddelku praške univerze slabo sprejeli. Kolegi so se namreč bali, da mu bo Murko, ki je bil vpliven profesor z dobrimi odnosi s samim predsednikom Češkoslovaške Tomašem G. Masarykom, pomagal do stalne zaposlitve.²⁵

Tudi po Ramovševem (pol)uradnem dopisu je Preobraženski očitno vztrajal pri svojem pogledu. Težko je oceniti, ali je resnično verjel, da ima zagotovljeno mesto v Ljubljani ali je s tem želel izsiliti namestitev v Ljubljani. Kakor koli že, praška univerza je v sklepu o podelitvi *venia legendi* (privatne docenture) junija 1921 zapisala, da kandidatu izdaja sklep o *venia legendi* na ljubljanski univerzi.²⁶

Po vrnitvi v Ljubljano jeseni 1921 je Nahtigal svojemu protežirancu poskušal urediti zaposlitev in s tem zagotoviti osnovno socialno varnost. Prva priložnost se je ponudila oktobra 1921 v razpravi v fakultetnem svetu filozofske fakultete (FF) glede zasedbe lektorata za angleški jezik. Nahtigal je predlagal, da se zasede tudi mesto lektorja za ruski jezik. V poštev za zasedbo mesta pa naj bi zaradi velikoruskega izgovora prišli le "mockvičani". Nahtigal je s

²⁵ Biblioteka SAZU, R 46/III-122:23.

²⁶ KS FF, Personalna mapa Preobraženski Nikolaj, Curriculum vitae (16. 11. 1921); Dekanat FF, Zapisnik I. redne seje fakultetnega sveta FF (7. 10. 1921) in Zapisnik III. redne seje fakultetnega sveta FF (16. 12. 1921).

specifikacijo kraja profesorju Nikolaju Bubnovu, ki je bil izbran za poročevalca za izbor lektorja ruskega jezika, jasno namignil, koga predlaga za zasedbo mesta. Že na naslednji seji 7. novembra 1921 je bil sprejet sklep, da predlagajo v imenovanje Preobraženskega. Osnova za predlog naj bi bil predloženi življenjepis kandidata. V personalni mapi, ki jo hrani univerzitetni arhiv ljubljanske univerze, življenjepis ni ohranjen, pa tudi sicer ni logično, zakaj bi Preobraženski poslal le nekaj dni po seji nov življenjepis fakultetnemu svetu. Upravičeno sklepam, da Preobraženski ni oddal življenjepisa, saj je bil predlog kadrovsko usklajen.²⁷

Zaradi življenjepisa, ki ga je oddal 16. novembra 1921, pa se je zapletlo pri predlaganju v imenovanje lektorja ruskega jezika. Člani fakultetnega sveta so zahtevali predhodno opredelitev do navedb v poslanem življenjepisu. S poslanim življenjepisom si je Preobraženski zapečatil svojo kariero na ljubljanski univerzi, nakopal si je jezo dobršnega dela (starejših) profesorjev in izgubil del naklonjenosti svojih zagovornikov. Pismo so razumeli kot nehvaležno in za hrbtno potezo.²⁸

Preobraženski, ki je bil nestrpen in je želel čim prej razrešiti svoj položaj, je v življenjepisu zapisal svoj pogled na dogovor glede zaposlitve na ljubljanski univerzi. Poudaril je, da je po posvetu s "prof. Nachtigallom" zavrnil ponudbo za habilitacijo na praški univerzi in na *Institutu für Osteuropäische Geschichtsforschung* na Dunaju, ker mu je obljubil pomoč pri zaposlitvi na ljubljanski univerzi. Z obsežno štipendijo v letih 1920 in 1921 in dogovorom glede habilitacijske teme naj bi se filozofska fakulteta moralno in pravno zavezala za njegovo habilitacijo oziroma zaposlitev. Še bolj je bila za ljubljanske profesorje sporna trditev, da se

²⁷ Prav tam.

²⁸ Dekanat FF, Zapisnik III. redne seje fakultetnega sveta FF (16. 12. 1921).

je v Pragi habilitiral zato, ker v Ljubljani ni bilo profesorja, ki bi ga usmerjal pri habilitaciji.²⁹

Preobraženski je v spor vključil Matijo Murka, ki je nato protestiral pri Ramovšu, in namignil, da je češka fakulteta užaljena zaradi zavrnitve, saj je kandidat po oceni praške univerze zadostno kvalificiran za zgodovino severnih Slovanov.³⁰ Dekan FF Artur Gavazzi je imenoval komisijo, ki je proučila stanje in pripravila poročilo, ki so ga obravnavali na seji fakultetnega sveta FF 16. decembra 1921. Najprej je nastopil Nahtigal, ki je zagovarjal Preobraženskega in med vrsticami nakazal, da je Preobraženski oddal življenjepisi oziroma prošnjo za habilitacijo v želji po rešitvi svojega položaja brez slabih namenov. Torej naj bi bil samo nekoliko neroden pri formulaciji. Veliko kritičnejši je bil poročevalec komisije Ljudmil Hauptmann, prva violina ljubljanskega oddelka za zgodovino. Odločno je nasprotoval stališču, da bi tuja univerza odločala o kriterijih za habilitacijo na ljubljanski univerzi. Še več, osebno je napadel Preobraženskega, ki naj bi z moralno spornim ravnanjem omajal zaupanje in grobo poteptal akademsko čast ter povzročil resen mednarodni škandal.³¹

Hauptmann je ostro nasprotoval habilitaciji kandidata za zgodovino severnih Slovanov, saj po njegovi oceni ni zgodovinar. Iz njegovega stališča je izhajala užaljenost, ker ni bil vprašan o kandidatu, ki po njegovi oceni ni izpolnjeval pogojev za habilitacijo, saj so bila njegova dela "pretežno literarno zgodovinskega značaja".

²⁹ V aktu je posebej poudarjeno, da je habilitacija izvedena za ljubljansko univerzo. Habilitiran je bil za zgodovino severnih Slovanov (Rusov, Čehov in Poljakov), saj je na ljubljanski univerzi obstajala posebna stolica za zgodovino Bizanca in Balkana, v Pragi pa je obstajala stolica za vzhodnoevropsko zgodovino. Dekanat FF, Zapisnik III. redne seje fakultetnega sveta FF (16. 12. 1921).

³⁰ Biblioteka SAZU, R 46/III-122:23.

³¹ Dekanat FF, Zapisnik III. redne seje fakultetnega sveta FF (16. 12. 1921).

Na pritisk "slovenistov" je bil v fakultetnem svetu sprejet kompromisni sklep, da se kandidatu ponudi možnost vnovične kandidature po objavi "primerneга zgodovinskega dela".³² V tem začetnem obdobju ljubljanske univerze, za kar je Preobraženski najboljši dokaz, je zavrnitev pomenila slovo od akademske kariere. Poznan mi namreč ni noben primer, da bi kandidat (vsaj v obdobju Kraljevine SHS/Jugoslavije) z negativno strokovno oceno sploh dobil drugo priložnost za habilitiranje. Že primer Preobraženskega in njegovih večkratnih poskusov habilitiranja je edinstven. Njegovi podporniki so bili očitno prepričani, da se mu godi krivica.³³

Razprava je pokazala globoko razklanost v fakultetnem svetu med avtonomisti in zagovorniki enotnega jugoslovanskega naroda, v publicističnem žargonu iz tridesetih let med "samoslovenci" in "jugoslovenarji". Jedro prve skupine so tvorili slovenisti, zbrani v omizju okoli Frana Ramovša in Franca Kidriča, v drugi skupini pa so bili Josip Plemelj, srbski profesorji in profesorji, ki so bili politično blizu slovenskim liberalcem. Ob tem velja opozoriti, da so tudi prvo skupino predstavljali liberalci po svetovnem nazoru, ki so bodisi gojili odpor do politike bodisi bili razočarani nad stališči slovenskih liberalcev v narodnem oziru.³⁴ Medtem ko so v dvajsetih letih spori ostali na ravni šahovskega boja, kjer so ceno plačali kandidati, je ob nadomestnih volitvah rektorja januarja in februarja 1935 prišlo do odkritega, javnega in ostrega spopada.³⁵

Preobraženskega so njegovi podporniki poskusili habilitirati na področju slavistike, vendar brez uspeha, zato je bil konec novembra 1921 na prosvetno ministrstvo poslan predlog o imenovanju za lek-

³² Prav tam.

³³ AJ, 66-187-453, 1931, št. 13280/31.

³⁴ Granda, 2014, 162-163; Dolenc, 2010, 116-123.

³⁵ Oset, 2014, 85-86; Oset, 2015, 158-163.

torja ruskega jezika.³⁶ Razprava o Preobraženskem pa se je nadaljevala. Zaradi Hauptmannove uničujoče vsebinske kritike njegovega opusa je fakultetni svet imenoval komisijo v sestavi: France Kidrič (kot dekan FF), Karel Osvald, Nikola Radojčić in Aleksandar Stojičević. S to zadevo se je ukvarjala celotna fakulteta, če ne kar celotna univerza. Čeprav je veljala uradna tajnost postopka, so Preobraženskega izpostavili javnemu ocenjevanju.³⁷ Poročilo in razprava o njej sta bili zanj neugodni. Njegovi zagovorniki so uspeli doseči le, da se je iz poročila izpustila obtožba o nekorektnem ravnanju proti FF. Za "kazen" je bila zavrnjena njegova prošnja za potovalno štipendijo, medtem ko je bila njegova prošnja za habilitacijo dana *ad acta*.³⁸

Izjemno hud udarec zanj je bila zahteva za nostrifikacijo doktorske diplome. Zakon o nostrifikaciji diplomskih in doktorskih izpitov, ki je urejal področje v tujini pridobljenih spričeval o izobrazbi, sprejet septembra 1929, v obdobju celovitega in systemskega urejanja vseh ravni šolstva, je določal, da se pri "univerzitetnih profesorjih in asistentih smatra, da je že z izvolitvijo za člana univerzitetnega kolegija izvršena tudi nostrifikacija".³⁹ Ker Preobraženskemu niso priznali niti statusa asistenta, ampak zgolj lektorja, torej samo strokovno kvalifikacijo, je moral vložiti prošnjo za nostrifikacijo. Postopek, ki je bil sicer v njegovem primeru uradniško rutinski, za kar je bil zaslužen Fran Ramovš, je bil zanj svojevrstno ponižanje. Prošnjo za nostrifikacijo je moral vložiti osem let, potem ko je prvič zaprosil za habilitacijo na ljubljanski univerzi.⁴⁰

³⁶ AMSU, IV, m. 50/752, Uslužbenski list.

³⁷ Biblioteka SAZU, R 46/VI-12.

³⁸ Dekanat FF, Zapisnik VIII. redne seje fakultetnega sveta FF (12. 6. 1922).

³⁹ Zakon o nostrifikaciji. S, 27. 9. 1929, 1; prim. Dolenc, *Med kulturo in politiko*, str. 103–105.

⁴⁰ AMSU, IV, mapa 50/752, št. 271/2 ex 1929; Dekanat FF, Zapisnik I. izredne seje fakultetnega sveta FF (28. 10. 1929).

Kljub neugodnemu razvoju akademske kariere se je Preobraženski odločil ostati v Ljubljani, saj je zaprosil za jugoslovansko državljanstvo. V začetku leta 1927 je postal jugoslovanski državljan, s čimer je bil eden izmed 2550 ruskih beguncev, ki so zamenjali Nansenov potni list za jugoslovanskega še pred sprejemom zakona o pridobitvi državljanstva, ki je olajšal pridobitev tega za ruske begunce.⁴¹ Status se mu je nekoliko izboljšal po sprejemu univerzitetnega zakona jeseni 1931, ko je dobil pogodbo o zaposlitvi za daljše obdobje.⁴² Vseskozi je predaval na ljudskih univerzah, poučeval ruščino na ljubljanskem radiu in na srednjih šolah, napisal več člankov, vezanih na kulturno, socialno in občo zgodovino vzhodnih Slovanov. Posebej bi izpostavil njegov članek ob 120. obletnici smrti Tarasa Ševčenka in ob 100. obletnici smrti Aleksandra Puškina.⁴³

Preobraženski se je sicer precej umaknil v osamo. Ni se ukvarjal s politiko, kakor je to v nadpovprečnem obsegu počela skupina monarhistično naravnanih ruskih beguncev, niti ni zasedal vodilnih mest v ruskih društvih ne v Ruski matici v Ljubljani, kjer so bile vodilne osebnosti univerzitetni profesorji (Aleksander Bilimovič, Evgen Spektorski, Nikolaj Bubnov, Aleksej Kopilov, Aleksander Maklecov), bil je samo njen član.⁴⁴ Še najbližje političnemu udejstvovanju je bilo sodelovanje na Puškinovi slovesnosti leta 1937. Ruski begunci so bili v grobem razdeljeni v dve skupini, na konservativce (monarhiste) in liberalce. Po nekaj letih je prišlo predvsem v Beogradu, manj v krajih z manjšo številčnostjo ruskih beguncev, do trenj in polarizacije, kar se je izražalo v praznovanju dneva ruske kulture. Do leta 1929 so ruski begunci v Jugoslaviji tako kot drugod prazno-

⁴¹ ARS, AS 1931, š. 1053, *Beloemigracija v Jugoslaviji 1918-1941. Knjiga I.* Beograd, 1955, str. 90-91.

⁴² AMSU, IV, m. 50/752, Uslužbenski list.

⁴³ Brglez in Seljak, *Ruski profesorji*.

⁴⁴ ARS, AS 1931, serija II, š. 4, 5707.

vali dan ruske kulture na rojstni dan Puškina, torej 28. julija. Po uvedbi kraljeve diktature pa so monarhisti prvič organizirali praznovanje dneva ruske kulture na dan krsta (ruskega) kneza Vladimirja, 8. junija 988. Pomembno vlogo pri tem je imel Slovencem dobro znani profesor Evgen Spektorski, ki je artikuliral pomen prevzema krščanstva za ruski narod. O njegovi akademski in osebni časti veliko pove podatek, da je bil v odličnih odnosih z vodilnim intelektualnim predstavnikom nasprotnega, liberalnega tabora Teodorjem Taranovskim. Prijateljstvo, ki sta ga stkala v šolskih klopeh, sta ohranila v odrasli dobi kljub bistveno različnemu svetovnemu nazoru.⁴⁵

Žarek upanja za Preobraženskega

Priložnosti za oblikovanje posebne stolice za kulturno zgodovino vzhodnih Slovanov na FF preprosto ni bilo, saj se je število stolic od ustanovitve do druge svetovne vojne povečalo zgolj za eno, od 20 na 21.⁴⁶ Ker je imela slavistika že štiri mesta, si nove stolice ni mogla priboriti. Nekaj upanja za Preobraženskega je prineslo imenovanje za predavatelja iz ruske književnosti po smrti Ivana Prijatelja (1937) – z obljubo, da bo napredoval. Ob prvi priložnosti, leta 1940, tik pred izbruhom vojne, je bil na predlog predstojnika Slovanskega instituta Rajka Nahtigala predlagan v imenovanje za izrednega profesorja zgodovine vzhodnih Slovanov. Zaradi izbruha vojne pozneje do imenovanja ni prišlo.⁴⁷

Ponovno je bil za izrednega profesorja predlagan februarja 1945. Po italijanski kapitulaciji in začetku nemške okupacije na ozemlju Ljubljanske pokrajine je novembra 1943 šef pokrajinske uprave Leon Rupnik izdal odlok o ustavitvi predavanj na ljubljanski uni-

⁴⁵ ARS, AS 1931, š. 1053, *Beloemigracija v Jugoslaviji 1918–1941. Knjiga I.* Beograd, 1955, str. 190–192; ARS, AS 1931, serija Lm, št. 5, 8161–8162.

⁴⁶ Petre, 1938, 133–136.

⁴⁷ AMSU, IV, m. 50/752, št. 58/46, Strokovno mnenje.

verzi do nadaljnjega, kar je trajalo do konca vojne oziroma do študijskega leta, ki se je začelo jeseni 1945.⁴⁸ Med univerzitetnimi profesorji je tlelo pričakovanje, da se bodo predavanja pričela že spomladi 1944, ko so bile prenesene pristojnosti nekdanjega prosvetnega ministrstva od pokrajinske uprave na nemško okupacijsko oblast. Do obnove normalnega akademskega življenja zaradi finančne stiske, še bolj pa zaradi srditih sklepnih bojev v drugi svetovni vojni in splošno težavnih razmer, pozneje ni prišlo.⁴⁹

Ob prenosu pristojnosti je rektorat sprožil postopke za imenovanje honorarnih predavateljev in izdal sklepe o imenovanju v pedagoške nazive, ki so jih poslali v potrditev okupacijski oblasti, vrhovnemu komisarju za operacijsko cono Jadransko primorje. Preobraženski je bil septembra 1944 predlagan za izredno napredovanje, redno napredovanje po treh letih državne službe je bilo izvedeno decembra 1943. Po prejemu sklepa o napredovanju ga je univerzitetni senat na predlog FF 25. januarja 1945 izvolil za izrednega profesorja. Kot je v dopisu vrhovnemu komisarju za operacijsko cono Jadransko primorje poudaril rektor Milko Kos, ljubljanska univerza jeseni 1944, ko so podajali predloge o imenovanju profesorjev, na Preobraženskega ni računala kot na univerzitetnega profesorja, ampak zgolj kot lektorja. Predlog je bil nato najverjetneje "odpremljen", vendar ni jasno, ali je bilo imenovanje izvedeno.⁵⁰ Ob tem velja omeniti, da so Preobraženskega zaradi odklonitve predavanj na "protikomunističnih predavanjih" v organizaciji pokrajinske uprave spremljali agenti domobranske varnostne službe.⁵¹

⁴⁸ Benedetič, 1969, 138.

⁴⁹ Oset, 2014, 126.

⁵⁰ AMSU, IV, m. 50/752, XVII/13.

⁵¹ ARS, AS 1931, serija Lm, št. 5, 8163.

Prvi povojni poskus habilitacije

V primeru morebitnega imenovanja v naziv izredni profesor mu tega naziva po vojni niso priznali. 27. julija 1945 je Preobraženskega izdalo prosvetno ministrstvo Narodne vlade Slovenije začasni dekret o potrditvi na obstoječem delovnem mestu lektorja ruskega jezika. Po vojni je bilo zanj veliko zanimanja zaradi njegovega znanja ruščine. Oblast je želela Slovencem čim bolj približati ruščino, jo uvesti v šolski učni načrt in Rusom v okviru jugoslovansko-sovjetske kulturne izmenjave predstaviti jugoslovanska oziroma tudi slovenska književna dela. Poleg tega je Preobraženski prevajal slovenska stališča o ureditvi mejnega vprašanja Jugoslavije z Italijo in Avstrijo, ki so bila predstavljena na pariški mirovni konferenci.⁵² Kljub obsežnemu delu pa Preobraženski ni popolnoma zadovoljil slovenske komunistične oblasti. Po mnenju predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti Franceta Kidriča namreč namen učenja ruščine ni bil samo spoznavanje svetovnega jezika in ruske kulture, temveč predvsem širjenje komunizma.⁵³

Nove politične razmere in predvsem nekritično poveljevanje vsega ruskega sta poskušala izkoristiti Rajko Nahtigal in Fran Ramovš. Potem ko je bil Preobraženski v fakultetnem svetu Filozofske fakultete potrjen za lektorja za dobo treh let *en bloc* v skupini strokovnih sodelavcev, sta ga imenovana profesorja predlagala za izrednega profesorja.⁵⁴ V oceni sta Ramovš in Nahtigal poudarila: "Dr. Preobraženskij je jasen, kritičen um z neverjetno široko razgledanostjo po svetovni literaturi sploh, svoji domači pa še posebej in to ne le leposlovni, temveč tudi strokovni kulturnozgodovinski." Kljub poudarjanju izjemnega pomena stolice za kulturno zgodo-

⁵² AMSU, IV, m. 50/752, št. 58/46, Curriculum vitae (22. februar 1946).

⁵³ ARS, AS 1931, serija Lm, št. 100, 194131-3.

⁵⁴ AMSU, IV, m. 50/752, št. 58/46, Izpisek iz zapisnika.

vino vzhodnih Slovanov, ki naj ne bi potrebovala “današnje dni posebne utemeljitve”, predlog za izvolitev Preobraženskega vnovič ni bil uspešen. Začetek je bil sicer spodbuden: 23. februarja 1946 ga je fakultetni svet FF izvolil za izrednega profesorja, dva dneva pozneje je univerzitetni senat potrdil izvolitev, 6. marca pa je rektorat slovenskemu prosvetnemu ministrstvu predlagal izvedbo imenovanja. Čeprav imenovanje ni imelo finančnih učinkov, saj je bil kandidat predlagan za imenovanje v enako uradniško položajno skupino, kot jo je imel že kot lektor, pa do imenovanja ni prišlo. Od rektorata ni prejel niti uradnega odgovora.⁵⁵ Predlog za imenovanje, kot je mogoče razbrati v gradivu Udbe, naj bi bil na prosvetnem ministrstvu zavržen.⁵⁶

Vzrok za zavrnitev imenovanja naj bi bile vložene ovadbe, v katerih je bil obtožen protikomunistične naravnosti, kar naj bi dokazoval njegov prevod Stalinove biografije. O tem je bil uradno obveščen aprila 1949 ob rednem preverjanju sovjetskih državljanov na ljudski milici in Udbi.⁵⁷ Iz zapletenega položaja se je rešil z vnovičnim sprejemom jugoslovanskega državljanstva.⁵⁸ Preobraženski je bil namreč od začetka leta 1948 sovjetski državljan. Državljanstvo je pridobil na podlagi jugoslovansko-sovjetskega sporazuma, ki je vsem sovjetskim podanikom v Jugoslaviji dodelil sovjetsko državljanstvo. Sporazum je določal, da lahko sovjetski državljani nemoteno “službujejo” v Jugoslaviji. O tem je Preobraženski s pismom obvestil rektorat ljubljanske univerze 16. februarja 1948, ki ga je opremil s takrat aktualnim pripisom: “S Titom v petletko.”⁵⁹

⁵⁵ AMSU, IV, m. 50/752, št. 58/46.

⁵⁶ ARS, AS 1931, serija II, št. 4, 5704.

⁵⁷ KS, Personalna mapa Preobraženski Nikolaj, št. 431/49-4.

⁵⁸ ARS, AS 1931, serija Lm, št. 5, 8163.

⁵⁹ KS FF, Personalna mapa Preobraženski Nikolaj, št. 224/48.

Po vnovični pridobitvi jugoslovanskega državljanstva je jeseni 1949 predlagal, da rektorat ljubljanske univerze sproži revizijo postopka imenovanja, ki se je začel spomladi 1946. Z ministrstva so januarja 1950 po enem mesecu sporočili, da predlog za imenovanje ni prispel na ministrstvo. To je sicer možno, je pa zelo malo verjetno. Preprosto pomeni, da so bili na ministrstvu politični zadržki do njegovega imenovanja, vendar tega uradno niso bili pripravljene sporočiti in so predlog za imenovanje ignorirali.⁶⁰ Nič ni pomagalo spremno pismo Preobraženskega ("predstavka"), v katerem je poudaril, da se mu vse življenje godi krivica, zaradi česar po 27 letih "vestnega službovanja" še ni dosegel ustreznega "službenega položaja". Krivica naj bi se mu zgodila tudi leta 1946, ko je ministrstvo brez utemeljitve zavrglo predlog o njegovem imenovanju za izrednega profesorja. Predlagal je revizijo postopka, ki je ministrstvo ni odobrilo, in to seveda storilo z molkom.⁶¹

Peti, šesti in sedmi poskus habilitacije na ljubljanski univerzi

Na FF niso obupali in so spomladi 1950 objavili razpis za profesorja zgodovine ruskega jezika in zgodovine starejše ruske književnosti. Zgodovina se je ponovila, Preobraženski se je na razpis prijavil kot edini kandidat,⁶² sklepe o izvolitvi so sprejeli fakultetni in univerzitetni organi, zopet pa se je zapletlo pri imenovanju na ministrstvu. Še več, po prijavi se je začel postopek za zmanjšanje avtorskih honorarjev, ki jih je prejemal za delo preko pedagoške obremenitve, ki je med študijskim letom znašala 10 pedagoških ur na teden. Zanj

⁶⁰ KS FF v Ljubljani, N. Preobraženski, št. 690/2.

⁶¹ KS FF, Personalna mapa Preobraženski Nikolaj, št. 431/49-4.

⁶² KS FF, Personalna mapa Preobraženski Nikolaj, št. 208.

se je odločno zavzel vodja Slovanskega instituta FF Anton Slodnjak, ki je dosegel ohranitev obstoječega stanja.⁶³

Preobraženski je po smrti Frana Ramovša (1952) in poslabšanju zdravstvenega stanja Rajka Nahtigala, novega zagovornika dobil v Antonu Slodnjaku. Predstojnik Slovanskega instituta ga je, potem ko so mu februarja 1954 podaljšali honorarno zaposlitev, fakultetnemu svetu FF predlagal v imenovanje za izrednega profesorja zgodovine ruskega jezika in zgodovine starejše ruske književnosti. Vnovič se je na razpis kot edini kandidat prijavil Preobraženski. V utemeljitvi za imenovanje je Slodnjak poudaril težnjo za okrepitev oddelka za ruski jezik in književnost Slovanskega instituta. Za kandidata naj bi imenovanje pomenilo ogromno, priznanje uspešnega znanstvenega dela oziroma odličnosti in spodbudo za nadaljnje publicistično delo. Komisija, v sestavi Nahtigal, Slodnjak in Anton Bajec, je od njega pričakovala prispevek pri izgradnji ruskega oddelka.⁶⁴ Teden dni po vložiti predloga za imenovanje je bil v fakultetnem svetu FF sprejet sklep o odložitvi postopka. Tokrat je torej kandidat prejel vsaj uraden odgovor, ki pa ni določal kriterijev za nadaljevanje postopka.⁶⁵

Čez tri leta, v začetku leta 1957, po sprejemu republiškega zakona o univerzah, ki je določal obvezno reelekcijo za vse obstoječe pedagoške delavce na ljubljanski univerzi,⁶⁶ je fakulteta objavila nov javni razpis za zasedbo mesta na stolici Zgodovina ruskega jezika in zgodovina starejše ruske književnosti. Na razpis se je kot edini kandidat vnovič prijavil le Preobraženski. Z objavo razpisa in imenovanjem za izrednega profesorja so njegovi kolegi, predvsem

⁶³ KS FF, Personalna mapa Preobraženski Nikolaj, št. 95/3.

⁶⁴ KS FF, Personalna mapa Preobraženski Nikolaj, št. 208.

⁶⁵ KS FF, Personalna mapa Preobraženski Nikolaj, št. II - 4983/1.

⁶⁶ Gabrič, 2000, 25–28.

Slodnjak, želeli preprečiti njegovo degradacijo s položaja univerzitetnega predavatelja na položaj asistenta. Seveda so ga tudi želeli zadržati v Ljubljani, vsaj še za kakšno leto, saj se je mladi kader – v mislih imam Franca Jakopina – šele vzgajal.⁶⁷ Preobraženski je bil namreč tri mesece po prijavi, 1. aprila 1957, brez kakršnih koli zapletov izvoljen v naziv izredni profesor na novoustanovljeni Filozofski fakulteti v Zadru. Toda želel je ostati v Ljubljani, saj je bil navajen na okolje, vremenske razmere in predvsem na bujno celinsko rastje. Kot pogoj za obstanek je postavil napredovanje, na katero je čakal dobra tri desetletja.⁶⁸

Zanj se je spet posebej zavzel Slodnjak, vodja Slovanskega seminarja na fakulteti, ki je napisal tudi strokovno oceno, ki sta jo podpisala Rajko Nahtigal in France Tomšič. Junija 1957 je fakultetna uprava Prirodoslovno-matematično-filozofske fakultete Univerze v Ljubljani izvolila Preobraženskega za izrednega profesorja za ruski jezik in starejšo rusko književnost, prodekan, matematik, Ivan Vidav pa je pozval univerzitetni svet univerze, naj potrdi izvolitev. Mesec pozneje sta dekan Bogo Grafenauer, zgodovinar, in predsednik fakultetnega sveta France Kimovec univerzitetni svet seznanila, da fakultetni svet ne soglaša z reelekcijo in ga potrjuje zgolj kot univerzitetnega predavatelja. Napredovanje sta odložila do jeseni leta 1958 kot v vseh drugih podobnih primerih. S tem je fakultetni svet ravnal v nasprotju z mnenjem recenzentov, ki so posebej opozorili, naj se Preobraženski ne imenuje ponovno samo za univerzitetnega predavatelja, temveč se “glede na njegovo dolgoletno akademsko prakso in znanstveno delo imenuje za izrednega profesorja”.⁶⁹

⁶⁷ ARS, AS 223, š. 639, št. 98/57.

⁶⁸ ARS, AS 1404, š. 6, m. 305, pismo Nikolaja Preobraženskega Antonu Slodnjaku (3. april 1957).

⁶⁹ KS FF, Personalna mapa Preobraženski Nikolaj, št. I-111/1.

Slodnjak se ni dal in je o zapletu obvestil Borisa Kraigherja, predsednika slovenskega izvršnega sveta. To pa je bilo že drugo odločno posredovanje Slodnjaka kot predstojnika Slovanskega seminarja na FF za Preobraženskega. V pismu julija 1957 je Slodnjak Kraigherja pozval, naj kot "predstavnik zakonitosti v naši ljudski republiki odredi komisijo, ki naj preišče, kaj je storiti, da se ta problem pravično reši za tov. Preobraženskega in da se zadovoljijo interesi družbe in Univerze". Kabinet predsednika je zadevo prepustil v reševanje predsedniku sveta za znanost Milku Goršiču. Pri sestavljanju mnenja o zadevi se je ta naslonil zgolj na mnenje svojih kolegov in vodilnih funkcionarjev fakultete, zato je o vzroku za zaplete pri habilitacijskih postopkih Preobraženskega zgolj ugibal. Pred vojno naj bi bila to smola, po vojni pa naj bi mu škodil prevod "Stalinove biografije Ossendovskega" (skupaj z Zvonkom Bizjakom) s protikomunistično tendenco, ki je bila leta 1942 ponatisnjena. Goršič je bil izjemno kritičen do Preobraženskega, ki si po njegovi oceni ni zaslužil napredovanja tako v strokovnem kot tudi v pedagoškem oziru.⁷⁰

V njegovi personalni mapi sicer ni ohranjen dokument o imenovanju v naziv izredni profesor, vendar pa iz zbornika biografij in bibliografij, ki je izšel ob 50. obletnici ljubljanske univerze, izhaja, da je bil imenovan za izrednega profesorja ruskega jezika in starejše književnosti 26. marca 1958. Imenovanje je bilo torej popotnica za slovo ob odhodu v Zadar. V zborniku je sicer zapisano, da je prosil za razrešitev, ki mu je bila odobrena avgusta 1959, vendar je Ljubljano zapustil že prej.⁷¹ Ko mu je bilo spomladi 1957 odpovedano stanovanje in so mu grozili z deložacijo, je Slodnjaku zapisal, da bo "šel bodisi v Zadar, bodisi na Prule, bodisi v Argentino". Njegov prijatelj Slodnjak

⁷⁰ ARS, AS 223, š. 639, št. 98/57; ARS, AS 1931, serija II, št. 4, 5707.

⁷¹ Modic, *Univerza v Ljubljani*, str. 49; ARS, AS 1404, š. 6, m. 305, pismo Nikolaja Preobraženskega Antonu Slodnjaku (7. avgust 1959).

mu je nato v nepravdnem postopku pred sodiščem pomagal pri začasni ohranitvi stanovanjske pravice.⁷² Preobraženski je odpoved stanovanja dojel kot sporočilo, da je v Ljubljani nezaželen.

Habilitacija v Zadru in honorarno predavanje na slavističnem oddelku v Frankfurtu na Majni

Preobraženski pa ni imel nobenih težav pri habilitaciji na zadrskem slavističnem oddelku, kjer je, potem ko je pojasnil sodelovanje pri prevodu knjige o Stalinu iz leta 1938, v roku treh mesecev postal izredni profesor, tri leta pozneje pa še redni profesor.⁷³ Odhod v Zadar je razumel kot nujo, saj je pričakoval, da bi v nasprotnem primeru v Ljubljani ostal brez zaposlitve, brez možnosti za honorarne zaposlitve in brez pokojnine. V pismu Slodnjaku je marca 1960 zapisal: "Naposled me drži v Jugoslaviji predvsem mama, ki je ne smem zapustiti. Če pa nje ne bi bilo več in tudi na fakulteti ne bi prišel naprej, bi pač moral nazaj na Volgo, dokler še imam tam brata. Saj itak sto let ne bomo živeli ..." ⁷⁴ Ker se je čutil odrinjenega iz druge domovine, sploh potem ko je bil njegov naslednik Bratko Kreft neposredno izvoljen v naziv redni profesor, je bil vse bolj odkrito kritičen do razmer v slovenski akademski sferi.⁷⁵

Po smrti mame in starostni upokojitvi po dopolnjenem 70. letu je leta 1963, verjetno s priporočilom Slodnjaka, predaval na slavističnem oddelku v Frankfurtu na Majni. Z zasluženim denarjem

⁷² ARS, AS 1404, š. 39, m. 305, N. Preobraženski.

⁷³ ARS, AS 1404, š. 6, m. 305, pismo Nikolaja Preobraženskega Antonu Slodnjaku (4. september 1961).

⁷⁴ ARS, AS 1404, š. 6, m. 305, pismo Nikolaja Preobraženskega Antonu Slodnjaku (9. marec 1960).

⁷⁵ ARS, AS 1404, š. 6, m. 305, pismo Nikolaja Preobraženskega Antonu Slodnjaku (24. november 1959); ARS, AS 1404, š. 4, m. 197, pismo Bratka Krefta Antonu Slodnjaku (1. julij 1958).

je nameraval obiskati brata v "Leningradu" (zdaj spet Sankt Peterburg), ki ga ni videl 50 let.⁷⁶ Po odhodu iz Ljubljane je prijateljske stike ohranil s Slodnjakom, s katerim so ga povezovali stanovska kolegialnost, tovarištvo in občutek odrinjenosti. Preobraženski mu je v pismu junija 1965, nekaj mesecev po smrti mame, ki je bila po njegovi lastni oceni edina konstanta v življenju, zapisal, da je po Nahtigalovi smrti postal zanj najsvetlejša točka na ljubljanskem obzorju.⁷⁷

Preobraženski v gradivu Uprave državne varnosti

Preobraženski je veljal za zelo zadržanega človeka, ki je prijazen do študentov in kolegov, vendar pa tudi za osebo, ki nikogar ne spusti v svoj osebni krog oziroma prostor, razen družine. To nakazuje tudi uvodno poročilo Udbe iz oktobra 1946, ki ga je sestavil sodelavec "Vanja". Po pisavi sklepajoč gre za Frana Ramovša, ki je napisal dve strokovni mnenji za njegovo izvolitev v naziv izredni profesor. V poročilu je omenil njegov cvetlični vrt, približno območje prebivanja (Zgornja Šiška) in njegov strah pred repatriacijo v Sovjetsko zvezo.⁷⁸ Do podrobnejših informacij se je Uprava državne varnosti dokopala konec leta 1947 povsem nepričakovano, ko je Preobraženskega ujela v mrežo ob spremljanju patra Aljančiča, ki je bil poznan kot skrajno sovražen ljudski oblasti. V župnišču župnije Cirila in Metoda za Bežigradom je bil Preobraženski stalen gost. Prvo poročilo, ki ga je podala sodelavka "Marta", je iz oktobra 1947, zadnje ohranjeno poročilo pa je iz februarja 1949. Omenim naj še, da je navodila za spremljanje dajal v. d. šefa odseka za

⁷⁶ ARS, AS 1404, š. 6, m. 305, pismo Nikolaja Preobraženskega Antonu Slodnjaku (25. januar 1964).

⁷⁷ ARS, AS 1404, š. 6, m. 305, pismo Nikolaja Preobraženskega Antonu Slodnjaku (7. junij 1965).

⁷⁸ ARS, AS 1931, serija Lm, št. 5, 8159; ARS, AS 1931, serija III, št. 96, 153941-2.

spremljanje klera kapetan Zdenko Roter.⁷⁹ Preobraženski je v zaupnem pogovoru pripovedoval različne za oblast neugodne anekdote in šale (o mučilnih napravah na ljubljanskem kolodvoru, o Titovem obisku tovarne aluminija v Strnišču, o poskusu samomora v Beogradu in o pogledu Franceta Kidriča na pomen ruščine). Po mnenju Kidriča namen učenja ruščine ni bilo slovnično obvladovanje jezika, ampak širjenje komunizma. Za to pa Preobraženski naj ne bi bil sposoben.⁸⁰

Bibliografija

BENEDETIČ, A. (1969): "Študenti v narodnoosvobodilnem boju", *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919–1969*, Ljubljana, Univerza v Ljubljani, 119–141.

BRGLEZ, A., SELJAK, M. (2007): *Ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani*, Ljubljana, Inštitut za civilizacijo in kulturo.

DOLENC, E. (2005): "Vprašanje ljubljanske univerze", *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, Prva knjiga*, Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, 285–287.

DOLENC, E. (2010): *Med kulturo in politiko. Kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnimi vojnami*, Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.

GABRIČ, A. (2000): "Odpuščanje profesorjev Univerze v Ljubljani zaradi politično-ideoloških vzrokov", *Objave*, 6, 12–32.

GRANDA, S. (2014): "Spektorski in usoda njegove Zgodovine socialne filozofije", *Monitor ISH*, XVI/1, 157–176.

⁷⁹ ARS, AS 1931, serija Lm, št. 100, 194131-6.

⁸⁰ ARS, AS 1931, serija Lm, št. 100, 194131-3.

GRDINA, I. (2014): "Inteligenca v Rusiji, intelektualci v Sloveniji", *Monitor ISH*, XVI/1, 47–67.

JAKOPIN, F. (1969): "Ruska književnost", *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919–1969*, Ljubljana, Univerza v Ljubljani, 261–263.

MODIC, R., ur. (1969): *Univerza v Ljubljani: Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev. Druga knjiga 1956–1966*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani.

OSET, Ž. (2014): *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Prizadevanje za ustanovitev Akademije, ustanovitev in njena prva leta*. Ljubljana, SAZU.

OSET, Ž. (2015): "Izvolitev Maksa Samca za rednega člana Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani maja 1940", *Maks Samec (1881–1964). Življenje in delo*, Ljubljana, SAZU in Slovensko kemijsko društvo, 147–163.

PETRE, F. (1938): "Državni proračun in univerza", *Sodobnost*, 133–136. *Slovenec* (S): Zakon o nostrifikaciji diplomskih in doktorskih izpitov. Natančni predpisi za postopanje. *Slovenec*, 27. 9. 1929, 1.

ZWITTER, F., idr., ur. (1957): *Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev*, Ljubljana, Rektorat Univerze v Ljubljani.

Arhivski viri

Arhiv Jugoslavije: AJ, 66 (Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije).

Arhiv Republike Slovenije: ARS, AS 100 (Vseučiliška komisija); ARS, AS 223 (Vlada Socialistične republike Slovenije); ARS, AS 1404 (Anton Slodnjak); ARS, AS 1931 (Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije).

Arhivsko-muzejska služba Univerze v Ljubljani: AMSU, IV (Rektorat).

Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti: R 46 (Zapuščina Frana Ramovša).

Dekanat Filozofske fakultete v Ljubljani: Zapisniki sej fakultetnega sveta Filozofske fakultete (1919–1945).

Kadrovska služba Filozofske fakultete v Ljubljani: Personalna mapa Preobraženski Nikolaj.

Желько Осет

Академическая карьера Николая Феодоровича Преображенского (1893–1970)

Резюме: В статье представлена академическая деятельность российского учёного Николая Феодоровича Преображенского в годы его сотрудничества с Люблянским университетом. Оказавшись после Первой мировой войны за рубежом, Преображенский не принял большевистскую революцию, и в Россию решил не возвращаться. С подачи словенских ученых, которые покровительствовали и поддерживали его, особенно Райко Нахтигала, которого он встретил в Граце, Преображенский решил воплотить в жизнь свою мечту об академической карьере именно в Люблянском университете. Но реализовать свои научные замыслы в полной мере ему не удавалось. Из-за многочисленных бесплодных попыток пройти процедуру хабилитации, Николай Феодорович долгое время оставался на позиции лектора по русскому языку. Только после 1958 года, когда учёный уже получил место профессора на философском факультете университета в Задаре, ему наконец дали должность профессора и в Люблянском университете. Но было слишком поздно: к тому моменту Николай Преображенский уже принял решение покинуть Словению.

Ключевые слова: академическая карьера, Люблянский университет, Николай Федорович Преображенский, Райко Нахтигал, Антон Слодняк

ALJA BRGLEZ¹

Ruski znanstveniki v Kraljevini Jugoslaviji

Izveček: Oktobrska revolucija in sosledje dogodkov, ki jih je ta prekrat povzročil, so množice Rusov pregnali v tuje dežele. Številni visoko izobraženi in omikani ljudje so se takoj po prihodu v nova okolja med seboj povezali in začeli ustanavljati različne organizacije in društva. Ta društva so v prvi vrsti zbliževala ruske državljane, ki so se znašli v novih domovinah, jim zagotavljala socialno pomoč in skrbela za ohranjanje njihove nacionalne identitete. Številne emigrantske organizacije pa so s svojim delovanjem in zaradi visoko usposobljenega in vrhunsko izobraženega članstva pomembno pripomogle tudi k razvoju posameznih strok in dejavnosti različnih ustanov svojega novega prostora.

Namen tega besedila je predstaviti prispevek ruskih emigrantov v Jugoslaviji na področju znanosti. Pri tem so našo pozornost pritegnila različna znanstvena združenja in združevanja, ki so nastajala od prihoda prve večje skupine ruskih emigrantov leta 1921 do leta 1945, ko je dejavnost emigrantskih organizacij zamrla.

Ključne besede: ruski emigranti, znanstvene organizacije, akademska društva, ruski znanstveni inštitut, kongres ruskih znanstvenikov, ruski akademiki

UDK 930.85(47:497.1)

¹ Dr. Alja Brglez je doktorica zgodovinske antropologije in višja znanstvena sodelavka na *Alma Mater Europaea – Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakulteti za podiplomski humanistični študij, Ljubljana. E-naslov: alja.brglez@guest.arnes.si.

Russian Scholars in the Kingdom of Yugoslavia

Abstract: The October Revolution and the sequence of events triggered by this coup drove crowds of Russians to foreign lands. On arrival in a new environment, many cultured and highly educated people forged contacts and began to establish various organisations and associations. The primary purpose of these associations was to bring together Russian citizens who had found themselves in a new homeland, to provide them with social support, and to foster their national identity. At the same time the activities of many émigré organisations, with their highly skilled and highly educated membership, significantly contributed to the development of disciplines and activities of various local institutions.

The purpose of this text is to present the contribution of Russian emigrants to Yugoslav scholarship. The focus is on various scholarly institutions and associations, which emerged between the arrival of the first large group of Russian emigrants in 1921 and the year 1945, when the activity of the émigré organisations died down.

Key words: Russian emigrants, academic associations, Russian Scholarly Institute, Congress of Russian scholars, Russian academics

Uvod

Oktobrski revoluciji konec leta 1917 je v letu 1918 sledila ruska državljanska vojna. Ko so boljševiki v njej zmagali in pozneje prevzeli oblast, so se velike množice ruskih beguncev prek Turčije zgrnile v Zahodno Evropo in na Balkan. Izobraženi, omikani, celo razvajeni ljudje so nenadoma postali begunci. Ruska duša je morala iz Rusije. Domotožje je hrepenenje po podrobnostih, ne le predanost neki ab-

straktni domovini, pravi Orlando Figes:² za Vladimirja Nabokova so bila *Rusija* njegova sanjarjenja o poletjih, ki jih je kot otrok preživel na družinskem posestvu, *Rusija* Igorja Stravinskega so bili spomini na zvoke Sankt Peterburga, peket konjskih kopit in trkljanje dvokolnic po tlakovcih, Marini Cvetajevi pa so njeno *Rusijo* v zavest priklicale podobe očetne hiše v Ulici treh ribnikov v Moskvi in njena jerebika.

Iz ruske fevdalne, razredne družbe je tako rekoč čez noč izginil cel razred.³ Še več: bil je uničen brez ostanka, izgnan brez obstanka. Med letoma 1917 in 1929 je domovino zapustilo tri milijone Rusov – postali so senca velikega naroda, velika senca, ki se je raztezala od Mandžurije do Kalifornije, in je imela glavna središča ruskega kulturnega življenja v Berlinu, Parizu in New Yorku.⁴ Berlin, ki je bil naravno križišče poti med Rusijo in Evropo, je postal najpomembnejše središče ruske emigracije. Zaradi gospodarske krize po prvi svetovni vojni in nenehnega padanja vrednosti nemške marke je bilo za tiste, ki so s seboj lahko prinesli zahodni denar ali dragulje, življenje v Berlinu poceni, in tako je mesto postalo nesporna prestolnica ruske kulture in umetnosti. Če bi se tako dogovorili, bi lahko na kakšnem berlinskem odru skupaj nastopili Igor Stravinski, Sergej Rahmaninov, Jaša Heifetz, Vladimir Horowitz in Natan Milstein; ko je v nemško prestolnico prišla Cvetajeva, jo je tam že čakal Nabokov; v mestu je leta 1922 delovalo 86 ruskih založb, kar je precej več, kot je bilo tedaj tam nemških.⁵

Sredi dvajsetih let, ko si je nemško gospodarstvo že opomoglo in se je nemška marka spet okrepila, je življenje za ruske emigrante postalo drago in celo neznosno. Odšli so naprej, drugam, tudi daleč,

² Figes, 2007, 511.

³ Smith, 2012, 8.

⁴ Figes, 2007, 512.

⁵ Prav tam, 513.

a kot novo središče ruskega kulturnega in akademskega življenja v Evropi se je tedaj uveljavila Praga – Čehi so gostoljubno sprejeli “bele Ruse” kot svoje slovanske brate in zaveznike, tedanji češki predsednik Tomáš Masaryk pa je bil celo sam odličen poznavalec ruske kulture in jezika.

Podobno so se dobrodošli počutili Rusi, ki so prišli v jugoslovanske dežele, saj so imele te z Rusijo vedno prijateljske odnose. In emigrantov, ki so prišli v Kraljevino SHS (Jugoslavijo), ni bilo malo. Ruska emigracija se je v novih okoliščinah hitro organizirala in vzpostavila razvejano strukturo številnih in raznovrstnih organizacij. Najprej zato, da bi se na tujem sami ne izgubili. Takoj nato, da bi se na tujem med seboj našli. Obakrat v upanju, da so zdoma le začasno. Čez čas z zavedanjem, da bo ta začasnost začasna le tam, kjer so zdaj, da pa se bodo selili naprej in naprej in da se domov ne bodo več vrnili.⁶

Večina teh organizacij je imela nalogo zagotavljati in razdeljevati socialno pomoč, ki so jo ruskim emigrantom dajale jugoslovanska država, nekatere tuje države in mednarodne organizacije in ki jo je z lastnimi prispevki zbirala tudi ruska emigracija sama. Ob sprva pretežno socialnih ustanovah je ruska emigracija, zlasti potem, ko so pregnanci spoznali, da se ne bodo več vrnili domov, ustanovila še številne druge organizacije, med njimi veliko takšnih, ki so imele kulturni in znanstveni značaj. Največ jih je nastalo v Beogradu in so imele podružnice tudi na slovenskem ozemlju. Nekatere, kot recimo Ruske kolonije, so bile vzpostavljene kot vsejugoslovanske krovne organizacije, nastale so takoj ob prihodu in so imele za nalogo tudi nadzorovanje nameščanja, gibanja in delovanja priseljencev. Druge,

⁶ V tem prispevku ponovno raziskujem in z novimi dejstvi osvetljujem temo, ki sva jo preučevala s sodelavcem Matejem Seljakom v letih 2006–2007 in je bila delno objavljena v Matej Seljak, *Ruske emigrantske izobraževalne organizacije in organizacije ruskih znanstvenikov v Sloveniji 1920–1945*, Delovni zvezki ICK, Ljubljana 2007.

na primer Zveza ruskih akademikov, pa so nastale na pobudo in po lastnem premisleku emigrantov, in so imele opredeljeno vsebino ter so bile namenjene določenim skupinam emigrantov.

Takoj po prihodu v Jugoslavijo so se ruski izobraženci, znanstveniki, visokošolski in srednješolski učitelji lotili ustanavljanja strokovnih organizacij z namenom povezovanja in tudi varovanja in uveljavljanja njihovih strokovnih interesov. Med nalogami, ki so jih opravljala takšna društva, sta bili tudi izdajanje zagotovil o znanstveni kvalifikaciji svojih članov ter preverjanje njihovega dela, da ne bi prihajalo do zlorab in lažnega predstavljanja.⁷

Iz takšne potrebe po organiziranju in zbiranju razpršenih znanstvenih moči ruske emigracije so beloemigrantski znanstveniki leta 1920 v Parizu ustanovili Rusko akademsko skupino. Po njenem zgledu so ruski akademiki v Jugoslaviji še istega leta v Beogradu ustanovili Društvo ruskih znanstvenikov v Kraljevini SHS. V Evropi in drugod po svetu je hkrati nastalo več podobnih društev in združenj.⁸

Društvo ruskih znanstvenikov v Kraljevini SHS je predvsem ščitilo profesionalne interese svojih članov in v ta namen pripravljalo predavanja in referate ter izdajalo njihova znanstvena dela. Za stalne člane društva so izbrali ljudi, ki so predavali na višjih šolah v Rusiji kot profesorji ali docenti. Drugi, ki niso delali kot predavatelji, imeli pa so že objavljena znanstvena dela, so bili vključeni kot člani-sodelavci. V začetku je društvo štelo okoli sto članov, prvi predsednik pa je postal eden najbolj vidnih predstavnikov ruske emigracije v Jugoslaviji, pravnik in profesor prava Evgen V. Spektorski.⁹

⁷ Milenković, Pavlović, 2004, 222.

⁸ Prav tam, 222-223.

⁹ Evgen Vasiljevič Spektorski je po emigraciji iz Rusije predaval na beograjski, praški in od leta 1930 dalje na ljubljanski Pravni (Juridični) fakulteti. Leta 1945 je emigriral v ZDA. Glej Brglez, Seljak, 2008, 39-44.

Razmeroma veliko število ruskih znanstvenikov je delovalo v tedanji Češkoslovaški. Tam so bili tudi morda najboljše organizirani, dobivali so vladno podporo in so tako lahko v Pragi celo ustanovili rusko pravno fakulteto – imenovala se je Ruska svobodna univerza. Ruski znanstveniki na Češkem so se kmalu za tem, že leta 1921, lotili priprave I. kongresa ruskih znanstvenikov v tujini in nanj vabili predstavnike vseh ruskih akademskih skupin po svetu. Kongres je potekal avgusta leta 1921 in je bil povod za trenja v Društvu ruskih znanstvenikov v Jugoslaviji, in sicer zaradi izbora delegatov za kongres. Iz Kraljevine SHS naj bi tja odpotovala profesorja Tauber in Šapšala, vendar ju delegati, menda zaradi njunega judovskega porekla, niso izvolili.¹⁰ Zaradi nestrinjanja s takim delovanjem je iz društva izstopila skupina pod vodstvom profesorjev Todorja Taranovskega¹¹ in Mihajla Čubinskega.¹² Ta skupina je ustanovila Rusko akademsko skupino v Kraljevini SHS, ki je nato poslala na kongres v Prago svoja delegata.

Podoben razcep se je zgodil v Parizu. Tudi tam je liberalna manjšina pod vodstvom profesorja Pavla N. Miljukova zapustila prvotno društvo Ruska akademska skupina in ustanovila Rusko akademsko

¹⁰ AS 1931, a.e. 1053, str. 157. V nekaterih primerih viri niso v celoti zanesljivi in so nepopolni. Pri omenjenih delegatih ni imen, navedeni niso niti njihovi poklici niti stroka in tudi ne vemo, ali so imena pravilno zapisana. Glej tudi: Milenković, Pavlović, 2004, 223.

¹¹ AS 1931, a.e. 1053, str. 157. Teodor (po nekaterih podatkih Todor oziroma Fedor) V. Taranovski je predaval pravno zgodovino na beograjski fakulteti, kjer je veliko znanstvenega in akademskega truda posvetil zgodovini srbskega prava.

¹² AS 1931, a.e. 1053, str. 157. Čubinski je bil že v Rusiji zelo ugleden predavatelj na harkovski in sanktpeterburški pravni fakulteti, kjer je predaval kazensko pravo. Po prihodu v Jugoslavijo je bil postavljen za honorarnega profesorja beograjske univerze in rednega profesorja pravne fakultete v Subotici.

zvezo. Razcep je bil tudi tam posledica globokega prepada med monarhistično-reakcionarno večino in državljansko-demokratsko liberalno manjšino, ki je bil v življenju beloemigracije prisoten malone povsod. V Beogradu je povzročil, da sta vzporedno obstajali dve organizaciji ruskih znanstvenikov, ki sta imeli enake cilje in s profesionalnega vidika tudi skupna izhodišča, v konkretnem pa se nista strinjali in pri kadrovske izbireh sta se ločevali.¹³

V Kraljevini SHS je Društvo ruskih znanstvenikov ohranilo okoli osemdeset članov in je tako še vedno predstavljalo večino beograjskih profesorjev in znanstvenikov; prav tako je njihov predsednik ostal ugledni Evgen V. Spektorski. V upravi so imeli glavno vlogo profesor Aleksej Ščerbakov, Aleksander Bilimovič in Vladimir Farmakovski, ki so bili, ne le tedaj, ampak vzeto v celotnem loku, med zagotovo najpomembnejšimi imeni ruske emigracije pri nas. Ruska akademska skupina je bila pol manjša, število članstva ji je uspelo ohranjati pri številki štirideset, predsedoval pa ji je Taranovski, ki si je v Beogradu ustvaril lep ugled in je bil s profesorjem Spektorskim v odličnih, prav prijateljskih odnosih.¹⁴ V tej skupini so v glavnem delovali univerzitetni profesorji Čubinski, Georgij Pio-Uljski, Evgen Anjičkov, Nikolaj Saltikov in Aleksander Stebut, kot tudi Leonid Tauber, predavatelj na Trgovski akademiji v Beogradu. Delo tajnika je v skupini takrat opravljal Aleksander Solovjev.¹⁵ Obe instituciji, torej Društvo in Skupina, sta med seboj sodelovali – na naslednjem, II. kongresu ruskih znanstvenikov, ki je bil prav tako v Pragi, sta celo nastopili skupaj. Zato ni nenavadno, da so sledili poskusi združitve obeh skupin, prav tako pa ne preseneča, da niso bili uspešni: razdor je imel pregloboke politične korenine in ko se je

¹³ Milenković, Pavlović, 2006, 223–224.

¹⁴ AS 1931, a.e. 1053, 158.

¹⁵ Milenković, Pavlović, 2006, 224.

članstvo na tej podlagi enkrat razdelilo, poti nazaj v resnici ni bilo več. Nasprotovanja med monarhistično-konservativno usmerjenim članstvom Društva na eni in meščansko-liberalno Skupino na drugi strani so bila prevelika, da bi lahko pripeljala do resnejšega povezovanja ali celo združitve. Dodati je treba, da sta obe društvi imeli podporo jugoslovanskih oblasti in torej tudi zaradi tega ugodja nista čutili nuje, da bi se povezali. Od oblasti sta tako ena kot druga dobili dovoljenje, da ruski emigranti pri njiju opravljajo izpite ter pridobivajo diplome, magisterije in doktorate po pravilih ruskih univerz. Tako pridobljene listine so bile enakovredne jugoslovanskim. Podatek se zdi presenetljiv, vsaj v današnjem bi bilo v kateremkoli nacionalnem univerzitetnem okolju težko doseči takšen status, a je treba dodati, da je ureditev morda ostajala zgolj formalna, saj viri ne kažejo, da bi ruski emigranti te možnosti veliko uporabljali. Prav drugače je res: velja, da so bili mladi ruski emigranti kot študenti¹⁶ jugoslovanskih univerz kljub materialnemu pomanjkanju pogosto zelo dobri in uspešni študentje in so se po drugi svetovni vojni uveljavili v jugoslovanskem in tudi mednarodnem znanstvenem okolju.

Še nekaj je potrebno vedeti, da zmoremo pravilno razumeti vlogo in pomen znanstvenih društev in tudi drugih organizacij, ki so povezovale ruske emigrantske znanstvenike. Nobeno med njimi ni bilo deležno takšne pozornosti in podpore kot politična združenja emigrantov. Tako so na primer stiki s tujino na institucionalni ravni obstajali samo v okviru Zveze ruskih akademskih organizacij, ki je delovala v Pragi, sicer pa ne. Tudi zato so bila morda društva obrnjena bolj navznoter kot navzven in so se z ustanovitvijo Ru-

¹⁶ Na vseh jugoslovanskih višjih in visokih šolah je v šolskem letu 1928/29 študiralo 1.409 ruskih študentov, leta 1937/38 pa še 517. Glej: AS 1931, a.e. 1053, 184.

skega znanstvenega inštituta v Beogradu leta 1928 vsa ruska znanstvena društva v Kraljevini spet zbrala v eni krovni organizaciji.¹⁷

Tako kot znanstveniki in univerzitetni profesorji so se v društva združevali tudi ruski učitelji srednjih in nižjih šol. Leta 1921 je majhna skupina reakcionarjev v Zemunu ustanovila Zvezo ruskih pedagogov v Jugoslaviji, ki ji je predsedoval Vladimir Grinj. Nekdanji učitelj vaške gimnazije iz okolice Kijeva in reakcionarni politik pa je v Zvezo bolj kot izobražene učitelje privabljal politične somišljenike. Monarhistične manifestacije proti Državni komisiji za pomoč ruskim beguncem in objavljanje resolucij, v katerih so napadali druge profesorje zaradi "revolucionarnosti", je očitno pokazalo, da je bila njihova dejavnost vse prej kot pedagoško naravnana.¹⁸

Državna komisija za pomoč ruskim beguncem je na Ruski pedagoški kongres, ki je bil aprila leta 1923 v Pragi, poslala profesorje bolj liberalnih pogledov, Zveze ruskih pedagogov Vladimira Grinja pa na kongres ni niti povabila. V odgovor je Grinj že 1. julija 1923 priredil svoj pedagoški kongres, in sicer v Jugoslaviji, v Zemunu. Glavno besedo na Grinjevem kongresu so imeli duhovniki in učitelji, ki so odkrito napadali liberalno in, kot so jo označili, "antinacionalno" šolsko politiko Državne komisije.¹⁹

Za protiutež Zvezi ruskih pedagogov je Državna komisija leta 1925 osnovala Rusko pedagoško društvo, v katero so se včlanjevali resni učitelji, v glavnem iz ruskih emigrantskih šol. Za predsednika so določili univerzitetnega profesorja Dobroklonskega, ki se je najbolj zavzemal za ruske študente.

Ko je Grinj konec leta 1927 porabil nekaj društvenega denarja za osebne namene, so člani zahtevali zamenjavo predsednika. Namesto

¹⁷ Prav tam, 159.

¹⁸ Milenković, Pavlović, 2006, 225.

¹⁹ Prav tam, 226.

Grinja so izbrali Nikolo Andruškijeviča, ki je takoj predlagal, da se obe pedagoški društvi združita. Čeprav so člane uprave zamenjali, so se Grinj in drugi še vedno šteli za predsedujoče in delali po svoje. Skupna zveza je še kar uspešno delovala, čeprav je bila dobra polovica članov bivših oficirjev, ki nikoli niso predavali in so na zasedanjih Zveze predstavljali Grinjev "volilni pogon", slaba polovica pa so bili učitelji, ki so svoje delo jemali resno in so učili povsod po državi. Bilo jih je precej, pa vendar premalo, da bi preglasili ostale.²⁰

Prvi znanstveni inštitut

Ustanova, ki je kot prva dobila naziv inštitut, je bila ustanovljena v Beogradu leta 1928 – Ruski znanstveni inštitut je nastal s posebnim sklepom IV. kongresa ruskih znanstvenikov, ki so se tam sestali septembra tega leta.²¹ Temeljni nalogi inštituta, torej znanstvene institucije, sta bili znanstveno raziskovanje in izobraževanje. Inštitut je skrbel za oblikovanje novih ruskih znanstvenikov in za njihovo znanstveno in strokovno napredovanje, pa tudi za objavljanje njihovih izvirnih znanstvenih del. Ruski znanstveni inštitut je imel predsednika, kot prvi je bil na to mesto postavljen Evgen V. Spektorski, ki je inštitut vodil do leta 1930, ko je odšel v Ljubljano in začel predavati na ljubljanski Pravni fakulteti.²²

Leta 1930 je Spektorskega na mestu predsednika inštituta nasledil akademik Todor V. Taranovski, kar potrjuje že zapisano navedbo, da sta bila moža v dobrih odnosih. Morda lahko zapišemo še, da so v zadevah manj društvene pa bolj znanstvene (morda pa tudi manj prostočasne in bolj zaposlitvene, torej eksistencialno bolj temeljne) narave ideološka in politična navzkrižja znala stopiti v

²⁰ Milenković, Pavlović, 2006, 226–228.

²¹ Prav tam, 163.

²² Brglez, Seljak, 2008, 55.

ozadje. Leta 1936, po smrti Taranovskega, je bil za kratek čas za predsednika izvoljen Aleksej P. Dobroklonski,²³ ki pa je umrl že leta 1937. Od leta 1937 do leta 1941 je nato naloge predsednika opravljal Aleksander I. Ignjatovski, nekdanji profesor na univerzah v Varšavi in Rostovu, ki je veliko pripomogel k razvoju beograjske medicinske fakultete. Število rednih članov se je gibalo med 49 in 58. K sodelovanju pri znanstvenem delu je Inštitut povabil tudi ruske znanstvenike in književnike iz drugih držav. Med najbolj znanimi, ki so vabilo sprejeli in na takšen ali drugačen način sodelovali, so bili: Peter Struve, Aleksander Kiesewetter, Ivan Lapšin, Nikolaj Golovin in Konstantin Baljmont, Zinaida Gippius, Dimitrij Merežkovski, Igor Severjanin in drugi.²⁴

Organigram Inštituta je bil takšen: glavni organ je bil Svet inštituta, ki so ga sestavljali samo redni člani. Svet je volil funkcionarje inštituta, nove člane, potrjeval je delovni načrt, sestavljal proračun in pregledoval račune, izdajal navodila za redakcijsko komisijo in reševal pomembna vprašanja, ki jih ni uspelo rešiti upravi inštituta. Izvršni organ inštituta pa je bila uprava, ki so jo sestavljali predsednik, njegov namestnik in trije člani. Redakcijski komisiji, ki je bila odgovorna za izdajateljsko dejavnost inštituta, je predsedoval V. D. Loskarjov. Revizijska komisija je imela nalogo verifikacije in nostrifikacije dokumentov: pregledovala je veljavnost in potrjevala avtentičnost dokumentov o strokovni oziroma znanstveni izobrazbi, ki so jo emigranti prinesli s seboj iz Rusije.²⁵

Sedež Ruskega znanstvenega inštituta je bil v Beogradu, a člani so bili tudi z drugih univerzitetnih središč v državi. Vsebinsko je bilo delo inštituta organizirano v štirih oddelkih, in sicer so delovali filo-

²³ Ibid., 163. Dobroklonski je bil profesor cerkvene zgodovine na beograjski teološki fakulteti (op. p.).

²⁴ Milenković, Pavlović, 2006, 230.

²⁵ To nalogo so leta 1931 prevzeli jugoslovanski državni organi (op. p.)

zofski oddelek, oddelek za jezike in književnost, oddelek za socialne in zgodovinske vede (ki je vključeval vojaški oddelek) in oddelek za naravoslovne, agronomske in medicinske vede.²⁶ Poglavitne naloge inštituta so bile priprava znanstvenih srečanj, okroglih miz in kongresov, izvedba tečajev, seminarjev in javnih predavanj ter objavljanje znanstvenih del članov inštituta. Številni referati in druge znanstvene razprave so bili objavljeni v zborniku Zapiski ruskega znanstvenega inštituta v Beogradu in v prvih letih jih je bilo predstavljenih kar 670, kar je brez dvoma številka, ki govori, da je v znanstvenikih, ki so morali zapustiti domovino, tlela želja in vrela sila, da bi se tudi v novem okolju izrazili v svojem bistvu. V letih med 1930 do 1941 so pri inštitutu izdali 17 zvezkov, v katerih je bilo skupaj 190 člankov, 107 s področja humanistike, 83 s področja naravoslovnih, tehničnih in matematičnih ved, Rusiji je bilo posvečeno 72 člankov, Jugoslaviji pa 10.²⁷

Z organizacijo IV. kongresa ruskih znanstvenikov v Beogradu je Ruski znanstveni inštitut dobil javno znanstveno legitimacijo. Delo Inštituta je bilo tako zelo intenzivno in plodno, da je njegov predsednik profesor Taranovski v govoru 9. aprila 1933 izjavil, da je Ruski znanstveni inštitut v Beogradu postal skupni znanstveni center za celotno rusko emigracijo²⁸.

Prvi znanstveni kongres

Kongresi ruskih emigrantskih znanstvenikov so bili tradicionalno pripravljeni v Pragi, ki je bila center ruskega znanstvenega življa v emigraciji. Na pobudo jugoslovanskih oblasti in ob njihovi veliki finančni pomoči pa je bilo za IV. kongres, ki je bil septembra 1928,

²⁶ AS 1931, a.e. 1053, 163.

²⁷ Ibid., 164-165.

²⁸ Milenković, Pavlović, 2006, 233. O pomembnosti dela Inštituta glej tudi *Sokolski glasnik*, 23. 4. 1933, 6.

prvikrat izbrano drugo prizorišče – prireditelj je bil Beograd. Gotovo je res, da si je Beograd organizacijo kongresa pridobil z odličnim in obsežnim delom Ruskega znanstvenega inštituta. Prav tako pa je res, da je bila za to, da je bil za organizacijo nazadnje izbran Beograd, potrebna dodatna vnema sicer prislovično počasnih jugoslovanskih oblasti – njihova motivacija je bila v strahu pred napetimi razmerami v Sovjetski zvezi, kjer je prav tedaj z vso silovitostjo izbruhnil spor med Stalinom in Trockim. Navdušeni opazovalci na jugoslovanskem zunanjem ministrstvu so v tem sporu videli začetek krize boljševiske oblasti, in upali na njen skorajšnji polom.²⁹

Za predsednika organizacijskega odbora so izbrali visoko spoštovanega univerzitetnega profesorja Evgena V. Spektorskega, ki je vse od 1930 poučeval na beograjski univerzi. Povabljeni so bili ruski znanstveniki iz desetih evropskih držav, katerih društva so bila včlanjena v Zvezo ruskih akademskih organizacij v tujini. Največ, dvajset udeležencev, je prišlo iz Prage, kjer je bil sedež Zveze, drugi udeleženci pa so bili ruski znanstveniki iz Francije, Velike Britanije, Poljske, Nemčije, Estonije, Bolgarije in od drugod. Kongresa se je udeležilo štirideset najvidnejših ruskih profesorjev iz tujine, okoli osemdeset pa jih je bilo z jugoslovanskih univerz.

V Beogradu so 16. septembra 1928 slovesno odprli IV. Kongres ruskih učenjakov v emigraciji. Slavnostne seje se je udeležilo 64 akademikov iz vseh delov Evrope. Udeleženci so za predsednika kongresa soglasno izvolili dr. Vladimirja Korenčevskega, ki je bil uveljavljen predavatelj na Inštitutu za eksperimentalno medicino v Londonu³⁰ in nekdanji profesor vojnih medicinskih znanosti v Peterburgu.³¹ Korenčevski je v daljšem pozdravnem govoru pojasnil svrho kongresa,

²⁹ Brglez, Seljak, 2008, 57.

³⁰ Ibid., 229.

³¹ *Jutro*, 18. 9. 1928, 4.

spominjajoč se pri tem onih ruskih učenjakov, ki so ostali v Rusiji, v sovjetski ječi.³² Jugoslovanske oblasti so svojo privrženost dogodku pokazale ne le s finančno podporo organizaciji kongresa, marveč tudi z udeležbo vidnejših predstavnikov tedanjega jugoslovanskega političnega vrha in elite beograjskega intelektualnega sveta.³³ Z uvodnim nagovorom je kongres pospremil na delo tedanji jugoslovanski minister za prosveto Milan Grol³⁴, ki je dejal, da pozdravlja kongres iz treh razlogov: zaradi pomena ruske znanosti na splošno, zaradi prispevka ruske znanosti k napredku Jugoslavije in zaradi bratske ljubezni slovanskih bratov do matere Rusije in njene velike kulture.³⁵

Nato je kongres izvolil častne člane – začel je z ministrom Grolom, ki je bil tudi član Srbske akademije znanosti, drugi častni člani pa so bili vplivna pokrovitelja ruske emigracije Slobodan Jovanović in Aleksander Belić in škof Dositej, predstavnik srbskega patriarha na kongresu. Belić je imel ob tem nagovor, zahvalil se je v imenu vseh in dejal, da je ruska emigracija celemu svetu pokazala apoteozo zmage duha in da je zmaga našla svoj najboljši izraz prav v vzponu ruske znanosti v tujini, da pa se je ta vzpon šele zares začel in bo svoj svetovni pomen šele dosegel.³⁶ Med obrobim dogajanjem je

³² Ibid.

³³ Član ruske akademije dr. Peter Struve, delegat Srbske akademije znanosti prof. dr. Perič, predsednik zveze ruskih učenjakov v emigraciji in profesor politehnike v Pragi dr. Aleksander Lamsakov, profesor Pasteurjevega zavoda v Parizu dr. Sergej Mesalnikov, prof. univerze v Kovnu Pavel Gronski, profesor na Karlovi univerzi v Pragi dr. Aleksander Kiesewetter, književni historik dr. Sergij Svatikov in drugi. Ibid.

³⁴ Srbski književnik in politik, tudi dolgoletni direktor Narodnega gledališča v Beogradu. Na listi Demokratske stranke je bil leta 1925 izvoljen za poslanca v Narodni skupščini Kraljevine SHS. Od julija leta 1928 je bil minister za prosveto v vladi Antona Korošca (op. p.).

³⁵ AS 1931, a.e. 1053, 164-165.

³⁶ Milenković, Pavlović, 2006, 229.

za odslikavo vzdušja ob dogodku vredno zapisati, da je beograjska občina objavila oglas, s katerim je svoje občane pozvala k prijateljskemu sprejemu predstavnikov bratske Rusije, razen tega pa so različni prireditelji pripravili številne sprejeme in bankete. Končalo se je tako, da so bili udeleženci navdušeni nad gostoljubnostjo, Beogradom in Beograjčani in so pred zaključkom kongresa za častnega člana izvolili še župana beograjske občine Kosto Kumanudija.

V delu kongresa so udeleženci predstavili 104 referate. Tretjina referatov (33) je vsebinsko obravnavala kraljevino Jugoslavijo, med njimi je pet referatov obravnavalo različne vidike prava v jugoslovanskem pravnem sistemu, po trije so se dotikali zgodovine jugoslovanske književnosti, jugoslovanske zgodovine in zgodovine jugoslovanskega prava, štirje so obravnavali ekonomska vprašanja v Jugoslaviji, kar v osmih pa so se posvetili kmetijskim temam, v treh geologiji Jugoslavije in v enem zoologiji in flori, medtem ko je ena razprava zadevala pomen preboja Solunske fronte za konec I. svetovne vojne.³⁷

Povezovanje ruskih znanstvenikov v Ljubljani

V Ljubljani je bila leta 1932 ustanovljena ljubljanska podružnica Združenja ruskih znanstvenikov in ročnih delavcev; podlaga za njeno ustanovitev je bilo dovoljenje kraljeve banske uprave Dravske banovine z dne 16. decembra 1932. Prvo redno sejo je imelo združenje v Narodnem domu 19. januarja leta 1933.

Osnovna naloga združenja oziroma bolje njegove ljubljanske podružnice je bila, kot je zapisano v pravilniku, vzpostaviti možnosti, znotraj katerih si bodo člani lahko med seboj pomagali. Pri tem je pomoč pomenila zlasti iskanje zaposlitve, nudenje pomoči pri usposabljanju in učenju, seveda pa tudi materialno pomoč in brezplačno

³⁷ AS 1931, a.e. 1053, 152.

pravno zaščito. Veliko ruskih emigrantskih organizacij je imelo, predvsem v času takoj po prihodu večjih skupin emigrantov v nova okolja, namen oskrbeti socialno podporo emigrantom, to je bil tudi poglavitni razlog za njihovo ustanovitev. Tako je razumljivo, da so z doseženo večjo integracijo posameznikov v jugoslovansko družbo te organizacije prenehale delovati in se je njihovo število zmanjševalo. Jugoslovansko okolje je imelo tedaj razmeroma razvito in že vzpostavljeno lastno, državno omrežje ustanov, ki so kar učinkovito nudile socialno podporo upravičenim prosilcem.

Združenje ruskih znanstvenikov in ročnih delavcev je bilo sestavljeno kot večina sorodnih organizacij: iz glavne skupščine, upravnega in nadzornega odbora.³⁸

Glavna skupščina je volila upravni in nadzorni odbor, pregledovala in odobrila je letne račune podružnice, določila dnevni red seje, obravnavala pritožbe zoper upravni odbor, potrjevala poročilo nadzornega odbora, odločala o zamenjavah in dopolnitvah pravilnika in ukinitvi oziroma prenehanju delovanja podružnice. Glavna skupščina se je sestajala enkrat letno in je lahko sprejemala veljavne sklepe ob vsaj polovični prisotnosti svojega članstva. Naloge upravnega odbora, kot jih določa njegov statut, so bile: sprejemanje in izključevanje članov združenja (pri tem je zanimivo, da je lahko upravni odbor brez obrazložitve zavrnil prošnjo za članstvo, medtem ko je bilo za izstop potrebno napisati izstopno izjavo in vzroke za izstop, slednji je bil možen samo v primeru poravnave vseh dolgov do združenja); upravni odbor je nosil odgovornost za lastnino združenja in ravnanje z njim; vzdrževal je zvezo s centralama v Beogradu in Ženevi in s predstavništvom jugoslovanske podružnice ruskega krščanskega delavskega stanu in z drugimi organizacijami ter društvi; skrbel je za vse druge dejavnosti, povezane z normalnim

³⁸ AS 1931, a.c. 945, 6.

delovanjem podružnice, razen za tiste, ki so bile v neposredni pristojnosti glavne skupščine. Nadzorni odbor je imel nadzor nad financami in je redno poročal na generalni skupščini.

Predsednik upravnega odbora je postal gimnazijski profesor kemije Ivan Železnov, sekretar pa Georgij Popov, ki ga je aprila leta 1934 na tem mestu nasledil Aleksander B. De Makke, tega pa pozneje slikar, vojni invalid Nikolaj Borisov. Za blagajnika Združenja so postavili Ivana Richterja, ki je bil tajnik Ljubljanskega velesejma, kot član upravnega odbora in po letu 1934 tudi kot njegov podpredsednik pa je v dokumentih zapisan general Vladimir S. Žoltenko,³⁹ znan kot velik ruski rodoljub.

Ohranjeni zapisniki natanko navajajo, da je upravni odbor zasedal vsak drugi četrtek ob osmih zvečer v Narodnem domu.⁴⁰

Nadzorni odbor so sestavljali predsednik Mihail Krasnov in član Vladimir Pervago, ki je bil obenem tudi knjižničar Ruske matice v Ljubljani, ob njiju pa še Peter Čižov, lastnik gostilne, ki je sprva delovala v barakah Ruske kolonije, kasneje pa se je preselila v Gosposko ulico.⁴¹ Z izjemo predsednika, ki je bil vse od odhoda Železnova⁴² do razpada Kolonije Viktor Losev, so se na drugih mestih zvrstili številni predstavniki ruske emigrantske skupnosti v Sloveniji.

³⁹ Bivši general Žoltenko, ki je bil znan kot junak iz Rusko-japonske vojne leta 1904, je bil tudi pisatelj in je v emigraciji v Ljubljani izdal knjigo povesti, ki je nosila naslov Ulybki žizni (Smehljaji življenja), 1935.

⁴⁰ AS 1931, a.e. 945, 6.

⁴¹ Leta 1938 je Peter Čižov zaprosil za dovoljenje za prenos ljudske kuhinje iz Gosposke ulice (Napoleonovega trga) v Vegovo ulico. Iz zapisnika druge redne javne seje ljubljanskega mestnega sveta, ki je potekala 3. marca 1938, se da razbrati, da je bilo njegovi prošnji ugodeno, kljub odkritemu nasprotovanju združenja gostilničarjev (ZAL, Ljubljana, Cod III, 95).

⁴² Železnov je zaradi visoke starosti in prezasedenosti, bil je tudi starosta v Ruskem sokolu, že kmalu odstopil s položaja predsednika društva (op. p.).

Ljubljanska podružnica Združenja ruskih znanstvenikov in ročnih delavcev je bila preko beograjske centrale povezana z Zvezo ruskih krščanskih znanstvenikov in ročnih delavcev v Ženevi, katere predsednik je bil A. I. Ladiženski.⁴³ Zgoraj navedena sestava članstva v organih podružnice je dokaz, da je bilo članstvo ustrezno imenu organizacije, morda je v svoje vrste privabilo celo več ročnih delavcev kot znanstvenikov, ki so bili v imenu sicer postavljeni na prvo mesto. Vsekakor pa je bilo med člani veliko nekdanjih vojaških oseb, bivših oficirjev in vojaških invalidov.⁴⁴ Ob začetku italijanske okupacije Ljubljane je imela podružnica okoli 28 članov, in menda je bil samo Evgen V. Spektorski univerzitetni profesor – Spektorski je bil zaradi velikega ugleda med ruskimi emigranti v Jugoslaviji in v tujini vedno prva izbira in največja želja vsake novoustanovljene organizacije; zaradi mehkega srca ali iskrene privrženosti pa je hote ali nehote to vlogo tudi v resnici velikokrat sprejel. Mesto neformalnega zastopnika ruske intelektualne emigracije v Ljubljani mu je kot poprej v Beogradu samoumevno pripadlo tudi zunaj njene formalne organiziranosti. Kot že rečeno, so se ob pomanjkanju pomembnejših intelektualcev v organizaciji močneje uveljavili nekdanji častniki, ob imenu Spektorskega najdemo med bolj znanimi člani združenja tudi nekdanja generala v ruski carski armadi Pavla Bogajevskega in Viktorja V. Firsova. Ideološka naravnost članstva in institucije ni presenetljiva – izrazito protikomunistična, članstvo je bilo trdno v tej opredelitvi in si je zlasti prizadevalo ohranjati enotnost ruske emigrantske skupnosti v primeru pričakovane mednarodne intervencije zahodnih sil proti Sovjetski zvezi. V protikomunističnem duhu je društvo pripravilo

⁴³ AS 1931, a.e. 945, 6.

⁴⁴ Kar enajst izmed tedanjih članov je bilo nekdanjih ruskih visokih oficirjev (AS 1931, a.e. 945, 33).

več domoljubnih predavanj.⁴⁵ Ob eni takšnih priložnosti je Ljubljano obiskal predsednik švicarske centrale društva in dejal, da je osrednji namen društva vzpostaviti čvrsto profesionalno organizacijo na osnovi krščanskih idealov.⁴⁶ Društvo je pripravljalo tudi predavanja, v katerih so predstavljali Rusijo pod komunisti (Sovjetsko zvezo), delovanje društva v Sloveniji in kraljevini Jugoslaviji, organizirali so razna poljudnoznanstvena predavanja, nekatera so vodili tudi ruski profesorji iz tujine, na primer univerzitetni profesor Kozlovski iz Pariza, ki je imel predavanje z naslovom Daljni vzhod ter naselbine tam.⁴⁷

Društvo naj bi, zlasti v letih, ki so sledila, premišljeno vključevala samo izbrane člane, take z jasno politično in ideološko orientacijo, ki naj bi bila krščanska in vsekakor protiboljševistična. Tako je pozneje postala privlačna za okupacijske sile, ki so v njej imele sodelavce, še pozneje, po koncu druge svetovne vojne, pa so zato mnogi njeni člani zaradi suma sodelovanja z okupatorjem oziroma zaradi aktivnega sodelovanja z njim zapustili Jugoslavijo.

Društvo je imelo sedež v Ljubljani, na ulici Pod Turnom 4.⁴⁸

Dramatični zasuki v življenje ne posežejo načrtovano. Čeprav niso povsem nepričakovani ali pa jih je mogoče vsaj nekoliko pred-

⁴⁵ Takšno je bilo recimo predavanje polkovnika ruskega generalštaba Evgenija Messnerja z naslovom Ruski oficir v borbi za domovino (AS 1931, a.e. 945, 23).

⁴⁶ V nedatiranem zapisniku enega izmed predavanj beremo: Komunisti so nasprotniki krščanske vere in morale. Ko so zasedli v Rusiji oblast, so sprovedli neusmiljen boj pravoslavni cerkvi. Ruski narod se je že od nekdaj navadil iskati uteho pri svojih duševnih pastirjih in poočitovati svojo ljubezen do Boga v zidavi lepih, skromnih in razkošnih cerkva. [...] Uničenje vere in z njo ljubezni do bližnjega ima strašno posledico: ljudi se polasča neka podivjanost. [...] (AS 1931 a.e. 945, 23).

⁴⁷ Ibid., 32.

⁴⁸ AS 1931, a.e. 945, 6.

videvati, človek nanje ni pripravljen. Tako so morali številni ruski emigranti, zlasti mladi ljudje, zapustiti Rusijo pred zaključkom svojih študijev in so v novi domovini iskali možnosti za njegovo dokončanje – da bi se lažje in bolje znašli, v delu, v okolju, v življenju. Po dostopnih podatkih naj bi se na Univerzo v Ljubljani vpisala kar precej številna skupina ruskih študentov.⁴⁹ Na pobudo državne komisije v Beogradu, ki je skrbela za ruske emigrante, so se organizirali v Zvezo ruskih akademikov v Ljubljani.

Državna komisija za ruske begunce je tudi štipendirala ruske študente, zato je bil v Zvezi ruskih akademikov stalen delegat, ki je zastopal interese komisije. Prvi tak delegat je v Ljubljani bil univerzitetni profesor Aleksander D. Bilimovič, ki sam sicer ni bil nikoli član upravnega odbora, je pa idejno močno vplival na njeno delovanje. Zvezo so kmalu po njenem nastanku pričela trgati notranja nasprotja, prav enaka tistim, ki smo jih že spoznali v sorodnih organizacijah starejših, odraslih ruskih akademikov. Izoblikovali sta se dve skupini: eno sta vodila tedaj še študent kemije Nikolaj Brusnikin in ob njem Leonid Zažigajev in je bila prosovjetsko orientirana; preko sovjetske misije na Dunaju je leta 1925 poskušala organizirati vrnitev svojih članov v Sovjetsko zvezo. Drugo skupino pa je vodil univerzitetni profesor Aleksander D. Bilimovič in je bila izrazito protikomunistično orientirana. Spor znotraj Zveze se je zao-

⁴⁹ AS 1931, a.e. 945, 239. Pri pregledu seznamov vpisanih študentov od ustanovitve ljubljanske univerze, torej od zimskega semestra 1919 (točneje 1. 3. 1920) do zimskega semestra 1924/25 (31. 10. 1924), je bilo od okvirno 3200 vseh vpisanih študentov okoli 279 ruskih študentov. Od teh jih je diplomiralo 32 študentov, nekateri so le absolvirali ali pa zaprosili za odpustnico iz fakultete (demisorij), redki pa so se prepisali na drugo fakulteto ljubljanske univerze. Študentov, ki so se izpisali iz fakultete, je bilo največ, iz česar lahko sklepamo, da so se vrnil v Rusijo ali, verjetneje, odšli v druge države. Glej: ZAMU, Univerzitetna matrika zim. sem. 1919/20–1924/25, I 1–405.

stril do te mere, da je Bilimovič zahteval izključitev prokomunistično usmerjenih članov in izvolitev novega vodstva.⁵⁰ Na novih volitvah v upravni odbor je zmagala bolj liberalna usmeritev, zato je Bilimovič iz Zveze izstopil. Na predlog profesorja Nikolaja M. Bubnova, ki je na Filozofski fakulteti v Ljubljani predaval predmete iz zgodovine, bil član odbora Ruskega Rdečega križa in tekoče govoril devet jezikov⁵¹, je bil na njegovo mesto imenovan prav tako profesor na ljubljanski univerzi Fjodor F. Grudinski. Grudinski je na Tehniški fakulteti predaval predmete iz matematike in mehanike⁵², komunistom pa naj bi bil manj nenaklonjen.⁵³

V tako napetem ozračju je Zveza delovala še nekaj let, nato pa je razpadla, in sicer predvsem zato, ker je večina njenih članov dokončala svoje študije in so se nato vključili v druge ruske emigrantske organizacije, kot so bile na primer Zveza ruskih intelektualcev in ročnih delavcev in v novo oblikovano Nacionalno zvezo novega ruskega naraščaja v kraljevini Jugoslaviji ter Rusko kolonijo.⁵⁴

Odmev in poznejše znanstveno sodelovanje

Znanstvena srečanja in konference, ki jih je organizirala ruska emigracija na ozemlju Jugoslavije ali Kraljevine SHS, so bila v glavnem pripravljena v Srbiji, saj je bil Beograd kot glavno in največje mesto središče vseh organizacij in njihovih podružnic, iz tega in še drugih

⁵⁰ Skupina Zažigajeva je bila pod vplivom centrale v bolgarski Varni, od koder je tudi prišla pobuda za njeno odcepitev, in prav ta vpliv je skupina, zbrana okoli profesorja Bilimoviča, uporabila za njeno diskreditiranje, končno odločitev v sporu pa je imel organ (morda odbor ali komisija) imenovan Sodišče ruskih univerzitetnih profesorjev, kjer je bila večina na strani bolj liberalno usmerjenih akademikov. AS 1931, a.e. 1053, 700.

⁵¹ Brglez, Seljak, 2008, 128–129.

⁵² Brglez, Seljak, 2008, 133.

⁵³ AS 1931, a.e. 945, 239.

⁵⁴ Ibid.

razlogov pa je bil tudi središče prihajanja ruskih emigrantov v naše kraje. Njihova dejavnost je ugašala hkrati z ugašanjem delovanja znanstvenih institucij, v katerih so se združevali ruski akademiki na tujem – postopoma so vse prenehale delovati najpozneje s koncem druge svetovne vojne, ko so se Rusi na tujem morali dokončno odločiti, ali bodo ostali v svojih začasnih domovinah ali odšli iskat nove. Po vzpostavitvi socialistične oblasti v socialistični Jugoslaviji in Sloveniji so nekateri posamezniki, na primer Aleksander Maklecov, ostali in se vključili v življenje svojega okolja, drugi, na primer Bilimovič, pa tega novega okolja v novih okoliščinah niso mogli imeti za svoje in so odšli naprej na Zahod, Bilimovič v Združene države Amerike.

Raziskovanje delovanja emigrantskih organizacij na ozemlju nekdanje Jugoslavije je deležno večjega znanstvenoraziskovalnega zanimanja šele v zadnjem času. Z namenom opozoriti na pomembne dogodke, ki so bistveno prispevali k razvoju gospodarskega, kulturnega in javnega življenja ruskih emigrantov pri nas, pa tudi na vezi, ki so se med gostitelji in gosti vzpostavile ob njihovem prihodu in se ohranjale ves čas do njihovega odhoda ali obstanke, se tke obnovljeno zanimanje za vzpostavljanje sodelovanja med institucijami in tudi za raziskovanje nekdanjega.

Srbska akademija znanosti in umetnosti in Inštitut za slavistiko Ruske akademije znanosti sta najprej v Moskvi leta 2008, nato pa še v Beogradu leta 2010 organizirala znanstveni konferenci ruskih in srbskih zgodovinarjev.⁵⁵ Cilj njihovega sodelovanja je bil prav organiziranje raznih srečanj, na katerih bi se obravnavale skupne teme novejše zgodovine obeh držav, tako da bi na osnovi najnovejših raziskav bolj jasno uvideli medsebojne odnose, pretekle, sedanje in prihodnje. Na moskovski konferenci na temo *Vprašanja zgodovino-*

⁵⁵ Vojvodić, 2011.

pisja o rusko-srbskih odnosih, predvsem pa na beograjski konferenci na temo *Srbsko-ruski odnosi od začetka 18. do konca 20. stoletja* so obravnavali različne teme rusko-srbskih odnosov, od kulturnih in znanstvenih, do preučevanj notranjih razmer v Srbiji in vpliva mednarodnih dejavnikov na vzajemne odnose v treh stoletjih.

Beograjske konference se je udeležilo 27 znanstvenikov, od tega osem ruskih gostov. Direktor Inštituta za slavistiko Ruske akademije znanosti Konstantin Nikiforov se je v prispevku osredotočal na rusko-srbske odnose v času sodobne krize, Jelena Guskova⁵⁶ je obravnavala arhivske dokumente o jugoslovansko-sovjetskih odnosih konec šestdesetih let 20. stoletja, za raziskovanje časa, ki nas zanima v tem prispevku, pa je pomemben predvsem prispevek Alekseja Timofejeva,⁵⁷ ki se je ukvarjal s podobo srbske tradicionalne družbe, na podlagi zbranih dokumentov in pisem ruskih potnikov, ki so obiskali Srbijo v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja. Nekoliko drugače, skozi oči ruskega oficirja Borisa Apreljeva, je Aleksander Silkin⁵⁸ prikazal notranje-politično situacijo v Kraljevini SHS.⁵⁹

Nekaj živahnosti v raziskovanju znanstvenih in akademskih odnosov med ruskimi in jugoslovanskimi znanstveniki vseh današnjih narodov oziroma držav, ki so nastale na njenem nekdanjem ozemlju, se kaže v delovanju črnogorskega zgodovinskega inštituta (Istorijski institut Crne Gore), ki je leta 2011 pripravil odmeven simpozij z

⁵⁶ Doktorica zgodovinskih znanosti in vodja Centra za preučevanje sodobne balkanske krize na Inštitutu Ruske akademije znanosti.

⁵⁷ Doktor zgodovinskih znanosti in znanstveni sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino Srbije.

⁵⁸ Višji raziskovalec na Oddelku za zgodovino slovanskih narodov v času svetovnih vojn in raziskovalec na Inštitutu za slavistiko Ruske akademije znanosti.

⁵⁹ Ibid.

naslovom *Rusija i Balkan tokom poslednja tri stoljeća* in z udeležbo iz Hrvaške, Češke, Italije, Makedonije, Ukrajine, Rusije, Srbije, Slovenije in Združenih držav Amerike. Največ znanstvenega zanimanja za to področje pa je v zadnjih letih zanesljivo mogoče pripisati sodelavcem Inštituta za civilizacijo in kulturo iz Ljubljane, ki so v okviru znanstvenoraziskovalnega projekta *Ruski intelektualci v Sloveniji v času po oktobrski revoluciji* v Ljubljani⁶⁰ doslej pripravili že dva znanstvena simpozija z mednarodno udeležbo, poskrbeli za številne objave znanstvenih člankov in drugih besedil in vzpostavili medinstitucionalna sodelovanja z nekaj pomembnimi institucijami v Rusiji in s tistimi na nekdanjem jugoslovanskem ozemlju, ki preučujejo sorodna vprašanja.⁶¹

Bibliografija

Arhiv Republike Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, Beloemigracija v Jugoslaviji 1921–1941, a.e. 1053.

Arhiv Republike Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, Ruske organizacije v SLRS 1921–1941, a.e. 945.

Arhiv Republike Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, Peter Borisov: Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani, a.e. 945.

BRGLEZ, A., SELJAK, M. (2008): *Rusija na Slovenskem – Rossija v Slovenii: ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani v letih 1920–1945* –

⁶⁰ Projekt sofinancira ARRS, pod vodstvom ddr. Igorja Grdine pa poteka od leta 2012.

⁶¹ Dom ruske emigracije Aleksandra Solženicina, Inštitut za slovanske študije Ruske akademije znanosti iz Moskve, Inštitut za temeljne in aplikativne študije na Brjanski državni univerzi I. G. Petrovskega, Državna univerza v Permu, Zgodovinski inštitut Črne gore, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Ruski center znanosti in kulture v Ljubljani, Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, Forum slovanskih kultur iz Ljubljane.

ruskie predavatelii v Ljubljanskem universitetu v periodu s 1920-1945 gg. Ljubljana: Institut za civilizacijo in kulturo - ICK.

FIGES, O. (2007): *Natašin ples. Kulturna zgodovina Rusije*. Studia humanitatis.

Jutro (1928): Kongres ruskih učenjakov v Beogradu, 18. 9. 1929, let. 9, št. 219, str. 4.

MILENKOVIĆ, T., PAVLOVIĆ, M. (2006): *Beloemigracija u Jugoslaviji 1918-1941*. Knjiga 1, Institut za savremenu istoriju Beograd, Beograd.

SMITH, D. (2012): *Former people. The last days of the Russian Empire*. Pan Books.

Sokolski glasnik (1933): Otvaranje doma ruske kulture u Beogradu, 23. 4. 1933, let. 4, št. 10, str. 4.

VOJVODIĆ, M. (2011): *Srpsko-ruski odnosi od početka XVIII do kraja XX veka: međunarodni naučni skup, 23-25. septembar 2010*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

ZAMU, Univerzitetna matrika zim. sem. 1919/20 - 1924/25, I 1-405. Zgodovinski arhiv Ljubljana, ZAL, Ljubljana, Cod III, 95.

Internetni viri:

<http://www.guskova.ru/> (zadnji dostop 26. 5. 2015).

<http://www.inslav.ru/index.php> (zadnji dostop 26. 5. 2015).

<http://www.inisbgd.co.rs/celo/timofejev.htm> (zadnji dostop 26. 5. 2015).

Аля Брглез

Российские ученые в Королевстве Югославии

Резюме: Октябрьская революция, приход к власти большевиков и последующее развитие событий в России спровоцировали

массовую эмиграцию. За рубеж уезжали люди из самых различных социальных слоёв, в их числе, конечно, и представители интеллигенции. Оказавшись за границей, русские эмигранты объединялись в многочисленные общества и ассоциации. Это помогало не только адаптироваться в новой социальной и экономической среде, но и сохранить национальную идентичность. На своей новой родине образованные, талантливые и трудолюбивые люди из эмигрантских кругов громко заявили о себе на самых разных поприщах, в частности - на научном. В центре внимания этой статьи находится как раз интеллектуальный вклад русских эмигрантов в развитие научной мысли в Югославии. Особое внимание сосредоточено на деятельности научных ассоциаций, а также учреждений от момента их образования в 1921 году и вплоть до закрытия в 1945 году.

Ключевые слова: русские эмигранты, научные организации, научные общества, русский научный институт, Конгресс российских ученых, российские ученые

NEVEN BORAK¹

Rusi iz mojih študijskih let

Izvleček: Avtor v razpravi obravnava izbrane ruske ekonomiste, statistike in matematike, z deli katerih se je seznanil v času študija ekonomije. Ugotavlja, da so ruski avtorji s svojimi deli na področju ekonomske analize (matematične ekonomije) presegli okvir zgodovine ekonomske misli. Po predstavitvi njihovih prispevkov, ki so nastali v manj kot dveh desetletjih sovjetskega socializma, pokaže, da je bil vpliv ruskih ekonomistov svetovnega pomena, pa tudi, da so s svojimi deli prehiteli svoje zahodne tovariše. Avtor ugotavlja, da so predstavljeni ekonomisti pomembni za spoznavanje in učenje postavljanja raziskovalnih problemov in načina raziskovanja, nič manj pa niso pomembni tudi z vidika filozofije znanosti.

Ključne besede: ruski ekonomisti, matematična ekonomija, ruska emigracija, Slucki, Kondratjev, Leontjev, Feldman, Kantorovič

UDK: 330.42:1(470)

The Russians of My Student Years

Abstract: The author discusses a number of Russian economists, statisticians and mathematicians with whose works he became familiar as an economics student. He notes that the Russian authors' works in the field of economic analysis (mathematical economics) outgrew the framework of the history of economic thought. After presenting their contributions, which emerged in less than two decades of Soviet socialism, he shows that the impact of Russian eco-

¹ Ddr. Neven Borak je zaposlen na Banki Slovenije. Avtor izjavlja, da prispevek ne izraža pogledov ustanove, v kateri je zaposlen. E-naslov: neven.borak@bsi.si.

nomists was of global importance and that their work overtook that of their Western counterparts. The economists presented are important for learning and teaching how to raise research problems and what research method to employ, but they are no less important for the philosophy of science.

Keywords: Russian economists, mathematical economics, Russian emigration, Slutsky, Kondratieff, Leontief, Feldman, Kantorovich

V prejšnjem prispevku² sem zapisal, da sem za Aleksandra Bili-moviča izvedel v Trubarjevem antikvariatu, ne na ekonomski fakulteti. V tem prispevku pa bom orisal nekaj ruskih ekonomistov, statistikov in matematikov, o katerih sem izvedel med študijem ekonomije. Ti so zapustili neizbrisno sled tudi zunaj Rusije. Pri tem naj ne moti pridevnik “ruski”, četudi ne gre samo za Ruse, tudi za “Sovjete” ne, saj je med njimi prav tako emigrant. Tudi dejstvo, da gre za moje osebno pričevanje, ne pa za zatrjevanje, da je študijski program ekonomije predvideval njihovo sistematično proučevanje, ne sme motiti. Resnici na ljubo se številni pisci učbenikov, zapiskov predavanj in drugih učnih gradiv, iz katerih sem študiral, niso trudili s sistematičnim navajanjem virov in avtorjev, ki so jih uporabljali, zato so iz asistentskih vrst do nas študentov pogosto prihajale opazke o prepisovanju profesorjev iz te ali one knjige. Pa tudi redkokdaj so od študentov zahtevali, da prebirajo originalna dela.

² Borak, 2014, 271–297.

Z ruskimi ekonomisti, statistiki in matematiki sem se srečeval v vseh štirih letih študija in pri pisanju diplomske naloge, pa tudi pozneje, na podiplomskem študiju in pri delu na nekdanjem Zavodu SRS za družbeno planiranje (današnji Urad RS za makroekonomske analize in razvoj). Srečeval sem jih pri politični ekonomiji, teoriji gospodarskega razvoja, matematiki, matematičnem programiranju, družbenem računovodstvu, družbenem planiranju, statistiki, ekonometriji, primerjalni analizi ekonomskih sistemov in zgodovini ekonomske teorije.

Vsi so bili dobro poznani v takratnem jugoslovanskem okolju, za katero je bilo med drugim značilno, da so vodilni profesorji ekonomije (v Ljubljani manj, v Beogradu bolj) prebirali dela, napisana na zahodu in na vzhodu, v različnih jezikih, in da so se tudi tako odzivali na hladno vojno ter prispevali k oblikovanju samopodobe jugoslovanske družbene ureditve v bipolarnem svetu.

Ruske avtorje, ki sem jih spoznal med študijem, bi lahko razvrstili na tri področja: ekonomska analiza (matematična ekonomija), ekonomika prehodnega obdobja in politična ekonomija socializma. Možna je seveda tudi drugačna razvrstitev, denimo tista, ki sledi razvrstitvi obdobj, v katerih so delovali predstavljeni avtorji: revolucionarno obdobje, obdobje vojnega komunizma, obdobje nove ekonomske politike, obdobje petletnih planov. A je izbrano razvrščanje boljše, ker nas tesneje poveže z znanstvenimi disciplinami.

V prispevku se bom zadržal le pri prvem področju, in sicer področju ekonomske analize (matematične ekonomije), drugih dveh se bom lotil ob kakšni drugi priložnosti. Za to skupino je značilno, da je s svojimi deli presegla zgolj okvir zgodovine ekonomske misli in da sodi v same temelje sodobne ekonomske misli. Zanimivo je, da so z eno samo izjemo vsi prispevki, ki bodo kratko predstavljeni, nastali v manj kot dveh desetletjih sovjetskega socializma. Morda je še pomembnejše to, da je njihov vpliv imel svetovne razsežnosti.

Segel je daleč onstran sovjetskih meja. Na zahod je prenesel spoznanje o potrebni dopolnitvi stihijskega delovanja tržnega mehanizma s planskim delovanjem kot obliko zagotavljanja ekonomskega ravnotežja, pri čemer je treba kar takoj poudariti, da so vsi predstavljeni avtorji s svojimi deli prehiteli svoje zahodne tovariše.

K načinu njihove predstavitve v tem prispevku botruje tudi moje spoznanje, da so ti avtorji pomembni za spoznavanje in učenje postavljanja raziskovalnih problemov in načina raziskovanja oziroma širše gledano – pomembni so tudi za filozofijo znanosti.

Jevgenij Jevgenjevič Slucki (1880–1948)

Pozornost je pritegnil s svojimi deli na področjih matematike, statistike in prakseologije oziroma tistega, kar danes poznamo kot mikroekonomijo, teorijo ciklov in prakseologijo. K analizi potrošnikovega obnašanja, s katero se ukvarja mikroekonomija, je prispeval, in to bistveno prej kot Anglež John Hicks, razčlenjevanje vpliva spre-

Luglio 1915

GIORNALE DEGLI ECONOMISTI

E

RIVISTA DI STATISTICA

Sulla teoria del bilancio del consumatore

SOMMARIO: 1. Considerazioni preliminari. — 2. La funzione utilità. — 3. Sulla stabilità dell'equilibrio del bilancio del consumatore. — 4. Determinazione delle quantità c_{ik} , A_i e B_j . — 5. Determinazione del valore di Ω . — 6. Variazioni della domanda individuale in funzione del reddito. — 7. Variazioni della domanda in funzione del prezzo. — 8. Dipendenza della domanda di un bene dal prezzo di esso. — 9. Dipendenza della domanda di un bene dal prezzo di un altro. — 10. Teoria del bilancio nel caso in cui l'utilità marginale di ciascun bene è funzione soltanto della quantità di esso. — 11. Determinazione (possibilmente mediante dati empirici quantitativi) delle derivate seconde della funzione utilità. — 12. Sul concetto di utilità. — 13. Sulla consapevolezza della condotta economica.

Slika 1: Kazalo Sluckijevega članka. Vir: E. Slutsky, "Sur la teoria bilancio del consumatore", *Giornale degli economisti*, Vol. LI, 1915, str. 1

Any concrete instance of an experimentally obtained chance series we shall regard as a *model* of empirical processes which are structurally similar to it. As the basis of the present investigation we take three models of purely random series and call them the first, second, and third basic series. These series are based on the results obtained by the People's Commissariate of Finance in drawing the numbers of a government lottery loan. For the first basic series, we used the last digits of the numbers drawn; for the second basic series, we substituted 0 for each even digit and 1 for each odd digit; the third basic series was obtained in the same way as the second, but from another set of numbers drawn.⁸

Slika 2: Sluckijev eksperiment. Vir: E. Slutsky, "The Summation of Random Causes as the Source of Cyclic Processes", *Econometrica*, Vol. 5, No. 2 (Apr., 1937), str. 108.

membe cene na povpraševanje po neki dobrini, na učinek dohodka in na učinek nadomestitve,³ ki ga danes najdemo v vsakem učbeniku mikroekonomije.

K teoriji ciklov je prispeval, drugače od tedanjih vodilnih, na deskripciji zasnovanih raziskav eksperimentalen pristop, iz katerega sledi, da slučajni dogodki (v današnjem jeziku "šoki") generirajo ciklična valovanja in oscilacije v gospodarskem življenju.⁴ Ob tem pa seveda ostaja še vedno neodgovorjeno vprašanje, kaj povzroča šoke.

Na tako pripravljenih časovnih vrstah je z uporabo statističnih metod za ugotavljanje trendov v časovnih vrstah izračunal vzorce valovanj, ki so bili podobni tistim, opaženim na časovnih vrstah ekonomskih pojavov. S tem je pokazal pomen stohastičnih procesov (oziroma v njegovih besedah "vsote slučajnih dogodkov") in tako kar za pol stoletja prehitel ameriške teoretike.

Tretji članek, ki ga je treba omeniti, sodi na področje prakseologije,⁵ discipline, ki se ukvarja s človekovo racionalno dejavnostjo na katerem koli področju njegovega delovanja. Lahko bi trdili, da

³ Slutsky, 1915, 1–26, in Slutsky, 1953, 27–56.

⁴ Slutsky, 1937, 105–146. Izvirnik v ruščini je izšel l. 1927.

⁵ Ein Beitrag zur formal-praxeologischen Grundlegung der Oekonomik, 1926, 238–249.

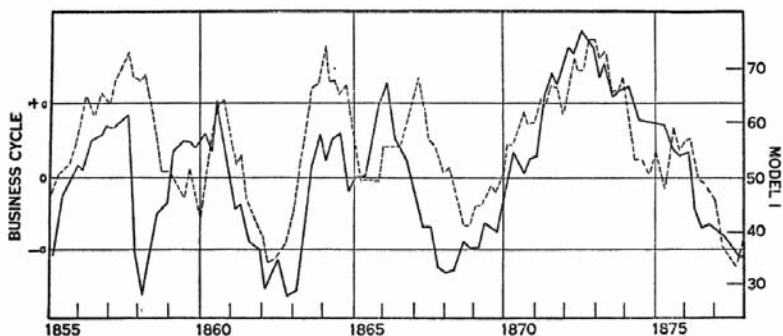

FIGURE 3. ————An index of English business cycles from 1855 to 1877; scale on the left side. -----Terms 20 to 145 of Model I; scale on the right side.

Slika 3: Primerjava stvarnega cikla angleškega gospodarstva z enim izmed eksperimentalnih Sluckijevih izračunov. Vir: E. Slutsky, "The Summation of Random Causes as the Source of Cyclic Processes", *Econometrica*, Vol. 5, No. 2 (Apr., 1937), str. 110.

je nekoliko povezana tudi s čisto ali formalno (deduktivno) ekonomijo, ki se je porajala skupaj s prizadevanji za oblikovanjem čiste filozofije ali čistega prava v prvih desetletjih preteklega stoletja.

[p. 238] The present essay is to attempt a preliminary outline of a *formal economics*, a term by which we mean an area of knowledge that bears the same relationship to economics as does symbolic logic, the science of pure logical form, to [traditional] logic, or formal geometry to geometry proper. Just as the propositions and inferences of symbolic logic are about "propositions" and "inferences" in quotation marks, or just as formal geometry speaks of "points", "lines", and "planes" in a very unreal sense, so in formal economics, too, we will use categories such as "economy", "economic agent", "expenditure", "saving", and "earning of income" not in the everyday sense of these words but in an entirely formal sense. But again, just as the concepts and propositions of symbolic logic and analytic geometry have a "fit" on corresponding objects of logic or the science of space with a real content, so that the former disciplines can provide the building blocks for the latter, so again will formal economics contribute to the foundations of economics in that it establishes and develops the *relationships* between the basic categorial forms that are constitutive elements of the substantive content of real economic structures.¹

Slika 4: Sluckijeva opredelitev čiste oziroma formalne ekonomije. Vir: "An enquiry into the formal praxeological foundations of economics", *Structural Change and Economic Dynamics*, 15, 2004, str. 371.

Nikolaj Dmitrijevič Kondratjev (1892–1938)

je bil v zgodnjih dvajsetih letih 20. stoletja pomemben svetovalec sovjetskih oblasti, nato pa je v času stalinizma padel v nemilost in bil usmrčen zaradi zagovarjanja nove ekonomske politike. Razvil je strategijo industrializacije ZSSR, temelječo na tržnih silah, v nasprotju s Stalinovo državno, centralnoplansko vodeno industrializacijo. Najbolj pa je znan po raziskovanju gospodarskih ciklov. V zgodovini ekonomske teorije je teorija ciklov z denarno teorijo tvorila del tega, kar danes razumemo kot makroekonomijo. Ob teoretiziranju o ciklih pa so bile pomembne tudi njihove statistične meritve. V času, ko je vodil moskovski Konjunktorni inštitut, je razvil analizo dolgoročnih (50-letnih) ciklov, ki so po njem dobili tudi ime.⁶ S svojim delom je dopolnil Kitchinovo in Juglarjevo razvrščanje ciklov in skupaj s Sluckijem nadgradil zlasti delo ameriških statistikov in raziskovalcev ciklov, zbranih okoli Univerze Harvard in ustanove NBER.

590 N. D. Kondratieff.

Land und Element	Erster Zyklus		Zweiter Zyklus		Dritter Zyklus	
	Beginn des Aufstiegs	Beginn des Abstiegs	Beginn des Aufstiegs	Beginn des Abstiegs	Beginn des Aufstiegs	Beginn des Abstiegs
Deutschland Kohlenförderung	—	—	—	1873 ²⁾	1895	1915
Die ganze Erde ¹⁾	—	—	—	1872 ²⁾	1894	1914
1. Roheisenerzeugung	—	—	—	1873	1896	1914
2. Kohlenförderung	—	—	—	1873	1896	1914

Erste lange Welle { 1. Der Anstieg dauert vom Ende der 80er oder vom Anfang der 90er Jahre des 18. Jahrhunderts bis 1810—1817.
2. Der Abstieg dauert von 1810—1817 bis 1844—1851.

Zweite lange Welle { 1. Der Anstieg dauert von 1844—1851 bis 1870—1875.
2. Der Abstieg dauert von 1870—1875 bis 1890—1896.

Dritte lange Welle { 1. Der Anstieg dauert von 1890—1896 bis 1914—1920.
2. Der Abstieg beginnt wahrscheinlich 1914—1920.

Slika 5a: Dolgoročni cikli. Vir: N. D. Kondratieff, "Die langen Wellen der Konjunktur", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Band 56, 1926, str. 589–590.

⁶ Kondratieff, 1926, 573–609.

Land und Element	Erster Zyklus		Zweiter Zyklus		Dritter Zyklus	
	Beginn des Aufstiegs	Beginn des Abstiegs	Beginn des Aufstiegs	Beginn des Abstiegs	Beginn des Aufstiegs	Wahrscheinlicher Beginn des Abstiegs
Frankreich						
1. Preise	—	—	—	1873	1896	1920
2. Kapitalkurs	—	1816 ^{*)}	1844	1872	1894	1921
3. Portefeuille der Bank	—	1810 ^{*)}	1851	1873	1902	1914
4. Einlagen bei den Sparkassen	—	—	1844	1874	1892	—
5. Lohn der Kohlenbergarbeiter	—	—	1849	1874	1895	—
6. Einfuhr	—	—	1848	1880	1896	1914
7. Ausfuhr	—	—	1848	1872	1894	1914
8. Gesamter Außenhandel	—	—	1848	1872	1896	1914
9. Kohlenverbrauch	—	—	1849	1873	1896	1914
10. Haferanbaufläche ^{**)}	—	—	1850 ^{*)}	1875	1891	1915
England						
1. Preise	1789	1814	1849	1873	1896	1920
2. Kapitalkurs	1790	1816	1844	1874	1897	1921
3. Lohn der Landarbeiter	1790	1812—17	1844	1875	1889	—
4. Lohn der Textilarbeiter	—	1810 ^{*)}	1850 ^{**)}	1874	1890	—
5. Außenhandel	—	1810 ^{*)}	1842 ^{**)}	1873	1894	1914
6. Kohलगewinnung	—	—	1850 ^{*)}	1873	1893	1914
7. Roheisenerzeugung	—	—	—	1871 ^{**)}	1891	1914
8. Bleierzeugung	—	—	—	1870	1892	1914
Vereinigte Staaten von Amerika						
1. Preise	1790	1814	1849	1866	1896	1920
2. Roheisenerzeugung	—	—	—	1875—80	1900	1920
3. Kohलगewinnung	—	—	—	1893	1896	1918
4. Baumwollanbaufläche	—	—	—	1874—81	1892—95	1915 ^{*)}

*) Ungefähre Angaben.

**) Umgekehrte Zyklen.

*) Ein anderes Minimum liegt im Jahre 1835.

**) Andere Minima liegen in den Jahren 1837 und 1855.

*) Ein anderes Maximum liegt im Jahre 1881.

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 56. 3.

Slika 5b: Dolgoročni cikli. Vir: N. D. Kondratieff, "Die langen Wellen der Konjunktur", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Band 56, 1926, str. 589–590.

Vasilij Vasiljevič Leontjev (Wassily Leontief, 1906–1999)

Diplomant leningrajske univerze in doktorand berlinske univerze, je leta 1931 emigriral v ZDA⁷ in tam postavil temelje t. i. analize 'input-output' ter statističnega ocenjevanja tabele 'input-output'. Na njegovo delo je vplivalo sodelovanje pri pripravi prve bilance na-

⁷ Še dve pomembni imeni ameriške ekonomske misli prihajata iz emigrantskih vrst: Jacob Marschak in Simon Kuznets (leta 1971 prejel Nobelovo nagrado).

Die Wirtschaft als Kreislauf.

Von

W. LEONTIEFF.

Einführung S. 577. — A. Das allgemeine Schema des wirtschaftlichen Kreislaufes S. 579. Das Erkenntnisobjekt S. 579. Der Zweck in der Wirtschaft S. 580. Technik und Wirtschaft S. 580. Kosten und Ertrag S. 582. Wirtschaft als Kreislauf S. 583. Neue Kombinationen S. 586. Elementarschema des wirtschaftlichen Kreislaufes S. 587. — Produktionsstufen S. 588. Drei Phasen des lokalen Produktivitätsrückganges S. 589. Lokale Produktivitätssteigerung S. 591. Kostenverschiebung S. 591. Veränderung des Verteilungskoeffizienten S. 592. Kombinierte Veränderung S. 592. Qualitative Veränderung S. 593. Gesamtbild der wirtschaftlichen Veränderungen S. 594. Gleichmäßige Veränderungen S. 594. Unregelmäßige Veränderungen S. 594. Die Kostensubstitution S. 595. »Kapitalelemente« S. 596. Ausgleichsvorräte S. 596. — Exkurs: Die Tauschproportion. Genereller und spezieller Tausch S. 597. Unbestimmte Tauschgleichungen S. 598. Eigentumseinkommen S. 599. Die »einfache Tauschwirtschaft« S. 599. Die zweite Wertgleichung S. 600. Die Tauschproportion im veränderlichen Kreislauf S. 601. — B. Der empirische Kreislauf. — Der empirische Kapitalbegriff S. 602. Länge der Produktionswege S. 603. Strukturforschung S. 604. »Kapitalisation« S. 605. Kapitalakkumulation bzw. -verbrauch S. 605. Kapitaldefinition von Fisher S. 606. Kontinuität des wirtschaftlichen Prozesses S. 606. E. v. Böhm-Bawerks Kapitalbegriff S. 608. Der Kapitalbegriff von Clark S. 609. Der Güterstrom S. 609. Ausgleichsvorräte S. 610. — Exkurs: Der Warenstrom und der Geldstrom. Zwei Komponenten der Warenumsatzsumme S. 614. Drei Arten der Umlaufgeschwindigkeit S. 615. Umlaufgeschwindigkeiten der Waren und des Geldes S. 616. Gleichungen des Geldumsatzes S. 616. »Gleichzeitigkeit« der Zahlungen S. 617. Veränderung der Umlaufgeschwindigkeit des Geldes S. 617. — Der Mensch im wirtschaftlichen Kreislauf S. 618. Einkommen und Kosten S. 619. Reines Einkommen S. 619. »Akkumulation« S. 619. Produktiver und unproduktiver Verbrauch S. 620. Unproduktive Leistungen S. 620. Primäre Produktionsfaktoren S. 621. Schluß S. 622.

Slika 6: Kazalo Leontiefove disertacije. Vir: W. Leontieff, "Die Wirtschaft als Kreislauf", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Band 60, 1928, str. 577.

rodnega gospodarstva ZSSR za leto 1923/24 v nekdanjem sovjetskem centralnem statističnem uradu. Navdih za njeno sestavljanje so našli v Quesnayevi "Tableau économique" in Marxovih reprodukcijjskih shemah iz drugega dela Kapitala.⁸ Pri poznejšem teoretičnem osmišljanju je Leontjev izhajal iz ocene, da parcialna analiza ekonomskega ravnotežja ne zagotavlja ustrezne podlage za razumevanje sestave in delovanja gospodarstva ter da je potreben pre-

⁸ Leontieff, 1965, 88–98.

THE THEORETICAL SCHEME AND ITS STATISTICAL APPLICATION

FUNDAMENTAL CONCEPTS

I

The theoretical basis of the subsequent statistical analysis is rather simple. The economic activity of the whole country is visualized as if it were covered by one huge accounting system. Not only all branches of industry, agriculture, and transportation, but also the individual budgets of all private persons, are supposed to be included within this system. Each business enterprise as well as each individual household is treated as a separate accounting unit. A complete bookkeeping system consists of a large number of different types of accounts. For our particular purpose, however, only one of them is of importance: the expenditure and revenue account. It registers on its credit side the outflow of goods and services from the enterprise or household (which corresponds to total receipts or sales) and on the debit side the acquisition of goods or services by the particular enterprise or household (i.e., corresponding to total outlays). In other words, such an account gives a description of the flow of commodities and services as it enters the given enterprise (or household) through one end and leaves it by the other. In contrast to a balance sheet, this type of account is related not to a single "instant" but rather to a period of time, say a year, a month, or a week. It differs from the usual profit and loss account in so far as it includes *all* sales and *all* purchases. In the case of purchases, it includes not only those representing expenses in the accounting sense, but also "capital outlays," etc. Our expenditure and revenue account covers in other words the entire "balance of trade" of the individual enterprise (or household).

Profits paid out to the "owners," as well as expenditures connected with additional investment (in plant, etc.), are supposed to be debited, together with payments for all the current operating expenses, purchases, replacements of machinery, etc. Purchases made on credit or paid for with borrowed money are also entered, along with all other expenditures, on the debit

side; while the sales, even if made on credit, are credited in the same way as are the cash sales.

An expenditure and revenue account of this kind may show over a period of time a negative balance (sales smaller than purchases) only to the extent that a given household or enterprise disburses its previously accumulated cash, bank balances, or other negotiable titles, or spends funds obtained by additional borrowings. A positive balance (sales greater than expenditures), on the other hand, can result from an accumulation of cash, repayment of debts, or an increase in bank deposits or security holdings. The structure of the expenditure and revenue account thus described is very similar to that of the "balance of trade" of a country; it covers explicitly all the commodity and service transactions, but not the so-called capital items.

II

It follows from the obvious nature of economic transactions that each revenue item (as defined above) of an enterprise or household must reappear as an outlay item in the account of some other enterprise or household. This consideration makes it possible to present the whole system of interconnected accounts in a single two-way table (Table 1).

TABLE 1

Distribution of Outlays (input)	DISTRIBUTION OF OUTPUT (REVENUE)					Total
	A	B	C	D	E	
A		A_{ij}	A_{ik}	A_{il}	A_{im}	$\sum_a A_{ij}$
B	B_{ji}		B_{jk}	B_{jl}	B_{jm}	$\sum_a B_{ji}$
C	C_{ji}	C_{ki}		C_{kl}	C_{km}	$\sum_a C_{ji}$
D	D_{ji}	D_{kj}	D_{kl}		D_{km}	$\sum_a D_{ji}$
E	E_{ji}	E_{kj}	E_{kl}	E_{lm}		$\sum_a E_{ji}$
Total	$\sum_a E_{ji}$	$\sum_a A_{ij}$	$\sum_a C_{ki}$	$\sum_a D_{kl}$	$\sum_a E_{lm}$	S

Slika 7: Leontiefova razlaga teoretičnega in statističnega pristopa k pripravi input-output tabele (Leontief, 1936, 106). Vir: W. Leontief, "Quantitative Input and Output Relations in the Economic Systems of the United States", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 18, No. 3, August 1936, str. 106.

mik v smeri Walrasove splošne teorije ravnotežja, kar je storil v svoji doktorski disertaciji⁹. Praktično, to je statistično, s številkami, pa z izdelavo prvih tabel input-output ameriškega gospodarstva za leti 1919 in 1929.¹⁰ Za svoje delo je leta 1973 prejel Nobelovo nagrado za ekonomijo.

⁹ Leontief, 1928, 577-623.

¹⁰ Leontief, 1941.

Grigorij Aleksandrovič Feldman (1884–1958)

V letih 1923–1931 je na Gosplanu na podobnih izhodiščih, ki so navdihovala ekonomiste sovjetske dobe, tj. na prej omenjenih Marxovih

1. Fel'dman uses in this article, in preference to the usual Marxian symbols, the following notations:

u = producers' goods sector	m_{pp} = consumers' goods absorbed by "bourgeoisie" active in p
p = consumers' goods sector	m_{pmu} = consumers' goods absorbed by "bourgeoisie" active in u
K, K_u, K_p = capital (fixed and circulating capital), total and by sectors	m_{pvu} = consumers' goods for workers in u
ND, ND_u, ND_p = total and sectoral net income and product	$m_{pmu} + m_{pvu} = m_{pu}$
nd_{pv} = real wages	T, T_u, T_p = rate of growth of ND, ND_u, ND_p
ND_{pv} = consumers' goods for productive labor	G_K, G_{K_u}, G_{K_p} = rate of growth of K, K_u, K_p
ND_{pm} = consumers' goods for the rest of the population	G_s, G_{s_u}, G_{s_p} = rate of growth of S, S_u, S_p
$S(= ND/K)$ and S_u, S_p = effectiveness of capital utilization, by sectors	G_α = rate of growth of α
S_{st} = effectiveness of utilization of old capital	$I_k (= K_u/K_p)$ = index of the structure of industry ("index of industrialization")
S_{nov} = effectiveness of utilization of new capital	$I_{nd}(= ND_u/ND_p)$ = index of the structure of production
α = accumulation	n = number of workers
A_m, A_{mu}, A_{mp} = amortization due to obsolescence, total and sectoral	G_n, G_{nu}, G_{np} = rates of growth of n, nu, np
a = percentage of K replacing obsolescent capital ($A_n = a \cdot K$)	e = output per man
v_p = consumers' goods for workers employed in p	G_e, G_{eu}, G_{ep} = rates of growth of e, eu, ep
m_p = surplus product in p	V = arbitrary coefficient
m_{pg} = consumers' goods absorbed by government	K_n = capital per man
m_{po} = consumers' goods absorbed by inactive "bourgeoisie"	K_{nt} = productive equipment per man
	K_{no} = raw materials and intermediate products per man

— Ed.

Slika 8: Ekonomske kategorije iz Feldmanovega modela. Vir: G. A. Feldman, "On the Theory of Growth Rates of National Income 1", v knjigi *Foundations of Soviet Strategy for Economic growth-Selected Soviet Essays, 1924–1930*, Edited by Nicholas Spulber, Bloomington, Indiana University Press 1965, str. 175 (opomba 1).

shemah enostavne in razširjene reprodukcije, postavil dvosektorski matematični model gospodarske rasti¹¹ za potrebe planiranja, v katerem je povezal soodvisnost stopnje rasti narodnega dohodka, pro-

¹¹ Tudi tukaj se naslanjam na angleška prevoda dveh člankov: Feldman, 1965, 174–202 in 304–331.

duktivnosti dela in kapitala (osnovnih sredstev) ter sestave narodnega dohodka in porabe prebivalstva. Šele dve desetletji pozneje sta Anglež R. Harrod in Američan E. Domar (za njima pa Indijec Mahalanobis in številni drugi) začela delo na podobnih modelih gospodarske rasti.

Leonid Vitaljevič Kantorovič (1912–1968)

Če se vrnem k prakseologiji, omenjeni pri Sluckiju, ki se ukvarja z racionalno dejavnostjo oziroma z logiko racionalnega delovanja, je treba reči, da so kategorije, ki jih srečamo v ekonomiji, kot so cilji, sredstva, metode, planiranje, učinkovitost, uspešnost, produktivnost, gospodarnost, pravzaprav prakseološke kategorije, ki jih je mogoče kvantificirati, torej izraziti kot količine ali velikosti, in da so temeljna ekonomska načela prva t. i. prakseološka načela. Tako je na primer uporaba sredstev, ki je skladna z načelom ekonomske racionalnosti, pravzaprav njihova najugodnejša ali optimalna uporaba. S tem pa preidemo h Kantoroviču, ki je razvijal matematične metode za doseganje optimal-

MATHEMATICAL METHODS OF ORGANIZING AND PLANNING PRODUCTION*†

L. V. KANTOROVICH

Leningrad State University

1939

Contents

Editor's Foreword.....	366
Introduction.....	367
I. The Distribution of the Processing of Items by Machines Giving the Maximum Output Under the Condition of Completeness (Formulation of the Basic Mathematical Problems).....	369
II. Organization of Production in Such a Way as to Guarantee the Maximum Fulfillment of the Plan Under Conditions of a Given Product Mix.....	374
III. Optimal Utilization of Machinery.....	377
IV. Minimization of Scrap.....	379
V. Maximum Utilization of a Complex Raw Material.....	382
VI. Most Rational Utilization of Fuel.....	383
VII. Optimum Fulfillment of a Construction Plan with Given Construction Materials.....	383
VIII. Optimum Distribution of Arable Land.....	384
IX. Best Plan of Freight Shipments.....	386
Conclusion.....	387
Appendix 1. Method of Resolving Multipliers.....	390
Appendix 2. Solution of Problem A for a Complex Case (The problem of the Plywood Trust).....	410
Appendix 3. Theoretical Supplement (Proof of Existence of the Resolving Multipliers).....	419

Slika 9: Kazalo angleškega prevoda Kantorovičeve monografije iz leta 1939. Vir: L. V. Kantorovich: "Mathematical Methods of Organizing and Planning Production", *Management Science*, Vol. 6, No. 4 (Jul., 1960), str. 366.

ОГЛАВЛЕНИЕ

От редактора	3
От автора	12
Введение. О путях совершенствования методики планирования и экономического расчета	15
Глава I. Распределение производственной программы и оценка продукции	28
§ 1. Задача о наилучшем распределении программы между несколькими предприятиями	28
Постановка задачи (28). Оптимальный план (30). Объективно обусловленные оценки (32). Использование них («априорных») оценок (36). Критерий оптимальности плана (39). Методы нахождения оптимального плана и о. о. оценок (42). Особенности о. о. оценок (50). Применения о. о. оценок (54). Более сложные случаи (58).	
§ 2. Распределение и выбор средств для производства работ	59
Постановка задачи (59). Оценки выработки машины и применение этих оценок (63). Распределение средств по участкам (65).	
Глава II. Максимальное выполнение программы при данных ресурсах. Оценки производственных факторов	69
§ 1. Общие положения	69
Постановка вопроса (69). Классификация производственных факторов (71). Объективно обусловленные оценки производственных факторов (73).	
§ 2. Оценка производственного фактора, повышающего эффективность труда	76
Постановка задачи (76). Оптимальный план и о. о. оценка (78). Применения о. о. оценок (80).	
§ 3. Целесообразное использование и оценка труда квалифицированной рабочей силы	86
Особенности труда как производственного фактора (86). Оценка труда разной квалификации (88). Оценка продукции через затраты труда (90).	
§ 4. Мероприятия по экономии дефицитного материала. Оценка его дефицитные материалы (92). Оптимальное решение и выводы (95).	92
§ 5. Целесообразное использование оборудования. Прокатная оценка	99
Постановка вопроса (99). Прокатная оценка (102). Использование оборудования (109).	
§ 6. Рациональное использование природных источников. Исчисление ренты	115
Рациональный план посева (115). Дифференциальная рента (118). Анализ затрат труда (123).	
§ 7. Планирование перевозок и вопросы производства, связанные с транспортом. Целесообразный железнодорожный тариф	129
§ 8. Наилучшее использование наличной производственной базы	346

Slika 10a: Kazalo Kantorovičeve monografije iz 1959. Vir: В. Л. Канторович, *Экономический расчет наилучшего использования ресурсов*, Москва, Издательство Академии наук СССР, 1959.

nih rezultatov proizvodnje, transporta, nazadnje tudi celotnega gospodarstva. Njegova prva odmevna monografija iz leta 1939 je bila namenjena formuliranju temeljnih ekonomskih problemov, njihovemu matematičnemu zapisu in metodi reševanja. Obravnavala je planiranje in organizacijo proizvodnje in je vsebovala glavne zamisli teorije in algoritmov linearnega programiranja. Razvil jih je neodvisno od ameriških znanstvenikov, ki so se skoraj istočasno ukvarjali s podobnim raziskovanjem, ne da bi vedeli drug za drugega, in so tako postavili na noge dve novi, obetavni disciplini, tj. matematično programiranje in operacijske raziskave. Kantorovičeva prva monogra-

Общая система объективно обусловленных оценок и ее значение	142
Общие положения (142). Применение о. о. оценок при анализе экономической эффективности производственных способов (146). Значение о. о. оценок в вопросах хозрасчета, показателей работы предприятий и ценообразования (153). Влияние о. о. оценок на изменение производственного задания и состава конечной продукции (157). Реальные пути нахождения о. о. оценок (158). О разработке методики составления оптимального плана и нахождения о. о. оценок (165).	
Глава III. Вопросы, связанные с расширением производственной базы. Эффективность капиталовложений	171
§ 1. Кратковременные вложения. Нормальная эффективность	173
Нормальная эффективность (176). Техника расчетов с нормальной эффективностью (181). Учет изменения о. о. оценок (187). Дальнейшие примеры расчета эффективности вложений (192).	
§ 2. Долговременные вложения	198
Особенности долговременных вложений (198). Примеры расчета эффективности вложений (204). Уровень нормальной эффективности (220). Нормальная эффективность и оценки продукции (225).	
§ 3. Пути осуществления оптимального перспективного планирования	232
Задача построения оптимального перспективного плана и его показателей (232). Некоторые особенности перспективного планирования (234). Возможности фактического использования методики расчета эффективности капиталовложений и выводов из нее (240).	
§ 4. Сопоставление с другими предложениями по расчету эффективности капиталовложений. Заключение	246
Приложение I. Математическая постановка задач оптимального планирования	272
Задача о распределении программы (272). Случай комплексного выпуска продукции (276). Основная задача производственного планирования (281). Связь с матрицами выпуска и затрат Леонтьева (286). Транспортная задача (289). Задача о комплексе производств (291). Динамическая задача (291). Свойства оценок. Вариация плана (294). Рента и прокатная оценка (295). О показателях, характеризующих работу предприятий (296). Исчисление необходимых затрат в среднем труде (297). Значение математических моделей и область их применения в экономическом анализе (301).	
Приложение II. Численные методы решения задач оптимального планирования	308
Анализ имеющегося плана (308). Построение оптимального плана путем последовательного исправления (315). Метод корректировки множителей (оценок) (326). Метод двусторонних границ для о. о. оценок (331). Приближенное решение задач оптимального планирования (332). Использование физических моделей (335). Пример одновременного анализа размещения производства и грузопотоков (337). Пример расчета динамической задачи (339). Использование электронных цифровых машин (343).	
Литература к приложениям I и II.	345

Slika 10b: Kazalo Kantorovičeve monografije iz 1959. Vir: В. Л. Канторович, *Экономический расчет наилучшего использования ресурсов*, Москва, Издательство Академии наук СССР, 1959.

fija je tlakovala pot nadaljnjemu razvoju metod za reševanje problemov ekstremov, njihovim posplošitvam in uporabi na področjih matematike, mehanike in tehničnih ved ter razširitvi možne uporabe od posamičnih ekonomskih problemov na planiranje gospodarske panoge, na koncu tudi celotnega narodnega gospodarstva, nazadnje tudi s povezovanjem z analizo vložkov in izložkov (input-output), ki jo je razvil Leontjev. Druga odmevna monografija je bila objavljena leta 1959 z naslovom "Экономски račun optimalne rabe resursov",¹² v ka-

¹² Канторович, 1959.

terem je sumiral rezultate 20-letnega proučevanja linearnega programiranja in njegove uporabe v planiranju. Za svoje delo je leta 1975 prejel Nobelovo nagrado za ekonomijo, skupaj z ameriškim ekonomistom Tjallingom C. Koopmansom.

Bibliografija

- BORAK, N. (2014): "A.B.B.A. Aleksander Bilimovič in Aleksander Bajt: iskanje duše ekonomije/ekonomistov", *Monitor ISH*, XVI/1, 271-297.
- FELDMAN, G. A. (1965a): "On the Theory of Growth Rates of National Income 1", v: Spulber, N., ed., *Foundations of Soviet Strategy for Economic Growth*, Bloomington, Indiana University Press, 174-202.
- FELDMAN, G. A. (1965b): "On the Theory of Growth Rates of National Income 2", v: Spulber, N., ed., *Foundations of Soviet Strategy for Economic Growth*, Bloomington, Indiana University Press, 304-331.
- KANTOROVICH, L. V. (1939): "Mathematical Methods of Organizing and Planning Production", *Management Science*, 6/4 (julij 1960), 366-422.
- КАНТОРОВИЧ, В. Л. (1959): *Экономический расчет наилучшего использования ресурсов*, Москва, Издательство Академии наук СССР.
- KONDRATIEFF, N. D. (1926): "Die langen Wellen der Konjunktur", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Band 56, 573-609.
- KONDRATIEFF, N. D. (1928): "Die Presidynamik der industriellen und landwirtschaftlichen Waren (Zum Problem der relativen Dynamik und Konjunktur)", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Band 60, 1-85.
- KONDRATIEFF, N. D. (1935): "The Long Waves in Economic Life", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 17, No. 6, 105-115.
- LEONTIEF, W. (1928): "Die Wirtschaft als Kreislauf", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Band 60, 577-623.

LEONTIEF, W. (1936): "Quantitative Input and Output Relations in the Economic Systems of the United States", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 18, No. 3, 106.

LEONTIEF, W. (1941): *The Structure of American Economy*, 1919–1939, Cambridge, Harvard University Press.

LEONTIEF, W. (1965): "The Balance of the Economy of the USSR", v: Spulber, N., ed., *Foundations of Soviet Strategy for Economic Growth*, Bloomington, Indiana University Press, No. 12, 254–258.

LEONTIEF, W. (1991): "Economy as a circular flow", *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol. 2, No. 1, 181–212.

SLUCKII, E. (1926): "Ein Beitrag zur formal-praxeologischen Grundlegung der Oekonomik", *Academie Ukrainienne des Sciences, Annales de la classe des sciences économiques*, Kiev, vol. 4, 238–249.

SLUTSKY, E. (1915): "Sur la teoria bilancio del consumatore", *Giornale degli economisti*, Vol. LI, 1–26.

SLUTSKY, E. (1937): "The Summation of Random Causes as the Source of Cyclic Processes", *Econometrica*, Vol. 5, No. 2, pp. 105–146.

SLUTSKY, E. (1953): "On the Theory of the Budget of Consumer", *Readings in the Price Theory*. Selected by the Committee of the American Economic Association, London, Allen and Unwin, Ltd., 27–56.

SLUTSKY, E. E. (2004): "An enquiry into the formal praxeological foundations of economics", *Structural Change and Economic Dynamics*, 15, 371–380.

SPULBER, N., ed. (1965): *Foundations of Soviet Strategy for Economic Growth – Selected Soviet Essays, 1924–1930*, Bloomington, Indiana University Press, 88–98.

Невен Борак

Русские в мои годы исследования

Резюме: В статье автор рассматривает труды некоторых российских экономистов, статистиков и математиков, с работами которых он познакомился во время изучения экономики. Эти работы, особенно российских авторов в сфере экономического анализа, во многом опередили современную научную мысль. Более того, они оказали серьёзное влияние на развитие словенской экономической науки, значительно более осязаемое, чем труды западных экономистов. Задачей автора статьи было внимательно проанализировать успехи, достигнутые российскими учёными на протяжении двадцатилетнего периода, оценить их вклад в историю экономической науки, прежде всего в области обучения и преподавания методики исследований. Важно отметить также, что их достижения показались необходимыми даже с точки зрения философии науки.

Ключевые слова: российские экономисты, математическая экономика, русская эмиграция, Слуцкий, Кондратьев, Леонтьев, Фельдман, Канторович

Obvestilo avtorjem

Prispevke in drugo korespondenco pošiljajte na naslov uredništva. Uredništvo ne sprejema prispevkov, ki so bili že objavljeni ali so istočasno poslani v objavo drugam. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

Izdajatelj revije se glede urejanja avtorskih razmerij ravna po veljavnem Zakonu o avtorskih in sorodnih pravicah. Za avtorsko delo, poslano za objavo v reviji, vse moralne avtorske pravice pripadajo avtorju, vse materialne avtorske pravice pa avtor prenese na izdajatelja. Avtor dovoljuje objavo svojega dela na spletni strani revije.

Prispevke pošljite po e-pošti, pisani naj bodo v programu Microsoft Word. Besedilo mora vsebovati naslov v slovenščini in angleščini, izvleček v slovenščini in angleščini (do 10 vrstic) in do 5 ključnih besed (v slovenščini in angleščini).

Prispevki naj ne presegajo 1 avtorske pole (30.000 znakov s presledki) vključno z vsemi opombami. Prispevki naj bodo razdeljeni na razdelke, ki so opremljeni z mednaslovi. V besedilu dosledno uporabljajte dvojne narekovaje pri navajanju naslovov člankov, citiranih besedah, tehničnih izrazih ipd., razen pri citatih znotraj citatov. Naslove knjig, periodike in tuje besede (npr. *a priori*, *oikos*, *kairos* ipd.) je treba pisati *ležeče*.

Opombe in reference se tiskajo kot opombe pod črto. V besedilu naj bodo opombe označene z dvignjenimi indeksi. V besedilu se sproti v opombi označujejo samo avtor, letnica oziroma avtor, letnica, številka strani. Popoln, po abecednem redu urejen bibliografski opis citiranih virov mora biti priložen na koncu poslanega prispevka. Citiranje v bibliografiji naj sledi spodnjemu zgledu:

1. Praprotnik, T. (2003): *Skupnost, identiteta in komunikacija v virtualnih skupnostih*, Ljubljana, ISH.
2. Grošelj, N. (2010): "Ciceron in prerokovanje", v: Ciceron, M. T., *O prerokovanju*, ISH, Dialog z antiko, Ljubljana, 9–36.
3. Medica, K. (2013): "Humanistika : humanizem – antropološki pogled", *Monitor ISH*, XV/2, 233–242.

Vsi prispevki bodo poslani v kolegialno recenzijo. Avtorjem bomo poslali korekture, ki jih je treba pregledane vrniti v uredništvo v petih dneh.